

В. ВЛАДКО

**АЕРОТОРПЕДИ
ПОВЕРТАЮТЬ
НАЗАД**

ДИТВИДЗЪ

И. И. Брагин

В. ВЛАДКО

АЕРОТОРПЕДИ ПОВЕРТАЮТЬ НАЗАД

ФАНТАСТИЧНИЙ РОМАН

**ПІСЛЯМОВА І ЩЕРБИНИ
МАЛЮНКИ Й ОБГОРТКА
В. НЕВСЬКОГО**

ДИТВИДАВ • Харків • 1934 • Одеса

ДО ЧИТАЧА

Прочитавши цей роман, занотуй свої вражіння, всі зауваження, всі незрозумілі місця. Відзнач, що тобі найбільше сподобалося в романі, що справило найбільше вражіння.

Про все це напиши листа авторові, що буде тобі дуже вдячний за це.

Лист адресуй так: Харків—25, вул. К. Лібкнехта № 17, 19, кв. 7, В. Владко.

„З країни слабої й невідготованої до оборони Радянський Союз перетворився на країну могутню в розумінні обороноспроможності, — країну, готову до будьяких випадковостей, країну, здатну виробляти в масовому масштабі всі сучасні знаряддя оборони й постачати ними свою армію в разі нападу ззовні“.

Й. В. Сталін

„Металургія, хемія, електрика, радіо й інше, лабораторії, наукові інститути — все це буде мобілізовано на війну, все це буде поставлено на службу їй. І нам з вами так само треба, говорячи про війну, пам'ятати, що ми захищатимемося не лише озброєною армією, ми одночасно будемо воювати й нашою промисловістю, і нашими машинами, і нашими лабораторіями, і інститутами.

... Ми мусимо робити так, щоб у наступній війні добитися перемоги „малою кров'ю“ і війну цю провести на території країни, що перша здійснить проти нас меч“.

К. Ворошилов

Несподіваний пакет

ВЕЛИКІ круглі окуляри аж ніяк не могли сховати веселого блищання його зеленувато-сірих очей; рівна лінія проділу розподіляла на дві суворо однакові половини каштанове волосся, моторні рухи його довгих нервових пальців характеризували неспокійний, завжди чогось шукаючий розум; висока струнка постать, звичайна форма великосакського офіцера з ознаками чину лейтенанта. Оце риси, що їх пам'ятав кожен, хто знав Діка Гордона. Ще два роки тому офіцерська форма не була в числі тих рис, бо Дік лічився просто студентом. Але й тоді він був Діком Гордоном, про якого говорили — дехто з пошаною, дехто з заздрістю:

— Дік Гордон? Далеко піде та голова!..

Офіцерська форма й ознаки лейтенанта нікого не вразли. Адже цілком закономірно, що студент вищої військово-технічної школи по її закінченні став офіцером. Ознаки чину лейтенанта — та хіба вони додавали чогось нового? Щоправда, ці ознаки з'явилися на одязі Діка лише сьогодні ранком. Власне, і весела шумна вечеря була лише наслідком появи тих ознак: треба ж вимити новий чин, полити його доброю порцією віскі та вина. Цього вимагають старі звички студентів. А втім, кожному ясно: не ознаки лейтенанта додавали пошани Дікові, а навпаки, Дік робив честь тм ознакам, погоджуючися одягти їх. Бо це була не звичайна людина, а Дік Гордон.

Саме про це й говорив у своїй веселій промові Джоні Волтерс, стоячи на столі і тримаючи в одній руці наповнену вином склянку, а в другій — грубий великий аркуш паперу з підписами й печаткою. Віскі й вино зробили своє: компанії було весело, очі блищали, в кімнаті лунав голос-

ний сміх. Дим від цигарок важко стояв у повітрі — і ма-
буть від цього все навкруги було ніби в якому веселому ту-
мані. Навіть сам хазяїн відчував приємну непевність у рухах,
коли, піднявши руку, спробував спинити палкого промовця.

Почекай, Джоні, не можна ж так вихваляти людину!
Адже я можу навіть почервоніти...

Волтерс на хвилину спинився, поглянув на Гордона і на-
вмисно іронічно примружив ліве око:

— Ти?.. Ти почервонієш, Дік? Ні, такого не може бути.
Офіцер великосакської армії не має права червоніти ні на мить.
Це було б надто революційно для лейтенанта, що тільки но
дістав диплом, га?..

І, почекавши, поки компанія досить посміється з його
дотепу, Джоні Волтерс повів далі:

— Але я особисто любитиму нашого Діка, що б із ним не
трапилося. Нічого не поробиш, адже це мій старий прия-
тель. Та ще який хлопець! Колинебудь я буду щасливий
написати в моїх спогадах: вчився, приятелював і пиячив із
славетним Річардом Гордоном, більше відомим під той час,
як Дік або ж іще краще, — як Довгань-Дікі. Друзі мої, саме
цього Довганя-Дікі я й люблю... Щоправда, ми з ним
трошки не зійшлися ростом і взагалі виглядом, але...

Знов вибух веселого сміху спинив Джоні Волтерса: при-
сутні не могли стриматися, почувши такий відвертий натяк.
Адже Джоні був коротеньким і товстеньким чоловічком, із
завжди скуйовдженим волоссям, де ніхто і ніколи не спро-
мігся б розшукати проділ, як би старанно не розчісував
його щоранку Джоні. Так, вони таки трошки не зійшлися
ростом і виглядом із Діком, що завжди був бездоганно
акуратним...

— Але продовжую, хоч ви дуже заважаєте мені непри-
пустимими в таку серйозну хвилину веселощами, але — ми
все таки добре розуміємо один одного, — не вгавав Джоні.—
Просто, без слів, розуміємо. Ось, чого, наприклад, зараз бажає
Дік? Я знаю. Він хоче, щоб я скінчив промову. От! І, зна-
єте, що? Я теж хочу того ж самого. Тільки ніяк не спи-
нуюсь. І хочеться, і не вмію. Отже...

Невідомо, чи довго ще промовляв би Джоні Волтерс,

але саме цієї хвилини хтось з компанії ласкаво і чемно взяв його міцними руками впоперек талії і зняв із столу.

— Ми допоможемо тобі, Джоні. Закінчуй тепер не промову, а твою склянку вина, бо ми свої вже випили. А Дік хай скаже, чого він таки бажає тепер, доставши перший з нас диплом лейтенанта. Дікі, ти що тямиш? Чи може твій язик уже не знає, куди повертатися, шукаючи твое власне ім'я?..

На таку образу була лише одна гідна відповідь — негайною дією. Дік Гордон підвівся хутким, чітким рухом, його гнучка висока постать застигла так, ніби він щойно почув команду „струнко!“

— У мене нема хисту промовця, мої джентльмени, — ввічливо сказав він, — я не звик, як вам відомо, виступати, та ще й несподівано. Ви запитуете, чого я бажаю надалі? Того, чого я бажав і раніше: працювати, конструювати, давати нові винаходи. А робитиме все це студент Гордон, чи поручник Гордон, чи лейтенант, чи, навіть, генерал Гордон — від того наслідки, сподіваюся, не зміняться.

— Голубе мій, Дікі, ну як же не вихваляти тебе! — радісно вигукнув Джоні Волтерс і відразу спинився, бо рота йому раптово заліплена здоровим шматком булки з шинкою. Дік Гордон мимоволі посміхнувся, але тієї ж хвилини почув серйозний голос Тома Даунлі, що запитував його:

— А чому б ти не розповів нам про свої плани? Адже ми й досі майже нічого не знаємо про твій винахід. Ми, скільки пам'ять мені не зраджує, твої приятелі й друзі. Всім нам відомо, що ти винайшов якийсь удосконалений танк. Одна невеличка, але досвідчена людина з військового міністерства сказала мені, що чин лейтенанта — навіть замала віддяка тобі за цей винахід. Адже, кажуть, сам професор Ренуар зацікавився твоєю працею. Я знаю, військові винаходи — не тема для лекцій перед великою аудиторією. Але — хіба ми чужі люди?.. Що саме ти винайшов, Дікі, скажи, хоч коротенько?

Дік Гордон схилив голову й мовчав: він вагався. Адже Джоні Волтерс встиг проковтнути те, що гальмувало його мовні можливості і жалібно додав:

— Дікі, любий Довганю-Дікі, справді, навіть я, витриманий і стійкий твій приятель, можу померти так від цікавленості. Не ховай від нас, розкажи. Я жадаю знати дещо про твій винахід, не менше, ніж запити оцю погану шинку добрим стаканом вина! — і він, піднісши вгору склянку з вином, випив, не відриваючись.

Дік Гордон підняв голову, очі йому блищали. Він повільно оглянув усіх присутніх, ніби перевіряючи, кому саме розповідатиме. Але випите віскі й вино, видно, давалися взнаки, сивий дим над столом зрадливо ховав від нього обличчя приятелів. Та хіба він не знав їх усіх багато років — спочатку студентами, потім дослідниками, офіцерами: з вищої технічної школи кожен пішов своїм власним шляхом, але всі ті шляхи були оздоблені прапором великої морської імперії. Так, перед цими людьми він може говорити навіть про деякі більш-менш секретні речі. Дік Гордон сперся рукою об стіл:

— Гарзд! Слухайте. Звісно, я не можу розповісти вам усе. Проте дещо скажу. Уявіть собі, мої джентльмени, танк. Звичайний з першого погляду швидкохідний танк, що робить на годину близько ста кілометрів. Кілька таких танків ідуть атакою. Але супротивник чекає на цю атаку, він перерізає поле глибоким ровами з вертикальними стінками. Що може зробити танк, зустрівши таку перепону?..

— Спинитися, — відповіло кілька голосів разом.

— Так, спинитися, бо звичайний танк не може подолати такий рів. Звичайний танк перевернеться, він заринеться носом, якщо спробує навіть перевалитися через рів із вертикальними стінками. Така доля звичайного танка — і супротивник це добре знає. Але мій танк має деякий механічний додаток. Мій танк розвиває найбільшу хуткість і в останню секунду перед ровом відривається від землі і перестрибує той рів. Зрозуміло?..

Йому відповіддю була мовчанка. Танк, що перестрибує перепони, перестрибує рів?.. Ця мовчанка немов підштовхнула Діка Гордона:

— Вам дивно? Гарзд. Ось іще один випадок підчас тієї самої атаки. Танк зустрічає на шляху іншу перепону, при-

пустімо — кам'яну стіну заввишки кілька метрів. Може він подолати таку перепону? Ні, відповісте ви. Може, скажу я. Бо мій танк підстрибне і перескочить стіну!

Дік спинився, жадібно проковтнув півсклянки вина і продовжував:

— Оце й є мій винахід. Танк, що стрибає. Танк, що його не можна спинити звичайними засобами. Танк, що переможно йде вперед і вперед, руйнує й знищує все на своєму шляху. Він є одною з тих машин, що остаточно вирішують справу майбутньої війни. Машин, що несуть перемогу тим, хто володіє ними. Не треба зайвих людей, не треба великої армії, тисяч і мільйонів солдатів. Техніка, машини — ось шлях майбутньої війни. Загони танків, ескадрильї літаків, ескадри морських кораблів, артилерія на тракторах... Що може протистояти такій зброї?..

— Генерал Фулер знайшов у твоїй особі свого палкого прихильника, — напівголосно зауважив Том Даунлі.

— Генерал Фулер — велика людина, — гаряче відповів Дік Гордон. — Він є пророк майбутньої війни. Хіба ти можеш довести, що він неправий? Хіба невірне його головне твердження, що майбутня війна вирішується не масами солдатів, не масовою армією, а технікою, моторами, найудосконалішою зброєю, невеликими, але до краю озброєними моторизованими загонами?.. Що зробить піхота або стара кіннота проти танків, проти задушливих газів, проти літаків? Нічого. Її буде розчавлено, як людина розчавлює ногою гриби, не помічаючи навіть. Спробуй сперечатися, Том Даунлі..

— Я не даю йому слова, — крикнув Джоні Волтерс. — Як голова цієї вечери, даю слово лише тобі, любий Дікі, та ще собі. Отже моє слово: вип'ємо з приводу цього!

Він підніс свою склянку з вином, запрошуючи всіх зробити те ж саме.

— За „стрибуючий“ танк Діка Гордона! За те, щоб він перестрибнув усі перепони на своєму шляху! — щоб ніхто з нас не опинився, випадково, на тому шляху, га?..

Склянки дзенькнули, вино випито.

— Отже чи задоволені ви тепер? — напівжартівливо запи-

тав Гордон. Він сів на своє місце, ніби соромлячися незвичної своєї палкості: адже дуже зрідка траплялося говорити так гаряче, забуваючи про стриманість, якою він мав усі підстави гордитися.

Гомін веселих голосів довів загальну задоволеність. Тільки Том Даунлі все також напівголосно, але цілком серйозно додав:

— Тепер я розумію, чому твоїм винаходом зацікавлений професор Ренуар, як сказала мені ота людина з міністерства...

— Почекай, Том, а що ж вона сказала? — запитав Джоні Волтерс.

— Що професор Ренуар надіслав спеціального листа до міністерства з якимось проханням відносно винаходу Дікі і навіть його самого

— Ну, і?..

— Оце все, що я знаю. Більше мені нічого не говорено. Може сам Дік щось знає в цій справі?

Дік Гордон хитнув головою:

— Ні. За це я вперше чую. Радий був би знати щось докладніше... Професор Ренуар — це...

І він замовк. Перед очима мимоволі стала картина приїзду славетного професора Ренуара до вищої військово-технічної школи — за два місяці до випуску старшого курсу. То була несподівана для студентів і важлива подія. Сам професор Моріс Ренуар, всесвітньо відома людина, бог сучасної військової техніки, господар велетенського дослідного інституту, що про його роботи пресі заборонено навіть згадувати під загрозою притягнення до права, як за розголошення державних таємниць, — і водночас голова міжнародної Ліги захисту моралі, великої організації, скерованої проти розкладаючого впливу на людство комуністичних ідей. І от, сам професор Ренуар приїхав до школи. Навіщо?.. Що може цікавити геніальну людину в школі?..

По тому вже серед студентів пройшла чутка, що професор Ренуар приїздив знайомитися з людським матеріалом школи: йому потрібні були, мовляв, свіжі кадри працівників для його лабораторій. Проте, тоді, підчас професорового

приїзду ніхто з студентів нічого не знав. Професор Моріс Ренуар проходив по лабораторіях школи в супроводі начальника, генерала Джорнстона. Він ніби не бачив нікого з студентів, що дивилися на нього з неприхованою цікавістю. Він ішов рівними кроками — високий, смуглявий з холодним кам'яним обличчям, і бездоганний сірий піджак здавався на ньому суворою військовою формою. Іноді він трохи уповільнював кроки, слухаючи пояснення генерала Джорнстона. Але сам він майже нічого не запитував.

Дік Гордон працював у механічній лабораторії, коли професор Ренуар зайшов туди. Дік не знав, хто цей гість. Він увічливо відповів генералові Джорнстону на його запитання про роботу і здивовано почув слова генерала:

— Маю честь, професоре, рекомендувати вам студента Річарда Гордона, одного з найздібніших вихованців нашої школи.

Дік розгублено вклонився, червоніючи від несподіванки. Гострий погляд незнайомця спинився на ньому на якихось кілька секунд, — але Дікові здавалося, що ці холодні очі встигли за ті кілька секунд побачити найтаємніші його думки. Не встиг Дік вимовити жодного слова, як почув увічливе:

— Дуже радий познайомитися з вами. Бажаю успіху.

І незнайомиць вийшов з лабораторії чіткими розміреними кроками. Студенти, що були в лабораторії, здивовано дивилися вслід. Тим часом до кімнати вбіг захеканий Джоні Волтерс:

— Довганю, він щось сказав тобі?.. Що саме?

— Що дуже радий познайомитися. А тобі що?

— Та ти знаєш, хто це був?

— Хто?

Джоні Волтерс безнадійно махнув рукою:

— Сам професор Ренуар! Ось хто це був. Що ж ти йому відповів?

— Нічого, він вийшов.

Іронічне співчуття звучало в голосі Джоні Волтерса, коли він сказав:

— Не відповісти нічого професорові Ренуару?.. Так,

цього разу ти, Дікі, випустив добрий випадок. Ну, що ж, твоя справа!..

Більше Дікові не пощастило бачити професора Ренуара, хоч він і мав змогу вважати себе за особисто знайомого із світовим ученим. Тільки тепер він почув, що професор Ренуар зацікавився його винаходом. Але — хіба могла залишитися в пам'яті професора випадкова зустріч з якимсь студентом у лабораторії?.. Звичайно, ні. Шкода, бо... Що саме визначало це „бо“ — Дік не знав і сам. Але він з незрозумілим самому собі роздратованням схопив склянку з вином і випив, стукнувши нею об стіл:

— Киньмо ці розмови, друзі! Ніхто з нас нічого за це не знає, хай іде, як іде. Всі ми поважаємо ім'я професора Ренуара, але — навряд чи знає він щось про першого-ліпшого з нас. Всі ті розмови лишаються лише розмовами, чи не так?..

— Хто зна... — загадково відповів Том Даунлі. Але його перепинив веселий Джоні Волтерс:

— Що б не було, дуже радий за тебе, Дікі. Твій шлях лежить перед тобою відкритий. Вип'ємо з приводу цього!

Гомін укрив його слова. Дзвеніли склянки, кожен вимагав, щоб Дік чокнувся з ним. Джоні, похитуючись, підійшов до радіоприймача. Весела мелодія влетіла в кімнату; її підхопили молоді голоси, повторюючи приспів:

Я люблю мою дівчинку Мері,
В неї тонке золоте волосся,
Я люблю мою чарівницю Мері —
Чи згадує за мене й досі?..

Дік Гордон співав разом з усіма. Яке чудове ім'я — Мері! Дівчинка, що має золоте волосся... Добра пісня, добра вечірка!..

І раптом у пісню вскочило дзеленчання дзвінка. До приміщення хтось дзвонив — уперто, настирливо. Голоси змовкли. Тільки мелодія розливалася з репродуктора по затихлій кімнаті, немов дивне тло для несподіваного дзвінка. Але зникла й мелодія: оркестр закінчив грати. Стало зовсім тихо — тільки різке дзеленчання роздирало тишу.

— Хто це може бути? — здивовано проговорив Дік Гордон, виходячи до передпокою.

Він відкрив двері. Перед ним стояла людина у військовій формі з пакетом у руці. Людина торкнулася кепі й сказала:

— Панові лейтенанту Річарду Гордонові пакет з військового міністерства.

Людина подала Дікові пакет, знов торкнулася до кепі і зникла. Дік повернувся до кімнати, розглядаючи пакет. Він був з грубого жовтого паперу, запечатаний сургучними печатками. Гордон розкрив його. В руках опинився чотирикутник паперу, на якому було надруковано:

„Лейтенантові Річарду Гордонові. З розпорядження військового міністерства вам наказується протягом трьох днів виїхати до інституту професора Моріса Ренуара для роботи за його дорученнями. Докладні інструкції дістанете в міністерстві. Додаток: особистий до вас лист професора Ренуара.

Підписано: генерал *Фунгауз*“.

Дік поглянув у середину пакета: так, ось ще щось. То був невеличкий конверт з написом: „Лейтенантові Річарду Гордонові“.

Неслухняними пальцями Дік розірвав конверта, вийняв лист і напівголосно прочитав:

„Лейтенанте!

Дуже радий буду знов побачитися з вами — тепер уже не студентом, а людиною, що в разі згоди працюватиме в моєму інституті в бажаній для неї царині. Сподіваюся, що зможу забезпечити вам умови для роботи, не гірші від тих, що мали ви в шкільній лабораторії, де ми з вами вперше зустрілися, і навіть не гірші від тих, що маєте тепер. Якщо для вашої роботи потрібний хтось із ваших товаришів — дуже прошу запросити його від мого імені разом із вами до мого інституту: справу з відрядженням вашого помічника у військовому міністерстві оформить моя канцелярія.

Отже, чекаючи на скору зустріч, дозвольте покищо передати вам моє щире вітання.

Проф. *Моріс Ренуар*“

Мовчанка панувала в кімнаті. Всі дивилися на Діка Гордона, що нерухомо стояв з листом у руці. Але ось очі йому блиснули, він провів рукою по голові і посміхнувся:

— Маємо цікавий сюрприз. Не можу сказати, що це мені не до вподоби. От тільки щодо мого супутника... — і він півіронічно поглянув на Джоні Волтерса, — не знаю, чи погодиться він... Джоні, що ти гадаєш з приводу цього за-
прошення, га?..

2

У повітрі пахне війною

РОЗМОВА точилася цілком вільно. Ніби розмовляли і сперечалися не молодий асистент з уславленим по цілому світі професором, а просто два добрі знайомі — один молодший, другий старший віком і досвідом. Так, ця залізна людина, цей професор Моріс Ренуар, виходило, міг бути не завжди кам'яним і недоступним. Він умів дружньо і навіть гаряче розмовляти, доводити, сперечатися. Обличчя його втрачало тоді звичну холодність, гострі очі палали, всі рухи наче розв'язувалися. Це бувало не часто — і далеко не кожна тема розмови могла бути причиною такої поведінки залізного професора, як називали люди Моріса Ренуара. Лише дві теми, скільки помітив досі Дік Гордон, захоплювали так професора. То були військові винаходи — і соціалізм, вірніше — комунізм.

І ще більше помітив Гордон. Ці дві теми професор Ренуар завжди пов'язував. Розмова на одну з цих тем завжди цілком закономірно викликала розмову на другу тему. Саме сьогодні Дік обережно натякнув на це професорові. Ренуар посміхнувся:

— Мій любий друже (це було його улюбленим прислів'ям), мій любий друже, аджеж із цієї причини дехто навіть вважає мене за своєрідного фанатика. Ось ви працюєте зі мною вже понад місяць. Як ви самі мабуть встигли помітити, я охоче розмовляю й сперечаюся з вами. Чому? Тому, що вважаю вас за цілком придатний матеріал не лише для того, щоб скерувати ваші здібності в потрібну моєму інституту, як науковій установі, сторону, а ще й для того, щоб створити з вас справжню людину — Людину, з великої літери. Ви ще молоді, багато чого в вас ще не оформилося. У вас є певні хвороби.

Дік здивовано поглянув на професора: що він хоче сказати?..

— Не дивуйтеся, я кажу не за фізичні хвороби, та й не за хвороби взагалі в звичайному розумінні. Але я хочу бачити вас цілком здоровим, бездоганно здоровим з усіх поглядів. Не розкривайте широко очі, зараз усе зрозумієте. Візьміть оцю сигару, вона здається, того саме сорту, що ви його любите: манільська корона. Відріжте акуратно: мені завжди неприємно бачити варварське ставлення до добрих речей. Я люблю комфорт, люблю певний сталий порядок речей. Тепер запалюйте — рівномірно, щоб вогонь узявся не одним боком, а як слід. Нічогенька сигара?

І, перечекавши, поки сивий пахучий димок підніметься в повітря, він продовжував:

— Вас дивує, чому я завжди пов'язую нашу роботу з думками про комунізм?.. Ах, мій любий друже, я не політик. То не моя справа. Але є речі і явища, що однаково близькі для кожної порядної людини, політик вона, чи ні. І таким жахливим явищем насамперед є те, що ми називаємо більшовизмом. Є ще й досі такі дурні, що ставляться скептично до цієї проблеми: мовляв, це суто російська справа, треба, мовляв, лише нищити агітаторів, що пробують прищепити цю хворобу в добропорядних країнах — оце й усе. Далеко не все. Уявіть собі, що якесь місто в країні охоплено чумою. І от, замість того, щоб рішуче боротися з цією страшною хворобою, замість того, щоб радикальними засобами ліквідувати джерело пошесті, — лікарі обмежилися б просто ізоляцією того міста, воно, мовляв, само по собі, а ми самі по собі. Чи не треба було би назвати таке ставлення злочином?... Більшовизм — така сама чума. Він зростає, як пожежа, його зараза проходить найнепомітнішими щілинками, охоплюючи країни одну по одній, як гангрена охоплює організм людини. Що робить лікар, знайшовши в хворого гангрену руки? Він відрізає руку, щоб урятувати всю людину. Так, і лише так, можна боротися із більшовизмом, цією гангреною людства. Вогнем і залізом, рішуче й безжалісно знищуючи заражені місця, механізуючи цей хірургічний процес.

— Механізуючи?..

— Так, Якнайменше людей, якнайменше живих одиниць війська. Машини на землі, машини на воді, машини в повітрі. Машинами керують перевірені, загартовані люди. А частково — машини йдуть у наступ самі, ними керують здаля. Не можна ризикувати тим, щоб деяка частина війська підпала під вплив більшовицької агітації. Не можна довго воювати, війна має бути короткою, як вибух гранати. Один сильний комбінований удар, скерований головне проти тилу. Руйнація. Смерть. Вогонь. Паніка. І тоді — добивати, планомірно, рішуче, безжалісно. Ніякої дипломатії — лише зброя вирішує справу. Танк, гармата, літак — замість дипломатичних фракцій і конференцій. І ваш танк, ваша прекрасна машина, мій любий друже, є також чинником нашої загальної справи.

Він змовк. У кабінеті панувала тиша. Дік Гордон теж мовчав, уражений: вперше професор Ренуар так докладно розвивав свої думки. Задзвонив телефон. Ренуар узяв трубку.

— Алло. Так, це я. Що?.. Добре, спиніть роботу, я зараз приходжу. Так.

Професор підвівся і запропонував Дікові:

— Скільки я пам'ятаю, досі вам ще не доводилося знайомитися з моєю особистою роботою. Отже, якщо бажаєте, — прошу. Я йду до лабораторії. Просив би вас зайти за асистентом Райволою і разом із ним прийти до лабораторії. Райвола мені негайно потрібний.

На хвилинку Дік залишився на самоті. Він був трохи розгублений. Жодного разу досі він не замислювався над можливостями застосування своїх винаходів. Для нього це були просто військові машини, потрібні для війни. Проти кого вони будуть скеровані — йому було байдуже. Машина залишається машиною, хто б не керував нею. Діка цікавив принцип роботи машини, цікавило здійснення сміливих думок талановитого інженера. Він не був військовою людиною. І ось тільки но професор Ренуар розгорнув перед ним картину застосування його винаходів...

А втім — треба йти.

Але не встиг Дік зробити кілька кроків від кабінету, як просто на нього наскочив, видимо, схвильований Джоні Волтерс. Він схопив Діка за руку:

- Дікі! Ти ще не знаєш? Важливі новини!
- Що таке?
- Жахлива подія. В Радянському Союзі прикордонники **забили** 5 закордонних туристів. Ти розумієш, який це жах?..
- Зачекай, Джоні. Я покищо нічого не розумію. Як це могло статися?
- Ну, от — як могло статися? В Радянському Союзі, в цих більшовиків усе може трапитися. Вони, ті туристи, вирішили з Батума проїхати Чорним морем до Турції. А їх убили.
- Знов не розумію. Як убили, чому?
- Ось, читай сам. Газета краще з'ясує.
- Джоні подав Дікові газету. На першій сторінці було надруковано:

„Більшовики застрелили закордонних туристів.
На Чорному морі вбито 2 швабців, 1 великосакця і 2 остерійців.
Чи може культурний світ терпіти далі?“

Газета докладно розповідала про жахливий вчинок радянських прикордонників. Вісім закордонних туристів, що обїжджали Радянський Союз, вирішили морем з Батума проїхати до Турції. Вони взяли моторний човен і відпливли, не взявши віз і дозволу на виїзд: — мовляв, яка різниця поміж Радянським Союзом і Турцією... І те і те, мовляв, якісь азійські країни...

Радянські прикордонники помітили моторний човен, що віддалявся від берегів і простував до відкритого моря. Вони помчали навздогін, роблячи відповідні сигнали й вимагаючи спинити човен. Але туристи, захоплені, як писала газета, спортивним азартом, не спинилися навіть після застережних пострілів. Огже радянські прикордонники обстріляли човен і в наслідок цього вбито п'ять туристів з 8-ми.

Газета закликала уряд вжити всіх заходів, щоб примусити Радянський Союз сплатити відповідні компенсації і забезпечити надалі вільне, без усяких обмежень, пересування

туристів і всередині Радянського Союзу і через його кордони без будь-яких формальних дозволів.

— Дікі, це ж жах, — розгублено повторював Джоні, — вони застрелили людей, що нічого злочинного не хотіли зробити... Це ж дикуни... Хіба ти сам цього не розумієш?..

Дік віддав газету Волтерсові.

— Я не знаю, Джоні. І, головне, мені, пробач, саме зараз дуже ніколи. Мене викликав до лабораторії професор Ренуар. Отже поговоримо пізніше.

Він зайшов до Альберта Райволи, невисокого худорлявого фіна, одного з найближчих помічників професора, і разом з ним попростував до центральної лабораторії.

Це було велике, добре освітлене приміщення. Професор Ренуар зустрів їх із заклопотаним обличчям:

— Райвола, ви мені дуже потрібні. А ви, Гордон, сідайте там, біля стіни і трохи почекайте.

Разом з Райволою, щось говорячи йому, професор підійшов до великого стола, де лежала дивна модель. Дікові було добре видно. Вона нагадувала потворний літак — майже без крил, короткий і широкий. То не був пасажирський літак, бо не мала модель ні дверей, ні вікон. Не був то і військовий, бо не було в моделі кабіни пілота. Дік з інтересом поглядав на модель, аж поки його не покликав професор:

— Ходіть сюди, Гордон.

Райвола відійшов до складного апарата, схожого на радіовідрядник. Він спинився там, немов чекаючи наказу.

— Чи знаєте ви, Гордон, що це таке? — запитав професор Ренуар. Чи нагадує вам щось оця дрібничка?

— Спеціальний якийсь літак... Літак механічного керування, — непевно вимовив Дік.

— Принципово вірно. Проте, що за літак і чим саме відрізняється він від інших відомих типів? Не знаєте?.. Райвола, включіть струм!

— Щось затріщало, в повітрі запахло озоном. Блакитнуваті довгі іскри зірвалися з апарата, що ним керував Райвола. Тільки тепер Гордон помітив, що модель невідомого літака була прив'язана тонесенькою дротинкою до

другого дрота, який ішов понад столом. Професор Ренуар підняв модель і закріпив її так, що вона лишилася висіти на дротинці над столом.

— Прямий хід, Райвола, — наказував професор.

Блакитнуваті іскри затріщали сильніше. Різкий запах озону наповнив кімнату. І пропелер моделі почав рухатися — спочатку повільно, потім хуткіше і хуткіше. За кілька секунд модель хитнулася і попливла в повітрі, підтримувана дротинкою. Дік Гордон захоплено стежив за нею.

— Починаємо маневри, Райвола! — сказав професор.

Райвола щось робив біля апарата. Змінювався тон тріску іскор, модель повертала праворуч, ліворуч, ледве помітно рухаючи площинами.

Стоп! — пролунав різкий наказ.

Усе змовкло. Не було більше іскор, модель спинилася і нерухомо повисла на дротинці. Райвола відійшов від апарата керування. Професор повернувся до Гордона:

— Отже що скажете?

— Надзвичайно цікаво, — відповів Дік. — Уперше бачу модель літака, що нею керують на відстані.

— І все ж таки ви трохи помиляєтеся, бо це не літак. Це — аероторпеда. Її начинено...

Він не закінчив. Голосно задзвонив телефон. Райвола взяв трубку, прислухався.

— Вас викликає міністр, професоре, — сказав він.

Професор Ренуар чіткими спокійними кроками підійшов до телефона. Дік почув:

— Так, це я. Ні, ще не знаю. Ага. П'ять? То, звісно, кількість не має значення. Так. Чудово. Ні, ще не дістав. Одну хвилинку, пробачте...

— Він повернувся до Діка й Райволи і спитав:

— Не було пакета з міністерства? Ні?

По тому звернувся до телефонного бесідника:

— Гаразд. Чекаю. За годину приїжджаю до вас. На все добре!

Професор поклав трубку. Він поглянув на асистентів і повільно вимовив:

— Досвіди припиняємо. Вірніше припиняємо тут, — він

... Райвола щось робив біля апарата. Змінювався тон тріску іскор, модель повертала праворуч, ліворуч, ледве помітно рухаючи площинами...

обвів широким рухом руки лабораторію, — і переносимо до іншого місця, менше обмеженого.

Він трохи спинився, поглядаючи на обох асистентів, ледве помітно посміхнувся і закінчив:

— Прийшов час випробувати практично все, що ми досі випробовували лабораторно. Жалію, Гордон, що не встиг добре познайомити вас із аероторпедами, а проте — ви матимете тепер змогу познайомитися вже не з моделями, а з справжніми апаратами. Та й ця модель не набагато досконаліша від торпед нашого серійного виробництва. Гадаю, що це навіть цікавіше для вас, адже так?.. Щодо вас, Райвола, кинемо дальші спроби удосконалити механізм; сподіваюся, що нам вистачить і цього, та тепер уже і немає часу змінювати щось у серійному виробництві.

Вони вийшли з лабораторії. Професор Ренуар пішов зразу до свого кабінету. Райвола запитав Діка.

— Вам щонебудь відомо?

— Скільки я розумію, справа йде про наслідки загибелі цих туристів. І чого їх потягло тікати?.. Адже, пам'ятаєте, професор у телефонній розмові назвав цифру п'ять. Саме стільки туристів загинуло в Чорному морі.

Райвола задоволено схилив голову:

— Так... Я читав це. Значить — тут зарито собаку? Ну що ж, побачимо, як воно повернеться. Я зовсім не проти того, щоб практично випробувати дещо з наших робіт.

Вони попрощалися. І знову Дік, простуючи до себе, зустрів Джоні Волтерса. Тепер Джоні, очевидно, трохи заспокоївся. Він безтурботно курих свою незмінну лляльку, випускаючи хмари диму. І, навпаки, Дік Гордон загубив свою витриманість. Він поглянув в очі здивованому Джоні і сказав йому:

— Синку, починається серйозна гра.

— А саме?

— У повітрі пахне війною.

3

Професор - генерал Моріс Ренуар

СПРАВДІ, події розгорталися надзвичайно швидко. Назавтра вже після того, як телеграф приніс відомості про загибель п'ятьох закордонних туристів на Чорному морі, всі газети були переповнені статтями й закликами до захисту прав вільної людини від варварів-більшовиків. Щодо засобів такого захисту газети розходилися. Одна частина вимагала ультимативної ноти на адресу радянського уряду з вимогою негайно надати права закордонним туристам вільно переходити всі кордони Союзу без формальних обмежень, за принципом екстериторіальності. Друга частина газет вимагала насамперед грошової компенсації у досить великій сумі. Ще інші закликали просто до зброї, доводячи, що з більшовиками давно вже час кинути розмови й перейти до єдиної припустимої мови — мови гармат і снарядів.

Так говорили майже всі газети капіталістичного світу. Комуністичні газети, викриваючи справжнє становище, писали про те, що Радянський Союз — незалежна країна, яку насамперед треба поважати, як і будьяку іншу: адже Радянський Союз, як і Великосаксія, і Швабія і Остерія, — нікому не дозволить нехтувати його закони.

Того ж таки дня відбулася негайна нарада представників зацікавлених держав — Великосаксії, Швабії і Остерії: громадяни саме цих держав загинули підчас трагічної події на Чорному морі. І ця нарада за три години ухвалила категоричну постанову, що її негайно телеграфом передали до Москви. Постанова ця говорила таке:

„Зацікавлені Держави звертають увагу СРСР на те, що загибель закордонних туристів, які приїхали до

Радянського Союзу, довірившись радянському урядові, — може викликати ускладнення, характер яких навіть не можна передбачити. Отже Зацікавлені Держави примушені для того, щоб заспокоїти громадську думку, вимагати від уряду СРСР негайно вжити таких заходів:

„а) Негайно сплатити грошові компенсації родинам убитих туристів у розмірі 200 тисяч доларів за кожного вбитого,

„б) Висловити жаль з приводу цього злочину радянських прикордонників, що вбили неповинних чужоземців,

„в) Гарантувати надалі для всіх закордонних туристів право переходити радянські кордони без будьяких формальних обмежень.

„В разі невиконання цих вимог протягом 3 днів — Зацікавлені Держави залишають за собою право розв'язати справу тими засобами, які будуть потрібні для цілковитого заспокоєння громадської думки культурного світу, справедливо обуреної цією жахливою подією“.

Так розгорталася подія. Нота Зацікавлених Держав була безперечно ультимативною і логічним її наслідком була війна — якщо Радянський Союз не погодиться на вимоги.

Два дні газети світу були переповнені обговоренням ноти Зацікавлених Держав. Це обговорення було ще більше бурхливим тому, що Радянський уряд вичікував, очевидно маючи в своєму розпорядженні три дні, як говорилося в ноті Зацікавлених Держав.

Але вже третього дня телеграф привів відповідь Радянського Союзу. І всі газети вмістили її. Ось вона:

„Уряд Радянського Союзу здивований з адресованої йому ноти Зацікавлених Держав, яка містить у собі очевидний ультиматум. Але, бажаючи насамперед запобігти будьяких ускладнень, Радянський уряд хоче ще раз спробувати з'ясувати справу. Кожна самостійна держава має свої закони, що їх не може порушувати ніхто — тим більше чужоземці. Кожному відомо, що

перехід меж країни може відбутися лише з дозволу уряду захищеної країни. Суворе розслідування події у Чорному морі довело, що забиті туристи порушили своєю поведінкою всі закони щодо переходу кордонів. Радянські прикордонники вжили всіх заходів, щоб спинити втікачів мирним шляхом — від сигналів до застережних пострілів. І лише по тому прикордонники примушені були відкрити вогонь по човну, що тікав у Турцію. Отже не може бути ніякої мови про виконання вимог ноти так званих Захищених Держав. Туристи винні виключно самі, отже Радянський уряд не може сплачувати будьякі компенсації, висловлювати жаль з приводу вчинку туристів і, тим більше, гарантувати такі права для туристів, як цього вимагає нота. Нікому не заборонено подорожувати по Радянському Союзу при умові виконання формальних вимог; але надати екстериторіальності туристам, як цього вимагає ультиматум, Радянський уряд, звісно, не може. Радянський уряд примушений ще раз підкреслити, що цей ультиматум є новою спробою втручання чужоземних держав до внутрішніх справ Радянського Союзу. Отже, відкидаючи ці вимоги, як конче нездійснимі, Радянський уряд ще раз висловлює своє здивування з приводу адресування йому такої ноти*.

Ця стримана відповідь викликала бурю статтів і виступів по газетах. Капіталістична преса клекотіла бурею найобразливіших лайок на адресу Радянського Союзу. Зокрема лютували газети так званих Захищених Держав — Великосаксії, Швабії і Остерії. Вони вміщували портрети загиблих туристів, великі бесіди з їхніми родинами і відверто вимагали війни. Газети розлютовано доводили, що відповідь Радянського уряду є доказом зневажливого ставлення більшовиків до міжнародних пактів і знущання з Захищених Держав.

Щоправда, жодна з газет не вказувала ясно, які саме міжнародні пакти порушили радянські прикордонники. А втім, звернути увагу читачів на це не було кому: того ж таки четвертого дня у Великосаксії й Остерії закрили

решту комуністичних газет і заборонили розповсюджувати радянські видання; у Швабії це було зроблено вже давно. Все це справляло вражіння, ніби події розгорталися за обміркованим заздалегідь чітким планом, що передбачав програму дій кожної країни. Ніколи ще в Європі не об'єднувалися так швидко без суперечок держави, що доти люто дивилися одна на одну.

Читаючи газети, Дік Гордон мимоволі подумав:

„Ніби всі забули про свої суперечки, щоб об'єднатися для боротьби з загальним ворогом...“

Особливо це було помітно на поведінці соціал-демократичних газет. Вони просто й одверто закликали кинути будьякі внутрішні сперечання і мобілізувати всі сили на те, щоб примусити радянський уряд виконати вимоги Зацікавлених Держав. Ці ж газети взивали зрадниками і запроданцями комуністів, які енергійно влаштовували масові мітинги протесту проти небезпеки війни. Саме соціал-демократичні газети перші піднесли питання про рішучу заборону комуністичних партій в Європі.

Отже всі чисто газети говорили про одне. І лише в одному журналі, що мав обмежений тираж і був призначений явно не на широкого читача, Дік Гордон прочитав цікаву статтю під назвою „Питання поставлене руба“.

У цій статті автор одверто говорив про кончу потребу знайти, зрештою, вихід з кризи, що охопила весь капіталістичний світ.

„Треба знайти нові ринки, де можна було б продавати крам, який тепер примушений мертво лежати по skleпах. Де знайти такі ринки?.. Ясно, не по капіталістичних країнах. Такі ринки можна знайти лише за нашими східними кордонами. Тих, хто доброю волею не відкриває кордони для вільної торговельної конкуренції, треба примусити зробити це збройною силою...“

Це було вже зовсім недвозначним натяком. Дік посміхнувся:

— От, Джоні, щось мені здається, що собаку заховано не в справі загибелі кількох туристів, а значно глибше.

І оця стаття може вказати шлях до того місця, де насправді заховано того собаку...

Проте розмова на тому й обірвалася, бо Діка Гордона викликав професор Ренуар. Увійшовши до його кабінету, Дік спинився, здивований: професор сидів за своїм столом, одягнений у військову форму з ознаками генерала. Мимоволі Дік випростався і став як по команді „струнко“. Професор Ренуар посміхнувся:

— Бачу, лейтенанте, що ви не забули військових статутів. Дуже радий. Проте облиште зайве підкреслювання військових традицій. Адже справа зовсім не змінюється від того, одягнений я у військову форму, чи в цивільне вбрання. Принаймні, для нас з вами. Ми працюватимемо так само, як працювали й досі. Тільки поле праці в нас набагато збільшене. Хочу повідомити, що з цього часу ви разом зі мною й іншими моїми співробітниками є офіцери Першої армії Зацікавлених Держав. Такий наказ військового міністра. Отже найближчим часом ми їдемо. Бачу ще один доказ вашої військової коректності — ви не запитуйте, куди саме. Проте це для вас покищо — секрет. Ви дістанете відповідний наказ.

До кімнати увійшов чоловік у військовому одязі. Він подав професорові телеграму, торкнувся до кепі й вийшов. Ренуар поглянув у депешу, і обличчя йому посуворішало. Очі блиснули недобрим вогником. Брови зійшлися на переніссі. Тепер це був уже не знайомий Дікові професор Ренуар; це була сувора військова людина, що від неї можна було чекати рішучого наказу, яка розпоряджалася долею своїх підлеглих особисто, не спиняючися ні перед чим.

— Так, — ледве чутно вимовив генерал Ренуар. — Так... Починається... Гаразд, починатимемо й ми.

Він підвів очі на Діка Гордона:

Будь ласка, покличте лейтенанта Гагаріна.

За кілька хвилин до кабінету увійшов Сергій Гагарін. Це був невисокий русявий чоловік, сухорлявий і стриманий, один з улюблених асистентів професора Ренуара, що зустрів його ввічливим:

— Сідайте, лейтенанте.

Гагарін сів і уважно поглянув на Ренуара.

— Прочитайте оцю депешу.

Гагарін прочитав:

„Транспорти спеціальних вантажів затримано через страйк залізничників, що відмовляються перевозити військові вантажі. Прошу розпоряджень. Мієт.“

Повертаючи телеграму Ренуарові, Гагарін почув:

— Ви розумієте, чим це загрожує? Несвоєчасне перевезення наших вантажів може спричинитися до затримки першого вдару. Отже... отже маєте доручення — ліквідувати цей стан із допомогою вашої групи. У вашому розпорядженні поліцейські й військові загони. Вони допоможуть групі. Хочете щось запитати? Ні? Тим краще. Чекаю депеші сьогодні ж уночі. Бажаю успіху.

Перечекавши, поки Гагарін вийшов, Моріс Ренуар вільно відкинувся на спинку фотеля і, тримаючи в руках майстерного срібного ножа для паперу, замислився. Так, усе йде саме так, як він розраховував. Починаючи з цієї загибелі туристів у Чорному морі, події розгорталися за добре обміркованим планом. Професор Ренуар, як він говорив, не був політиком; а втім це не заважало йому бути людиною досить обізнаною в справах політичного порядку. Роль його інституту не була відома широким колам. З самого початку, ще кілька років тому, коли військове міністерство запропонувало йому взяти на себе керівництво інститутом, він висунув широкий план, як єдиний можливий для нього ґрунт роботи.

За тим планом усі роботи інституту були скеровані насамперед на конструювання засобів нападу, найудосконаленішої механічної зброї. О, професор Ренуар добре знав, що комуністичні газети не помилялися, розглядаючи його інститут як знаряддя найжорстокішої боротьби з світовим центром більшовизму — Радянським Союзом! Проте комуністичні газети робили тільки здогади: а коли б вони знали дійсний стан речей?.. При цій думці Моріс Ренуар не міг стримати задоволеної посмішки. Так, дійсний стан речей!..

Хіба знав хтось, крім найвідповідальніших військових працівників, що справжнє керівництво організацією майбутньої війни концентрувалося тут, у стінах інституту?.. Хіба знав хтось, що директор інституту, професор Ренуар, був водночас і одним з відповідальних керівників майбутніх військових дій, генералом Ренуаром?.. Хіба кому було відомо, що генерал Ренуар був автором плану великого комбінованого нападу на всесвітню фортецю більшовизму, автором, що йому належало і право здійснити цей план, почати руйнацію Радянського Союзу, як більшовицької держави і кубла комуністичної пошесті?..

Ні, цього не знала жодна газета. І роль роботи інституту, цього велетенського комплексу військово-дослідних лабораторій, і саме становище професора і генерала Ренуара були суворо засекречені. Хай широкі кола уявляють собі інститут і організацію Моріса Ренуара, як якусь нову науково-дослідницьку установу. Моріс Ренуар знав: прийде час — і він покаже, на що він здатний і навіщо існує його інститут.

А покищо — професор Ренуар стягав до себе найвидатніших молодих спеціалістів. Він широко користувався спеціальним дозволом військових міністерств Зацікавлених Держав, що надавав йому права вибирати співробітників по військових школах тощо. Так прийшов до Моріса Ренуара талановитий молодий фін Альберт Райвола, що спеціалізувався на роботах з конструюванням і використанням важких бомбовозів — великих літаків. Так прийшов Джузеппе Міеті, італійський механік, що рівного йому в галузі практичного застосування принципів радіо не було і немає. І Сергій Гагарін, молодий росіянин, один з нащадків аристократичної російської родини, що емігрувала з Росії після революції. До цього здібного юнака, що працював з літаками-винищувачами, професор Ренуар ставився з помітною прихильністю.

Розумний, впертий дослідник, хоч і досить нервовий, Гагарін був єдиним росіянином серед усіх помічників професора Ренуара, що шанував його ще й за спритність, яка дозволяла Гагаріну виконувати найрізноманітніші доручення Ренуара.

Добрим придбанням Моріса Ренуара був і Річард Гордон з його чудовими роботами в галузі конструювання важких стрибачих танків. О, професор і генерал Ренуар умів добирати людей!.. Спочатку він навіть зустрічав деяку непевність у військових спеціалістів: як можна працювати з людьми різних націй?

— Ні. Нація — застаріле поняття, — відповідав Ренуар. — Дисципліна збудована на ґрунті загальної зненависті до спільних ворогів — більшовиків; дисципліна, що її виховано на багаторічній роботі у військових лабораторіях; високий культурний рівень Інженерів, техніків і механіків, що їх він старанно добрав — ось що важливо. А національність... дурниця!

Професорові і генералові Ренуару потрібно інше: техніка, машина, дисципліна. Три могутні знаряддя, скеровані проти більшовиків. І — ніяких зайвих розмов! Людина — лише там, де вона конче потрібна. А якщо машина може зробити свою операцію без людини — то й краще. Менше людей — менше несподіванок, менше непевності. А якої саме нації ці випробовані люди — це не має жодного значення.

Роки роботи в інституті довели правильність такого погляду на речі. Лише одну людину ще не знав остаточно Моріс Ренуар — це Річарда Гордона, що працював тут недавно. Тому й провадив Ренуар з ним дружні розмови, непомітно ставлячи психологію Гордона на потрібні, як він казав, рейки. А проте, нічого: прийшов гарячий час, події самі виліплять з Гордона те, що треба Ренуарові.

Час прийшов. Хай газети обробляють громадську думку, хай іде своєю чергою дипломатичне листування. Це нічого не змінює. Справу вирішено. Загибель туристів у Чорному морі — та зачіпка, що її довго чекали. Зміст відповіді Радянського Союзу був передбачений. Усе було наготові. Жодної хвилини затримки, жодної несподіванки!

Блискавичний напад на Радянський Союз розчавить фортецю більшовизму. Розкриються замки на незчисленних багатствах сходу Європи й Азії. Свіжою кров'ю війни вилікує стара Європа всі свої хвороби — свіжими великими

й багатими колоніями закрие язви свого тіла. Хіба не обдумано все вже до краю?.. Хіба не відомо кожній державі, що дістане вона в наслідок переможної війни з Радянським Союзом?..

Все відомо, все з'ясовано. Є вже хазяїн для бакінської нафти, є хазяїн для вугільного Донбасу, є хазяїн для Північних лісів, для Криворізької руди, для всього... Все підраховано, все розподілено. Затримка лише за одним — перемогти. Перемогти будьщо, за всяку ціну. Хай газети обробляють маси, хай кричать про загиблих туристів, немов би цей дикий і маловажливий випадок і справді є щось серйозне. Генерал Ренуар добре знає суть речей. Він має тверді вказівки від тих, хто чекає на результати. Від тих, хто нетерпляче чекає на потоки свіжої крові, що так чудесно пахне нафтою, вугіллям, залізом, — ринками й колоніями!..

Ось де головне й найважливіше. І для цього головного — все наготові. Бази ждуть наказу. Північна база у Кустамяках, південна — в Браештові. Літаки і танки, танки і літаки. І ще — аероторпеди, твір геніальної думки самого Моріса Ренуара. Так... Ці кілька хвилин можна було відпочити й поміркувати. Ввечері — виїзд. Одна лише неприємна згадка — про цей випадок із страйком залізничників. Тривожна подія — не сама по собі, бо ліквідувати її дуже легко, досить одного доручення Гагаріну, — тривожна, як перша ластівка можливих надалі затримок і наслідків роботи більшовицьких агітаторів. А втім — навряд чи вони встигнуть щось зробити. Блискавку не доженеш!..

Генерал Моріс Ренуар потис кнопку електричного дзвоника і наказав черговому:

— Покличте асистентів. Повідомте, що їх викликано на нараду в мене в кабінеті.

4

Торпеди ждуть наказу

ВСЕ закрутилося, ніби яке шалене колесо. Дікові не вистачало часу по думати про щось, крім простих обов'язків. До того ж і ті обов'язки були досить складними, як виявилось з перших ще днів. Нарада в кабінеті генерала Ренуара остаточно з'ясувала його становище, як і кожного з колишніх асистентів професора.

— Ми виїжджаємо ввечері, — спокійно сповіщав генерал Ренуар. — Кожен з вас має свої обов'язки і несе відповідальність за свою ділянку роботи. Ці ділянки не відрізнятимуться принципово від таких самих ділянок нашої спільної роботи тут. Зрештою, ви залишаєтеся моїми найближчими помічниками в штабі. Прошу пам'ятати одне: я вимагатиму від вас такої самої дисципліни, такого самого ставлення до обов'язків, які були для вас звичні досі. Я вважаю, що ми продовжуватимемо нашу роботу, — тільки в більшому діапазоні і цілком практично. Прошу підготуватися до виїзду. Поїзд відходить о сьомій вечора. Оце й усе, про що я хотів сповістити вас. Ви вільні — до сьомої години.

Тільки тепер, опинившись в південній базі, в Браештові, Дік остаточно зрозумів, як добре було підготовано все для негайного початку військових дій. Він приїхав сюди разом із генералом Ренуаром, Альбертом Райволою і Сергієм Гагаріним. Проте всі вони їхали далі — крім Діка і Джоні Волтерса, його незмінного супутника. Ренуар особисто перевіряв підготовку, щоб, віддавши останні накази, прослідувати на північну базу нападу, у Кустамяки, де він брав на себе безпосереднє керівництво повітряною частиною нападу. Ділянкою, що мала центр у Браештові, ко-

мандував генерал Древор; при ньому лишався Дік Гордон і Джоні Волтерс.

Такий розподіл був цілком зрозумілий. Північна база сконцентрувала потужні засоби повітряного нападу; південна база — потужні засоби наземного, що до них авіація була додана лише як допомога і зброя перших годин атаки. Отже відповідно до цього розподілилися й сили штабу генерала Ренуара. Дік Гордон мав перше завдання перевірити механічні сили бази в Браештові, для того, щоб обумовленого певного часу південна група почала атаку водночас з північною.

Дікові здавалося дивним, як могла лишитися невідомою, прихованою від очей супротивника отака концентрація сил. Адже Браештово, невеличке місто недалеко радянського кордону, було перетворене на велетенський комплекс складів і розподільний пункт, звідки все розходилося на північ і південь, утворюючи вздовж кордону потужну опірну лінію нападу. Агентурні відомості стверджували, що більшовики не знали про базу в Браештові. Їхня прикордонна концентрація сил не була тут більша, ніж по цілій лінії. Отже всі передумови були: напад мав бути блискучим.

Сивоусий генерал Древор, ледве помітно посміхаючися, сказав Дікові, знайомлячи його з загальним станом:

— Не забувайте, лейтенанте, одного: війни немає. Ніхто її не оголошував, точаться лише дипломатичні переговори. Більшовики, я думаю, певні, що й цього разу справа не посунеться далі різких нот і дипломатичних виступів, як це було досі. Отже побачимо. Головне — несподіваність і рішучість нападу. Проте генерал Ренуар міцно тримає все в своїх руках. І завтра на світанку...

Він не закінчив фрази; а втім, рішучий жест руки закінчив її. Цей жест мав лише одне значення: непереможна певність генерала, що має за спиною десятки років військового досвіду і в руках — непереможну технічну армію, яка готова за першим його знаком посунути вперед і вперед, руйнуючи все на шляху.

— Дікі! — стиха сказав Джоні Волтерс, вийшовши з кабінету Древора. — А ти знаєш, він має рацію.

— Що ти хочеш сказати?

— Те, що старий Древор не помиляється, кажучи, що СРСР не чекає на напад.

— Побачимо. Я дам тобі завтра свою відповідь, коли обміркую все, як слід.

— Завтра... — проговорив Джоні і свиснув. — Завтра буде інша відповідь. Як то сказав старий Клязуєвіц, цей генерал німецьких генералів: „Війна є продовженням політики, тільки іншими засобами“. Непогано сказано, га, Дікі?.. Ось тільки мені не до вподоби оце дві дрібні телеграмки, — і він показав на нижню частину газетної сторінки, яку держав у своїх руках.

Дік прочитав:

„Лондон, 25. За повідомленням з Брекенгаму, тут відбувається страйк залізничників, що відмовилися перевозити вантажі спеціального призначення. Страйкарів замінено членами брекенгамської і лондонської філій міжнародної Ліги захисту моралі, що приступили до роботи на залізниці під захистом військових загонів“.

„Лютеція 25. Відбулася велика демонстрація робітників під гаслом: „Проти провокації війни з Радянським Союзом! Всі на захист батьківщини міжнародного пролетаріату!“ Як передають самовидці, демонстрація сплинула на вулиці, де міститься міністерство закордонних справ, і вимагала від працівників міністерства негайної відповіді на запитання про політику міністерства щодо Радянського Союзу“.

Перечекавши, поки Дік прочитає телеграми, Джоні Волтерс додав:

— Оце тепер уже таке — страйки та демонстрації. Ти уявляєш собі, Дікі, як воно буде за кілька днів, коли все з'ясується?..

Дік неохоче відповів:

— От так, як ти сказав: усе з'ясується. Зрештою, звідки мені знати все це? Що я тобі міністр чи що?..

Така неввічлива відповідь була настільки незвичайна для коректного Річарда Гордона, що Джоні Волтерс навіть не знайшов, що сказати. Він непорозуміло глянув на Діка й відійшов. Дік відчував і сам, що в ньому щось змінилося, але він не знав, що саме. Було якесь неприємне почуття непевності, залежності від велетенських подій, що розгорталися самі по собі і проти його волі втягали його в свою ходу. Коли б Дік мав час добре поміркувати, він певно так сформулював би свій настрій:

„Неприємно почувати себе дрібненькою тріскою в бурхливій річці...“

Але така думка прийшла йому в голову лише за кілька днів...

За тисячу кілометрів від Діка Гордона генерал Моріс Ренуар так само читав ці дві телеграми. Але висновки з них він робив інші. Прочитавши першу, він сказав Райволі:

— Бачите? А ви були не певні.

І звернувшись до Гагаріна:

— Дуже радий. Ви добре виконали доручення.

Прочитавши другу, Моріс Ренуар недбало махнув рукою:

— Хай демонструють! Серйозній справі це не пошкодить.

Сказавши це, генерал Ренуар ніби зовсім забув про телеграми. Він продовжував інструкції Райволі і Гагаріну:

— Всією операцією, як я і говорив, безпосередньо керуватиму я сам. Вам, Райвола, доручається командування ескадрильєю бомбовозів. Ви, Гагарін, берете на себе ескадрилью винищувачів. Прошу перевірити востаннє склад ваших сил. Більше на сьогодні не затримую вас. Хоча, ні: ви, Райвола, допоможете мені зробити деякі підрахунки. На все добре, Гагарін!

Перед генералом лежали великі малюнки й карти. Ще більша карта висіла на стіні — карта європейської частини Радянського Союзу, власне, західної половини цієї частини. Жовтогарячі промені сонця, що повільно наближалися до обрію, яскравими плямами падали на велику карту, утворюючи на ній дивовижні хрести від віконної рами. Генерал

Ренуар подивився мимохідь на карту — і, посміхаючися, звернувся до лейтенанта:

— Це саме призначення, сама доля! Погляньте, Райвола, що показує найяскравіша сонячна пляма.

Райвола підійшов до карти. Так, генерал Ренуар був правий. Центральна широка жовтогаряча пляма лежала на північно-східній частині країни, перетинаючи Фінську затоку. Всередині її, як мета, чорною крапкою з двома концентричними колами навкруги — був позначений Ленінград, місто більшовицької революції, перша столиця Радянського Союзу. Синя вода Фінської затоки підходила, здавалося, під саму чорну крапку, зовнішнє її коло проходило своєю західною частиною по воді затоки — Фінська затока з'єднувала Ленінград із всесвітом, була йому широким шляхом на Захід, до центрально-європейських держав, до морів і океанів...

— Бачите? перепитав генерал Ренуар, — само сонце показує нам шлях. Воно веде нас, воно вказує першу важливу мету. Ленінград, Петроград, Санкт-Петербург... Цікава черга назв, черга слів, що показують нашарування історії на цьому ушлявленому місці... Проте в нас мало часу для історичних екскурсів, а тим більше для містичних думок з приводу розташування на карті сонячних плям. Залишимо це старим фельдмаршалам, що пишуть мемуари. А ми підрахуємо відстані ще раз. Ось масштаби, Райвола.

То був дивний з першого погляду рисунок. Блідими блакитними рисами на ньому була зображена карта східної частини Фінської затоки, найважливіші радянські міста північно-західної області. Прозорі червоні лінії виходили з одного місця узбережжя Фінської затоки: це місце було Кустаяки, де сиділи за столом генерал Ренуар і лейтенант Райвола. Прозорі червоні лінії, починаючися тут, проходили на схід узбережжя, в напрямі до Ленінграду. Вони йшли по землі і воді і тому досвідчений спостерігач зразу зробив би висновок, що вони показували не земний і не водний шлях: це були напрями повітряного шляху, шляху літаків, що тримали свою путь і над землею, і над водою.

З Кустам'як починалося кілька рівнобіжних червоних ліній. Усі вони доходили Ленінграду, по тому повертали на південь і прямували вздовж Жовтневої залізниці, аж до самої Москви, де закінчувалися в червоному ж таки колі, що охоплювало це місто. Таке саме коло закінчувало шлях деяких ліній у Ленінграді. Напрямки повітряних шляхів, шляхів несподіваного нападу — закінчувалися на карті червоними колами, ознаками вибухів і руйнації.

З циркулем у руках, з логарифмічною лінійкою і олівцем Райвола старанно перевіряв розрахунки. Ще кілька хвилин — і він підняв голову:

Усе правильно, генерале. Я не знайшов помилки.

Він устав і залишився біля столу, нерухомий і спокійний. Генерал Ренуар і собі підняв голову від рисунків, запалив погаслу цигарку і мимоволі подивився у вікно, на захід.

Наче велетенські червоні кораблі пливли небом, притягнені багровим вогненным колом сонця. Хмари посувалися на захід, вони йшли одна за одною, вишиковуючися, немов солдати; хмари підходили до свого командира — сонця, коротко доповідали — і поспішали геть, звільняючи шлях іншим, зникаючи за обрієм.

Генерал Ренуар з півхвилини дивився на цей небесний парад. По тому він повільно перевів погляд на лейтенанта Райвола, що стояв перед столом, немов завмерла подоба. Жодна лінія лейтенантової постаті не рухалася, спокійні риси його блілого суворого обличчя були, як вирізані з каменю. Лейтенант Райвола чекав розпоряджень.

— Так... кажете, немає помилок? Добре, — зрештою вимовив генерал Ренуар, — отже виступаємо о четвертій годині ранку, лейтенанте. До речі, у вас усе напоготові? Немає ніяких ускладнень?

Лейтенант Райвола трохи підняв ліву брову — рівно настільки, наскільки треба було, щоб показати ввічливе здивовання, наскільки можна було зробити цей рух у межах залізної дисципліни, що панувала тут на базі, на військовому аеродромі, як панувала до того завжди в стінах інституту професора Ренуара. Проте лейтенант Райвола відразу ж згасив здивовання і чітко, коротко відповів:

— Довірена мені частина наготові. Ускладнень ніяких немає, пане генерале.

— Значить, о четвертій. Ви вільні, лейтенанте.

Генерал Моріс Ренуар із задоволенням побачив, як чітко повернувся лейтенант, як вийшов він з кабінету: жодного невиміреного руху. Так, за цього можна бути певним, — як і за всіх інших теж. Така логіка життя: просто механічне продовження звиклої дисципліни з військово-дослідної лабораторії до чистої військової роботи. Раніше асистент інженер Райвола був правицею професора Ренуара. Тепер — лейтенант Райвола був правицею генерала Ренуара. І все. Працю, що її провадили в лабораторіях Моріс Ренуар, Альберт Райвола, Сергій Гагарін і інші, — провадиться і тепер. Тільки раніше ця праця була майже цілком теоретичною, її практичне здійснення було обмежене дослідями — тепер вона є цілком практичною.

Генерал Ренуар знов схилився над рисунками й картами. Так, до Ленінграду звідси всього сто чотирнадцять кілометрів. Літак винищувач проходить таку відстань за п'ятнадцять-сімнадцять хвилин. Так. Важкий бомбовоз потребує на це від двадцяти до двадцяти п'ятох хвилин. І, зрештою, аероторпеда типу ГТ — 2 — теж п'ятнадцять-сімнадцять хвилин; її ж швидкість дорівнює швидкості винищувача. Проте торпеди підуть не на Ленінград: це було би стріляниною з гармат по горобцях. На сто чотирнадцять кілометрів — відстань від Ленінграду до Кустаяк — стріляють звичайні важкі гармати.

Аероторпеди генерала Ренуара — зняряддя далекого прицілювання; вони впадуть на серце більшовизму, їхня мета — Москва, що сьогодні, як і щодня досі мирно наближається до звичайної ночі, ніяк не передчуваючи своєї долі. Остання мирна ніч... Остання ніч перед цілковитою руйнацією, перед морем вогню, перед пеклом жахливих вибухів, що не залишать каменя на камені...

Так, розрахунки правильні, їх можна було б і не перевіряти, бо зроблено їх не тут, а ще в тиші лабораторій, де розраховувалося механізм торпеди. Ніхто ще не знав, не чув нічого за ці торпеди. То краще: про них узнають у

гуркоті вибухів, у вулканах вогню, що розкриються завтра в центрі комуністичної пошесті...

Генерал Ренуар склав рисунки, сховав їх до сейфу, одяг кашкет, що мав крім звичайної військової кокарди ще й невеличку свастику — ознаку войовничого фашизму, ознаку Ліги захисту моралі — і вийшов на повітря. Його „Лінкольн“ стояв тут, завжди чекаючи його виходу. Генерал Ренуар на хвилинку спинився на сідцях, винув з портсигара цигарку і подивився навкруги, дістаючи сірники. Сонце вже сховалося за обрієм, сині сутінки прикрили землю. Генерал Ренуар машинально відзначив: дме легенький північно-східний вітерець. Добре. Він запалив цигарку, легко увійшов в авто й кинув шоферові:

— Аеродром. Головний ангар.

Авто м'яко сунуло, похитуючи тіло Моріса Ренуара на шкіряних подушках. Звичним рухом руки генерал Ренуар включив радіоприймач і потис кнопку з написом „Лондр“. І відразу в авті залунав голос диктора, що передавав останню інформацію:

„... Демонстрації робітників у Лютеції тривають. Заарештовано кількох агітаторів, що намагалися організувати страйк-демонстрацію робітників військових заводів. До Лондра приїздить славетна американська співачка Ліз Мертон. Вона виступатиме...“

Приймач виключено: далі нецікаво. Виходить, у Лютеції не все гаразд. Проте все це дрібниці, порівнюючи з головним завданням завтрашнього ранку. Що робить генерал Древор? Він має виступити водночас із північними повітряними ескадрильями.

Авто спинилося. Генерал Ренуар вийшов, застібаючи плаш: вітерець ставав дедалі холодніший. Зелене поле аеродрома було порожнє. Лише по його межах видніли по статі вартових та коло ангарів помітно кілька механіків, що тільки-но вийшли з дверей. Всевидюще око генерала Ренуара помітило праворуч від головного ангара велику дивовижну машину — без крил, проте з великим повітряним

гвинтом нагорі: то був його автожир, завжди готовий до польоту. Біля нього Ренуар помітив меланіка Уельса, що саме цієї хвилини вилізав із кабіни. Рішучими кроками генерал попростував до автожира.

— Що трапилося, Уельс? — запитав він. — Чому ви не відпочиваєте?

— Після останнього польоту, пане генерале, ви сказали, що руль глибини йде ніби важенько. Я перевірів і знайшов причину: трохи зігнувся шарнір. Уже виправлено, пане генерале.

— Добре. Ідіть, відпочивайте, Уельс. Завтра матимете роботу.

Генерал Ренуар повертався до головного ангара — і говорив по дорозі кожному з зустрічних два-три слова: він добре знав, як хороше впливає це на підлеглих. Вони начисто бачать, як згадує за них командир, що добре пам'ятає ім'я кожного, його справи тощо. Генерал Ренуар був певен: його любили і шанували, як суворого, але дбайливого, всевидючого командира.

Усюди він бачив, як бездоганно виконано всі правила: та хіба могло бути інакше?.. Більшість цих людей він знає давненько, всі вони проходили спеціальну школу при інституті. Знають і вони його, знають, як суворо карає він за найменшу провину — і як відзначає хорошу роботу. Ні, щодо цих людей — він певен!

Біля дверей головного ангара стояв вартовий. Він нерухомо дивився на генерала: лише один Моріс Ренуар мав право вільно заходити до ангара, не показуючи спеціальної перепустки з фотокарткою. І хоча б вартовий бачив просто себе свого приятеля, що з ним він розлучився у казармі всього півгодини тому, — він мусів перевірити перепустку. Та і взагалі на територію аеродрома було заборонено заходити будькому з інших військових частин: тільки ті, хто мав велику честь належати до спеціального повітряного загону Першої армії — могли бути тут, щоразу, всетаки засвідчуючи це своє офіційною перепусткою.

Зразу за дверима генерал зустрів чергового техника, що хутко підвівся зза свого невеличкого стола.

- Добри вечір, Жюст. Як в ангарі? запитав Ренуар.
- Все гаразд, пане генерале, — була відповідь.
- Торпеду 4 НК винесено?
- Зразу після розпорядження, пане генерале.
- Гаразд. Ні, залишайтеся тут, я пройду до торпед сам.

Якщо на аеродромі панували глибокі присмерки, — тут, в ангарі, все було заляте світлом. Спокійно стояли вельєтеньські літаки-бомбовози, немов чекаючи своєї черги летіти на ворога. Стрілясті дур-алюмінієві крила простягалися в боки, ховаючи під собою ящики з термітними бомбами, що ставилися до літака за інструкцією лише перед самим польотом. Закриті полотняними чехлами кулеметні та гарматні дула були скеровані вперед; з кожного літака, з кожного бомбовоза дивилися ці дула, покищо сховані під чехлами. Це також було здійсненням однієї з думок професора Ренуара: кожен літак, навіть важкий бомбовоз, має бути добре озброєний для повітряного бою з ворожими літаками і для нападу на земні війська з повітря не лише бомбами, а й гарматами і кулеметами.

Але не шеренги важких бомбовозів цікавили зараз генерала Ренуара, не ящики з термітними бомбами, що запалюють усе навкруги, розливаючи вогняну, незгасиму воду, рідину, притягали його увагу. Він проходив повз бомбовози, поглядаючи на них спокійними звиклими очима і лише автоматично перевіряючи порядок в ангарі. Ніщо в обличчі генерала Ренуара не показувало зацікавленості. І тільки тоді, коли він підійшов до суцільної стіни з гофрованого металу, що розподіляла ангар на дві половини, — тільки тоді в його ході щось змінилося, вона стала не такою швидкою. А за дверима металевої стіни кроки генерала Ренуара зовсім уповільнилися.

Дивне видовисько з'явилося перед його очима. Скільки сягало око — вся підлога була уставлена невеликими сріблястими потворами. Безумовно, це були літаки; проте якісь невидані, незрозумілі риси цих машин примусили б кожного споглядача замислитися над їхнім призначенням. А втім, тут, у цьому найсуворіше засекреченому відділі ангара, споглядачів не бувало ніколи; а генерала Ренуара в тих

...— Оце моя армія, оце мої стальні солдати, — стиха промовив генерал Ренуар, з любов'ю оглядаючи лави металевих 'потвор. — Побачимо, хто переможе...

машинах не дивувало ніщо, вони бо були його винаходом і створінням. Це були аероторпеди типу ГТ—2.

Низенькі довгасті літаки з широкими крилами, без коліс, на коротеньких і вузеньких лижвах, що явно не були призначені для снігу (та й не могло бути снігу в червні на цьому узбережжі), з наглухо закритим корпусом, без вікон і дверей, без кабіни для літуна. І поміж крилами, над серединою корпусу — невеличка антена, ніби в літаку був схований радіоприймач.

Аероторпеди стояли рівними шеренгами, одна за одною, одна поруч одної у шаховому порядку. Всі вони були з'єднані довжелезними стальними канатами, що тяглися вздовж кожної шеренги — і ввіходили кожна до широких дверей у стіні ангара. Всіх шеренг було двадцять; двадцять було і дверей у стіні, що виходили на південний схід.

— Оце моя армія, оце мої стальні солдати, — стиха промовив генерал Ренуар, з любов'ю оглядаючи лави металевих потвор. — З ними мені не треба живих людей, з ними я не побоюся зради, не боюся більшовицької агітації, що може розкласти найпевніше військо... Вогнем і залізом, газом і цілковитою руйнацією — ось чим можна й треба боротися з більшовизмом. Побачимо, хто переможе. Проте — чи доведеться їм навіть бачити?.. Не певен...

Б

Аероторпеди летять на Москову

За сімдесят чотири кілометри від аеродрома був радянський кордон; за сто чотирнадцять кілометрів спокійно спав передранковим сном Ленінград; за сімсот двадцять кілометрів далі на південний схід спала Москва.

Радіохвилі з численних антен європейських відрядників несли невпинну дріб точок і рисок, ніби всесвітові тільки й було діла, що перекликатися азбукою Морзе. Аматори, що звикли вночі слухати офіційну інформацію, муштруючися на прийманні швидкопересильного телеграфного апарата, де точки й риски зливалися в тонке комашине співання, — цієї ночі безсило кидали навушники, не спромігшись розібрати жодного слова: в ефірі цієї ночі панував шифр, що ховав під собою таємничі і, очевидно, дуже важливі пересилання.

У червні світає рано, ніч проходить швидко й непомітно. Аеродром у Кустамяках не знав сигнальної труби, цього неодмінного аксесуара кожної старої військової частини; поруч із складними й найудосконаленішими машинами то був б неприпустимий архаїзм, що нагадував би дитячу свистульку на сучасному велетенському літаку. Звичайну й застарілу сигнальну трубу з самого початку замінила тут система оптичної й акустичної електросигналізації. Але ще перед тим, як приведено цю систему в дію, о третій годині, ледве над обрієм на сході з'явилося легке й прозоре рожеве сяйво — генерал Ренуар сидів уже за своїм столом у кабінеті, диктуючи стенографістові рапорт найвищому командуванню і водночас присьорбуючи за давньою звичкою кріпку чорну каву.

— Закінчуємо так, — повільно говорив він, стежачи за хуткими, ледве помітними рухами олівця в руці стеногра-

фіста. — „Сповідую, що ви систематично доставатимете від мого штабу відомості про хід подій. Щодо мене особисто — прошу давати накази і взагалі підтримувати зв'язок лише радіом на нормальній частоті мого автожира за повітряним шифром, бо саме на автожирі я керуватиму операцією і доглядатиму за її ходом. Підписано: Моріс Ренуар-генерал.“ Готово? Передайте негайно до апаратної: зашифрувати й переслати. Ні, почекайте: скажіть там, щоб усе для мене так само негайно пересилали радіом на автожир. Ідіть.

Відпустивши стенографіста, генерал Ренуар з хвилину сидів нерухомо, забувши навіть за каву. Але раптом він поглянув на годинника, відставив склянку з недопитою кавою, взяв автоматичного олівця і почав швидко писати.

„Мій любий друже. Знаю, що ви не чекаєте від мене листа, що ви вже давно кинули сподіватися на нього. Але вам добре відомо, що я майже ніколи не пишу листів. То не моя справа, для повідомлень про мое життя існують на світі секретарі, а іноді — газети. Бачите, я навіть жартую. Пишу я листи дуже рідко — саме тоді, коли нормальна людина і не подумала б за таке зайняття. Наприклад, зараз: у мене зовсім немає вільного часу, за двадцять хвилин починається відповідальна операція, що нею я керую. І, бачите, я пишу листа. Не дивуйтеся: писати листи для людини, що майже ніколи їх взагалі не пише, що її мозок невпинно й напружено працює над теоретичними розрахунками і практичним їх здійсненням, — досить своєрідна робота, що примушує переключитися й забути на кілька хвилин про справи. А це, як вам, безумовно, відомо є елемент справжнього відпочинку. Ось, чому я зараз пишу листа, — щоб дістати кілька хвилин відпочинку перед початком операції.“

Генерал поглянув на годинника: було вже сорок п'ять на четверту. Олівець його побіг по папері ще швидше.

„Отже часу в мене майже немає. Тому хочу бути лаконічним. За годину я розпочинаю велику справу зни-

щування більшовиків. Знаєте, чули, мабуть, як бідні міщани знищують клопів?.. Іноді окропом, іноді просто свчкою, вогнем. Отак робитиму й я. Тільки мої окріп і вогонь — велетенські. За годину вилітають мої літаки— винищувачі і бомбовози. І разом з ними я випускаю першу партію моїх аероторпед. Тих самих, що про них (пам'ятаєте?) я у свій час уперто не хотів вам розповідати і через що ми навіть злегка посварилися. Отже ці аероторпеди вилітають о четвертій годині ранку. Вірніше, коли ви дістанете цього листа, вони не тільки вилетять, а вже й зроблять усе, що їм треба було зробити. Що таке аероторпеда?.. Уявіть собі величезний набій з пропелером, крилами й мотором, що ним можна керувати на відстані. Або ж навпаки, уявіть собі літака, що ним керують здалека, літака без літуна, цілком начиненого найсильнішими вибуховими речовинами або термітною масою, що запалює все навкруги. Додайте, що цей літак-набій може летіти щось із тисячу кілометрів і вибухати певної хвилини — залежно від того, як заздалегідь зрегулювати його годинниковий механізм. Оце і є моя аероторпеда“.

І знову Моріс Ренуар поглянув на годинника: до четвертої лишалося всього шість хвилин.

„Перший загін, перша батарея моїх аероторпед вирушає на більшовиків за шість хвилин. Керуватиму цим першим загоном я особисто, з повітря з мого автожира. І сподіваюся, що за дві-три години зможу надіслати до вас коротеньке повідомлення про наслідки першої операції аероторпед. Наслідки ті будуть: „Москву зруйновано!“ Звісно, не цілком, проте, на добру частину. Вже бачу ваше вражене обличчя, ваші чесні прості очі ображеного пацифіста: — „Як же воно?.. Адже війни не оголошено?..“ Так, війни покищо не оголошено. Її оголошую я, моїми аероторпедами. Оце й усе. Прошу пробачення, в мене вже немає ані секунди часу.

Щиро ваш *Моріс Ренуар**.

Не перелічуючи листа, генерал Ренуар поклав його до конверта, заклеїв, запечатав власною печаткою, надписав адресу й поклав до теки з написом „Негайна пошта“. За півхвилини після того генерал (був уже в своєму „лінкольні“ і мчав до аеродрома.

Ескадрильї винищувачів і бомбовозів вишикувалися на полі біля ангара, готові до вилету. Їхні велетенські обриси були загрозливі; перші промені ранкового рожевого сонця гралися на блискучих дулах кулеметів і гармат, не прикритих уже чехлами. Промені матовими відблисками віддзеркалювалися від сріблястих гофрованих крил велетнів, ніби готових відразу стрибнути в повітря. Команди літаків були також наготові, по шість чоловіка на машину.

Генерал Ренуар хутко пройшов повз лави літаків до ангара. Його бокова стіна, що виходила на південний схід, була відкрита всіма своїми двадцятьма дверима. Безшумні трактори-тягачі на гумових грубих шинах плавко тягли сталеві канати — і разом із ними десятки потворних літаків-торпед. Вивід аероторпед закінчувався: генерал Ренуар побачив, як повільно, але чітко, вивозили на поле, на заздалегідь поставлені рейки, останні двадцять торпед. Мимоволі генерал Ренуар підрахував: торпеди стояли рівним чотирикутником, на кожному боці по десять. Разом — сто.

До генерала наблизився лейтенант Райвола:

— Дозвольте доповісти, пане генерале. Винищувачі й бомбовози наготові. Ескадрильєю винищувачів командує лейтенант Гагарін, ескадрильєю бомбовозів — я. Чекаю на дозвіл стартувати: вже час!

Моріс Ренуар помахом руки підізвав до себе Гагаріна й капітана Мієті, що керував стартом і всім шляхом аероторпед:

— Бажаю успіху, панове. Певен, що цей успіх буде. Говорити мені нема про що. Ви знаєте мене, я знаю вас. Хочу лише нагадати вам, що сьогодні ви захищатимете вікову культуру цілого всесвіту. Бувайте, Райвола, бувайте, Гагарін. Мієті, наближається і ваша черга.

Він міцно потис руки всім. Командири повернулися,

Мієті підійшов до пульта керування, що стояв тут саме, біля ангара, Райвола і Гагарін піднесли до губ урочисті срібні сюрчки — і тієї самої хвилини загуділи скаженим гуркотом мотори літаків. Цей гуркіт укрит усе поле; здавалося, ніби на аеродромі не лишилося жодного куточка, що його не наситив би той гуркіт.

Генерал Ренуар спокійно поглядав на годинника: все йшло, як на учебнім параді. З інтервалами в двадцять секунд літаки стартували; зриваючися з місця, вони мчали полем — і відривалися від землі. Винищувачі, легкі й повороткі, відразу забирали височінь, ніби їх хтось підтягав угору; важкі бомбовози повільно кружляли в повітрі, дедалі вище заходячи в небо. Генерал повернув голову до пульта Мієті: той уважно стежив за стартом літаків. До стартування торпед лишалося ще три хвилини. Зрештою — він поглянув на генерала і, побачивши, як Ренуар твердо кивнув головою, схилився над пультом.

Моріс Ренуар, поглянувши востаннє на металеві ряди аероторпед, хутко пішов до свого автожира. Лопасті його велетенського горизонтального повітряного гвинта повільно рухалися: автожир був готовий до старту. Генерал увійшов до кабіни; двері за ним автоматично закрилися з м'яким дзенькотом. І відразу зникла значна частина шуму моторів, кабіна автожира була заізолювана від шумів. Назустріч генералові підвівся лейтенант Грінберг, командир автожира.

— Добридень, лейтенанте, — сказав йому генерал Ренуар. — Пішли вгору.

Він сів біля невеличкого стола з картами й приладами. Звідси через великі вікна було видно все, що робилося навкруги; вікна були не тільки в стінах, але і в підлозі і в даху автожира. Горизонтальний великий гвинт не завважав дивитися, бо підчас польоту він рухався надзвичайно швидко. Автожир ледве помітно здригнувся — і відразу відірвався від землі. Аеродром немов залишився десь унизу, загубився в глибині. Ряди торпед і останні літаки було видно далеко внизу через вікно, що в ньому тепер уміщався цілий аеродром, який помітно меншав і меншав. Адже автожир генерала Ренуара не потребував.

розбігу, він ішов у повітря, у височінь просто з місця, майже вертикально.

З отвору в передній стінці автожира, з кабіни радиста, на стіл генерала по особіному жолобку сковзнув папірець. Це була радіограма, тільки не прийнята на автожирі:

„Ескадрилья відстартувала. Курс південний схід. Чекаю на бомбовози, щоб прикрити їх з флангів.

Гагарін“.

За півхвилини була прийнята аналогічна телеграма від Райволи. Обидві ескадрильї з'єдналися й летіли далі в бойовому порядку.

Третя депеша повідомила генерала про закінчення старту аероторпед. Мієті сповіщав, що апаратна вже дала їм передбачений маршрутом курс і триматиме його аж до нових наказів генерала. Проте генерал Ренуар бачив цей старт на власні очі. Це було цілком своєрідне видовище, бо торпеди стартували не поодиноці, а разом десятками, немов штурмуючи чисте блакитне небо. Генерал сказав у телефон, що з'єднував його з командиром автожира і механіком:

— Курс просто за першими торпедами. Не відстаючи, триматися над їхньою шеренгою на висоті двісті метрів.

Вже зник із нижнього вікна аеродром, уже впливли внизу ледве помітні чахлі чагарі, дуже характерні для цієї північної країни: автожир наближався до радянського кордону, перетинаючи невеличкі затоки моря. А разом з ним впливли на висоті двох тисяч метрів десятки жажливих аероторпед, начинених вибуховими речовинами і термітною масою. Металеві солдати, цілком підвладні своєму командирові — вони слухняно мчали в повітрі, несучи в собі вибухи й пожежі, несучи руйнацію і смерть десяткам і сотням тисяч людей, які ще не прокинулися від сну, що нічого не знали, нічого не підозрівали...

Так, рішуча директива, що її виконував генерал Ренуар, говорила твердо й владно:

„Негайний нальот бомбовозів має зруйнувати вибухами і пожежами промислові підприємства Ленінграду.

Одночасно з допомогою аероторпед ви мусите зруйнувати Москву, щоб остаточно деморалізувати тил противника“.

Автожир наближався до радянського кордону, що безумовно так само нічого не підозрівав. Проте, якщо б він навіть і готувався, — що можуть протиставити більшовики сталій армії, яка мчить на них на висоті двох тисяч метрів?

Раптом з віконця радіокабіни впала на стіл нова депеша:

„На обрії ескадрилья ворога. Типи розібрати поки що не може. Але за ознаками — літаки типу винищувачів. Розгортаю загін колом, приймаю можливий бій на себе, лишаючи бомбовози всередині.

Гагарін“.

Так. Більшовики не сплять. Вони намагаються стати на перешкоді нальотові. Звідки вони дізналися про час вилету загону?.. Невже в складі Армії є зрадники?.. Проте, хай! За кілька хвилин оті більшовицькі літаки опиняться на землі у вигляді купи зруйнованих уламків.

Задзвонив телефон. Голос лейтенанта Грінберга проговорив:

— Курс південний схід. На відстані п'ятьох кілометрів повітряний бій.

Так, це бачить і сам генерал Ренуар із своєї кабіни. Проте — хіба це бій?.. Більшовицькі літаки уникають сутички... Вони хутко повертають назад і мчать на свій бік... Шкода, бо гармати винищувачів ескадрильї Гагаріна напевне набагато далекобійніші, вони розбили б ворожі літаки ще до першого пострілу з їхнього боку. Але, — що то за боягузи, оті більшовики? От так захисники кордону. Тікають — та ще як!..

Нова депеша:

„Ворожі літаки тікають. Не змінюю курсу.

Гагарін“.

Дійсно, більшовицькі літаки розлетілися в усі боки, як перелякані птахи, їх уже не видно. Шлях чистий. Дорогу відкрито. Вперед!.. Генерал Ренуар віддав наказ:

— Передати радіом Гагаріну й Райволі: „Зімкненим строем—уперед. Височінь: дві тисячі п'ятсот метрів“. Передати радіом до апаратної аеродрома, Мієті: „Курс аероторпед без змін, височінь дві тисячі п'ятсот. Усе“.

Він знову подивився в призматичний бінокль, направлений уперед, на південний схід: чи немає чого на 'обріі?.. Ні, все чисто. Проте... що то?.. Якась нісенітниця... Та ні, не може бути!..

І все таки воно так: з боку радянського кордону працюють прожекторні установки. Генерал ясно бачить ледве помітні промені, що вібрують у свіжому ранковому повітрі. Безглуздя: навіщо прожектори вдень?.. І, головне, скільки ж їх? Ніби весь кордон уставлено тими прожекторами, що всі разом випускають свої концентровані промені вгору, в чисте небо. Якись дивні іграшки... То хай собі граються, генерала Ренуара і його ескадрилью це не інтересує.

Але... якась неясна, незрозуміла турбота охопила мозок генерала Ренуара. Спочатку незрозуміла втеча радянських літаків, хоч її й можна було пояснити тим, що більшовицькі пілоти побачили набагато численнішого ворога. Проте це ніяк все таки не пасувало їхній уславленій завзятості. Щось лишалося нерозв'язаним... Потім—ці прожектори... Генерал Ренуар не відривався від призматичного бінокля. І раптом він побачив несподівану, жахливу картину.

Передня шеренга винищувачів, що хутко мчала у височині, опинилася над промінням прожекторів, що засяяло світляними плямами на крилах і корпусах літаків.

І відразу ця перша шеренга літаків похитнулася. Передні літаки завихлялися, як човники на морських хвилях. Потім вони пішли вниз—спочатку рівно, а далі хиллячись більше й більше. А далі генерал Ренуар побачив, не вірячи своїм очам, як літаки-винищувачі, гордість його загону, літаки, що ними командував його улюбленець, лейтенант Гагарін,—ці літаки, перекидаючися в повітрі, як шматки жесті, падали вниз, без жодного пострілу, без жодної спроби виправитися, ніби всі їхні команди разом умерли.

Кілька жахливих секунд генерал Ренуар спостерігав це

мертве, бездушне перекидання. А тим часом нові шеренги літаків улітали в зону прожекторів, зону їхніх блідих блакитнуватих променів, починали вихлятися — і, перевертаючися, як і перші, падали вниз.

— Радіом: „Стоп! Не доходить до прожекторів! Стоп!“ — прокричав у телефон генерал Ренуар — і не закінчив наказу. Він побачив, як врізалися в землю перші омертвілі літаки і як земля відповіла їм величезними хмарами диму, що піднеслися вгору, повивши собою дальші літаки, які падали згори. То вибухали бомби й набої, що були на винищувачах і бомбовозах.

Генерал Ренуар не витримав страшеного видовища: адже гинули його створіння, гинули його бійці... Він закрив очі долонею — але відразу знову відкрив їх. Він згадав, що загін чекав на його накази, розходячись віялом на два боки перед межею смертельних прожекторових променів, що, як і раніше, були ледве помітні на ясному небі. Крім того, вслід за ескадрильями винищувачів і бомбовозів летить перша батарея аероторпед. Що ж робити?.. Мозок генерала Ренуара працював, як у гарячці. Спинити, спинити негайно!..

— Радіом до апаратної аеродрома, Міеті: „Негайно спинити рух торпед. Курс змінюється просто на захід до нового наказу. Найменший газ“.

Прокричавши це в телефон, генерал знову поглянув у бінокль. Проте автожир уже наближався разом з торпедами до зони, де розліталися вбік — праворуч і ліворуч — винищувачі й бомбовози. А промені прожекторів тихо коливалися в повітрі, лишаючися на якійсь простій лінії, що йшла навкоси від земної поверхні до високих кучерявих хмар. Перші шеренги аероторпед наближалися до межі променів ще хутчіше. Звісно, треба принаймні з хвилину, щоб примусити їх спинитися і змінити курс...

— Грінберг! Стоп! — крикнув генерал. Він потроху опановував себе. Це було конче необхідно: від його нервів, його волі залежала тепер участь усіх його підлеглих, що розгублено чекали наказів, тримаючися вказаного курсу, під прямим кутом до межі променів.

Автожир спинився. Він висів нерухомо в повітрі, його підтримували лопасті великого горизонтального пропелера, що крутився з максимальною швидкістю. А торпеди все наближалися до променів... сліпі потвори бездумно виконували попередній наказ, пориваючися простою лінією до Радянського Союзу...

— Та спиніться ж, спиніться... — прошепотів генерал Ренуар. І, немов підкоряючися його словам, аероторпеди всі разом повільно почали повертати праворуч. Вони повертали всі разом у суворому порядку, ніби кожною з них керувала рука досвідченого літуна. Але радіус їхнього повороту був надто широкий для тієї відстані від межі блакитнувятих променів, що на ній вони вже опинилися. Генерал Ренуар бачив, що передня шеренга торпед все ж таки вривається в промені. Він бачив у своїй уяві неіснуючу в природі, але чітко, як на рисунку акуратно викреслену криву, що нею лежав шлях передньої шеренги торпед,—і він не міг допомогти справі...

Стиснувши кулаки так, що нігті вчепилися в долоні, він міг тільки бачити, як передня шеренга торпед опинилася в зоні променів, як ніжно засяяли на металевих крилах торпед світляні плями прожекторів — і як дванадцять аероторпед одна за одною камінням упали вниз...

Невидана хмара сивого диму підстрибнула з землі і поглинула їх. Немов велетенський вулкан розкрив там, унизу, свій кратер, що ковтав торпеди одну по одній, відповідаючи на це новими й новими хмарами диму, що, зрештою, відкрили всю землю. Торпеди вибухали внизу одна за одною, автожир кидало вгору і вниз, немов м'ячик у руках пустотливого хлопчиська, — таке сильне було коливання повітря від тих вибухів. Проте більшість аероторпед було врятовано, вона вже повернула праворуч і повільно летіла, як пташина зграя, повз межу смертельних променів, потроху віддаляючися від неї.

З віконця радіокабіни на стіл упали три телеграми:

„Курс аероторпед змінено. Просто захід. Найменший газ.

Міеті“.

„Чекаю наказів. Шість винищувачів упало з невідомої причини в зоні прожекторів.

Гагарін“.

„Чекаю наказів. Вісім бомбовозів упали з невідомої причини в зоні проміння прожекторів.

Райвола“.

Генерал Ренуар ударив кулаком по столу: чорт! Адже тепер нема чого робити, крізь ці диявольські промені все одно не продерешся, треба повертати назад. І він гримнув у телефон, стиснувши щелепи:

— Радіом Гагаріну й Райволі: „Курс північний захід, до аеродрома загону. Рейд відкладається“. Далі, радіом до апаратної, Мієті: „Негайно“...

І він сплинівся: що саме передати Мієті, куди скерувати аероторпеди? Адже вони не можуть спуститися на землю без того, щоб не вибухнути, адже їхні годинникові механізми заведено на вибух за дві години... Не може снаряд, вилетівши з дула гармати, знову повернутися до того дула назад; не може аероторпеда, випущена в повітря, повернутися назад на свій аеродром, вона бо навіть не має приладів для спуску, вона впаде, вона вибухне, хоча б і не прийшов ще час вибуху за годинниковим механізмом, вона вибухне від удару об землю... Раптом він почув голос лейтенанта Грінберга:

— Пане генерале, до нас посуваються оті промені!..

Як божевільний, генерал Ренуар ринувся до вікна: так, смертельні промені почали рухатися. Якщо перед тим вони стояли нерухомо, ніби які невидані небесні шлагбауми, то тепер вони почали пересуватися, немов розшукуючи на небі щось ще невиловлене. Вони підходили ближче, ближче, розрізаючи своїми блідими блакитнуватими ножицями, що перехрещувалися в повітрі, все небо на великі шматки. Ближче, ближче...

— Повний газ, Грінберг, назад, курс захід!..

Проте було вже пізно. Автожир конвульсійно рвонувся убік, відразу набираючи швидкості в напрямі заходу. Але

... Стиснувши кулаки так, що нігті вп'ялися в долоні, він міг тільки бачити, як передня шеренга торпед опинилася в зоні променів, і як дванадцять аероторпед, одна за одною, камінням упали вниз...

один з блакитнуватих променів, одне із лез велетенських ножиць блискавично різнуло його ніс, де містився головний мотор. Тільки торкнулося те лезо, тільки черкнуло на дрібну частинку секунди,—але цього було досить. Зразу стих шум мотора, спинилася, вібруючи ще, стрілка електричного покажчика височини. До генералової кабіни вбіг радист, руки йому тремтіли:

— Зв'язок перерваний, пане генерале! Машини не працюють, відрядник і приймач зіпсовано, розірвалися всі лампи... телефон не працює...

Автожир повільно йшов униз, підтримуваний лише крутінням горизонтального пропелера та рухами опірнення, що з великим трудом давало змогу Грінбергові спускатися ширянням. Генерал Ренуар мовчки дивився у вікно—вслід ескадрильям винищувачів і бомбовозів, що дедалі віддалялися від нього в напрямі Кустам'як, курс північний захід,— і першому загонові аероторпед, що несли на малому газі, на малій швидкості вибухи й пожежі в новому напрямку, курс захід, де теж ніхто не чекав на руйнацію, в країні, що їхню вікову культуру намагався захистити від варварів-більшовиків генерал Ренуар з його механічними силами...

„Мієті, звісно, не змінить напрямку аероторпед без мого наказу... дисципліна... і в мене відрядник не робить... це ж жах... аероторпеди вибухнуть за півтори години... і я не можу віддати наказ, змінити їхній курс... аероторпеди повернули на Захід... боже мій, який жах“...

Генерал Моріс Ренуар мурмотів це, дивлячися божевільними очима повз радиста, що стояв, тримаючися тремтливими руками за стіл і боячися поглянути в обличчя суворого командира, що повільно втрачав розум...

Проте генерал Ренуар раптом змовк. Щелепи йому стиснулися, він грізно стукнув кулаком по столу:

— Ні, ще живемо! Хай летять на захід, хай летять, куди завгодно — ми ще поборемося!..

Автожир повільно знижувався, наближаючися до землі...

6

Наступ стрибаючих танків

І того ж самого ранку, за тисячу кілометрів на південь, о четвертій годині — починався великий комбінований повітряний і наземний напад на межі Радянського Союзу. Смішно було б гадати, що наступ розпочинали лише частини, розташовані у Браештові. Не менше наївним було би думати, що наступ цілим фронтом провадився лише якимись певними механічними частинами. Сучасна війна не знає окремих частин, танків, артилерії, піхоти чи кавалерії. В наступі беруть участь всі чисто види військ — у певній послідовності, за певним планом.

Рівно о четвертій годині ранку небо вздовж кордону відкрилося зграями сталених хижаків, що рішуче посунули в сторону Радянського Союзу. І водночас загриміла артилерія, надсилаючи сотні й тисячі важких снарядів, що розривалися на радянській землі, сіючи смерть і руйнацію. Тиша мирного й погожого квітневого ранку зникла; на зміну прийшов грім пострілів і вибухів. Задрижала земля. Обрій укритися хмарами диму, що крізь них де-не-де проривалися гострі червоні вогняні язички пожеж. То падали будівлі в радянських селах, запалені термітними снарядами.

Так починалася гарматна підготовка наступу. Те, чого не захоплювали розриви снарядів, що лягали рівними квадратами, розриваючи в шаховому порядку надра землі, — докінчували бомби з літаків, що падали згори далі й далі від кордону, в глибині радянської країни. Ескадрильї розподілили поміж себе роботу. Одна частина ліквідувала решту оборонців у полосі, близькій до кордону; друга розгортала повітряний наступ, скажену атаку на недалекий тил, щоб деморалізувати його, посіяти паніку, розірвати системи зв'язку.

І майже водночас із виступом артилерії й повітряних ескадриль розпочалася і газова підготовка майбутнього наступу. Командування Першої армії скористалося з свіжого вітерця, що задимав до радянських позицій.

Велетенські циліндричні бомби, задалегідь підвезені до першої лінії окопів, відкрили свої крани. Густі струмені жовтуватого туману поплазували від тих бомб на схід, підштовхувані вітерцем. Це був новий, досі ще невідомий газ „кольрит“, що мав усі властивості відомого ще з часів імперіалістичної війни іприту, але в кілька разів тривкіший і активніший. Всі відомі досі протиіпритові протигази не могли захистити від „кольриту“. Він проїдав усякий одяг, він проходив майже через усі маски... І відразу людина падала непритомна; на тілі її створювалися глибокі язви, що доходили до самих кісток.

Чергові хеміки, захищені новими насиченими оловом протигазами і таким самим одягом, що кожна нитка його прогумованої тканини потім була вкрита тонким шаром олова, нанесеним гальванопластичним способом,—уважно в біноклі стежили за дією „кольриту“. Вони бачили, як жовтуваті струмені досягли радянських окопів, вони бачили, як перед тим червоноармійці одягали протигази і як вони падали горілиць за кілька секунд після того, як до них доходили тягучі хвилі „кольриту“.

Хеміки уважно стежили — і цілком спокійно відзначали все це по своїх записних книжках. Для них це був цікавий науковий досвід — бо ще жодного разу не довелося їм випробувати дію „кольриту“ в такому масовому масштабі. Досі „кольрит“ випробовувано лише на одиницях — на зашуджених злочинцях.

Інші частини покищо вичікували. Їхній час іще не прийшов, артилерія разом із літаками і хеміками ще не закінчила своєї першої операції. Так минали хвилини — в божевільному гуркоті гарматної стрілянини, у відблисках вибухів на тремтячій, зляканій землі, у хвилях жовтуватого пекельного туману „кольриту“...

Дік Гордон поглянув на Джоні Волтерса, що, не видержавши, безвільно спустився на лаву:

— Джоні, візьми себе в руки. Адже наближається твоя черга.

Волтерс підвів голову. Він зняв кашкета, відкривши скуйовджене волосся. Обличчя його було смутне, губи скривлені у вимушену посмішку:

— Дікі, не те... я не боюся, адже ти знаєш... не те...

— Не розумію.

— Слухай, Дікі, я мушу сказати це тобі!

Очі Волтерсові заблищали, він кидав слова, ніби не в силах стримати їх, у якомусь забутті:

— Дікі, це неможливо. Ми нападаємо на мирне населення, що нічого не знає, нічого не підозріває. Ми нищимо людей, ми руйнуємо все, не давши змоги захищатися. Ми обстрілюємо, не оголосивши війни. Це жах. Тисячі людей гинуть, не прокинувшись, під уламками своїх будинків. Ти чуєш?..

До них донісся гуркіт: ураганний вогонь! І зразу зазвонив сигнальний дзвінок, що сповіщав про початок другої частини операції. Дік болісно глянув на Джоні:

— Джоні, це легкодухість. Війна є війною. Кинь зайві розмови. Досить бути пацифістом. Тепер не час розводити кислі промови. Пішли!

Вони подалися до спостережного пункту. Тут, у панцерованій кімнаті, можна було по екранах бачити всі ділянки цього району наступу. Великі перископи, встановлені по окремих точках фронту, показували на своїх дзеркалах усе, що потрапляло в поле зору. Далі це зображення пересилалося електричними дротами до спостережного пункту і тут знову проектувалося на екран. Дік підійшов до екрана 46-ої ділянки, де мав початися наступ стрибаючих танків.

Густий дим укривав ділянку, його повільно розганяв вітер, відкриваючи спостерігачеві якийсь шматок поля. Щось посувалося полем, якісь машини...

— Ось! Ось вони! — вигукнув Гордон, тягнучи Волтерса до екрана.

Так, то виходили стрибаючі танки. Артилерія звільнила для них шлях, внесла певну розгубленість у військо супротивника. Танки виходили широкою лавою, один недалеко

одного. За ними посувалися піхотні частини, готові закріплювати захоплені ділянки фронту.

Дік бачив, що, не вважаючи на найсуворішу таємницю, яка вкривала готування до наступу, радянське військо не було захоплене раптовістю, його не було зломлено, воно чинило великий опір. Тим важливішою ставала роль стрібаючих танків — цього нового виду зброї.

На екрані було видно, що ворог зустрів танки кулеметним вогнем і стрільбою протитанкових гармат. Але це не було страшно стрібаючим танкам, що мали товстий панцер. Їхній панцер можна було пробити лише прямим ударом панцеробійного снаряда. Якщо вдар приходився під найменшим кутом — снаряд ковзав і не шкодив панцерові. Навіть окремі бризки розтопленого металу від куль і снарядів неспроможні були дістатися команди крізь вузькі орієнтири — спостережні віконця танка, бо перед ними крутилися диски з прорізами, що давали змогу все бачити зсередини, але не пропускали у віконце найменшої речі ззовні. Конструкція танка була справді бездоганна.

Але, йшовши просто на протитанкові гармати, танк ризикував дістати той самий прямий удар снаряда під прямим кутом до броні. А це легко могло вивести його з ладу. Дік захоплено спостерігав, як перші два танки легко проробили маневр, що його багато разів вивчали водії в школах.

— Джоні, ось воно!..

Дійшовши вже близько до гарматно-кулеметного гнізда, танк несподівано збільшив швидкість і раптом підстрибнув у повітря. Він підстрибнув на три-чотири метри і понісся в повітрі на гніздо. Такий самий маневр проробив не менше чітко другий танк. Ці рухи були заздалегідь розмірені з таким розрахунком, щоб, закінчуючи стрибок, танк потрапив саме на гніздо, розчавлюючи своєю вагою гармати, кулемети й людей. Маневр пророблено надзвичайно чітко. Викресливши в повітрі довгу розтягнену дугу, обидва танки спустилися на гнізда і сунули далі, лишаючи на землі за собою, там, де щойно перед тим були гнізда, — зруйновані, розчавлені уламки...

— І тепер ти розводитимеш свою міщанську мораль? —

глузливо запитав у Волтерса лейтенант Гордон, не відриваючися від екрана.

Джоні мовчав.

А наступ розгортався. Танки проходили, як бездушні металеві потвори, що не знали нічого, крім своєї простої мети — руйнувати, нищити, вбивати. За ними посувалася піхота, що своїм натиском остаточно закріплювала перемогу. Вже танки пройшли далі, вже не видно було їх на цьому екрані. Зате можна було спостерігати спокійну роботу піхоти і зв'язкових, що встановлювали легкі кулемети, проводили зв'язок, закріплюючися на захопленій ділянці.

Перемога була безумовною. Радянські частини відступали в глиб країни, залишаючи в руках Першої армії передові лінії оборони. Їх переслідували літаки, їх нищила артилерія, їх поливали свинцевим дощем швидкострільні механізовані кулемети, висунені вслід за наступом танків піхотою Першої армії. Можливо, опір був би набагато міцніший, коли б не раптовість нападу... Старий сивоусий генерал Древор був правий: жодної хвилини чекання, під три чорти дипломатію, слово надається зброї та машинам!

Дік Гордон переходив від екрана до екрана. Всюди військо Першої армії діставало безперечну перемогу. Щоправда, великого прориву досягнуто тільки на трьох ділянках, де наступ очолювали стрибаючі танки Річарда Гордона. Проте і на інших ділянках радянські частини відступали...

До спостережного пункту хутко увійшов кур'єр. Він шукав Гордона. Кур'єр спинився біля дверей і, приклавши руку до кепі, доповів:

— Пане лейтенанте, вас негайно викликає генерал Древор. Він у своєму кабінеті, в штабі.

— Гаразд.

Велика карта прикордонної полоси закривала майже всю стіну кабінету генерала Древора. Сам він сидів за столом і стежив за моторними рухами свого ад'ютанта, що закріплював по карті на шпильках червоний шнурок. Кордон був показаний на карті переривчастою чорною лінією. Червоний шнурок, що звивався по карті з півночі на південь, відзначав фактичний кордон після сьогоднішнього перемож-

ного наступу. Червоний шнурок звивався нерівно, він заглиблювався язиками в глиб території Радянського Союзу — і найглибшими язиками були ділянки роботи стрибаючих танків.

Генерал Древор ласкаво зустрів Діка Гордона:

— Дуже радий вас бачити, лейтенанте. І, насамперед, хочу від широкого серця потиснути вашу руку людини, що завдяки її хистові ми мали змогу сьогодні використати такі чудові машини. Погляньте на карту: оці глибокі прориви більшовицького фронту є наслідок прекрасної роботи ваших стрибаючих танків.

Він важко підвівся, урочисто потиснув Дікові руку і знов опустився в фотель. Дік почував себе трохи ніяково: він не звик до таких висловів старого генерала. Адьютант тим часом закінчував прикріплювати поруч із червоним шнурком такий самий чорний, що визначав розташування позицій Першої армії. Цей шнурок ніби наздоганяв перший, він відштовхував його далі й далі на схід, пориваючися відрізати якнайбільші шматки карти своїми різкими звивами.

— Мене непокоїть лише відсутність будьяких відомостей про операцію генерала Ренуара, — вів далі Древор, — за свій фронт я певен. Ви нічого не мали від генерала Ренуара, лейтенанте?..

Ні, лейтенант Гордон не знав нічого. Зрештою, воно й не дивно: минуло всього лише кілька годин з початку загального наступу.

— І ще одне. Донесення говорять, що наступ стрибаючих танків розгортається далі. Отже є небезпека відриву передових частин від загального фронту наших позицій. Я знаю, що радіус дії ваших танків досить великий, знаю й те, що вони можуть не боятися дрібних атак, вони досить добре озброєні й запанцеровані. Проте... що ви гадаєте з цього приводу, лейтенанте?

— Було б великою легковажністю, пане генерале, коли б я насмілювався навіть висловлювати свої думки щодо оперативної діяльності танкового загону, моя бо компетенція — техніка.

Вже закінчуючи фразу, Дік Гордон відчув, що вона не-

чемна: він мусів сказати, що думає, коли його запитує Древор. Проте генерал не помітив цього: він був заклопотаний.

— Так, — продовжував він. — Звісно, ваша справа — техніка. На скільки кілометрів вони заглибилися, адьютанте? — звернувся він до людини, що стояла біля карти.

— На шістнадцять, пане генерале, якщо рахувати від офіційного кордону.

— А від наших нових позицій?

— Від геометричної лінії, що зв'язує боки прориву, на дев'ять-десять, пане генерале.

— Так... Отже передайте наказ, щоб вони спинилися. Хай не стрибають далі, — пожартував генерал Древор. — Хай перепочинуть. Крім того — треба кинути на південний і північний боки прориву танкові загони й закріпитися там. Я не боюся мішка, — звернувся він знову до Діка Гордона, — а, проте, треба бути обережним.

Дік не встиг нічого відповісти, бо враз заговорив настільний гучномовець-доповідач. Його голос сповістив:

— Штаб зв'язку просить дозволу пана генерала включити його гучномовець на приймання повідомлень потужних відрядників Радянського Союзу, що говоритиме за північну повітряну операцію й провадитиметься англійською мовою! Пересилання повідомлення почнеться за дві хвилини.

— Цікаво, давайте, — відгукнувся генерал Древор і натиснув один із гудзиків на фарфоровій підставці, що лежала на його столі: то був вислів його згоди. Він зробив Дікові знак сідати й слухати, підсунувши йому свій портсигар.

— Цікаво, що більшовики говоритимуть про наслідки повітряної операції генерала Ренуара. Адже це, крім того, покаже ще й те, як вони ставляться до нашого засобу закінчувати мовою гармат і бомб дипломатичну балаканину...

Він розкурив загаслу цигарку. Ледве від неї поплив ароматний сивий димок, — гучномовець знов заговорив, спочатку неголосно, дедалі набираючи гучності й виразності.

„До пролетарів усіх країн, до всіх друзів соціалістичної батьківщини робітників, селян і всіх трудящих

світу. Слухайте, слухайте! Сповіщаємо про нечуваний злочин всесвітнього імперіалізму, скерований проти Радянського Союзу. Слухайте, слухайте!“

Голос зробив невеличку паузу. Генерал Древор глузливо помахував цигаркою.

„Як відомо, так звані Зацїкавлені Держави надіслали Радянському урядові нахабну ультимативну ноту, що зводилася до нової спроби втрутитися у внутрішні справи Радянського Союзу. Радянський уряд відповів на цей ультиматум цілком спокійно, підкреслюючи тим свою незмінну мирну політику. Не зважаючи на це, імперіалісти Великосаксії, Швабії й Остерії, навіть не оголошуючи війни, зробили сьогодні на світанку підготований заздалегідь несподіваний напад на радянські кордони. Слухайте, слухайте! На світанку великий загін військових літаків-винищувачів і бомбовозів, що очолював численну батарею повітряних механічних, керованих здаля, велетенських летючих бомб—аероторпед,— намагався перелетіти наш західно-північний кордон, щоб зруйнувати Ленінград і, можливо, Москву“.

Генерал Древор задоволено кивнув головою: вірно, й Москву...

„Замість формального оголошення війни, імперіалісти вирішили зробити напад без попереджень, сподіваючись, що раптовий напад захопить нашу країну невідготуваною. Ці сподіванки зірвалися.

Цигарка в руці генерала Древора завмерла. Він дивився на репродуктор розширеними очима, не вірячи своїм вухам. Дік остовпів: невже?

„Прикордонні протиповітряні радянські загони й військо дали відсіч ворогам, вживши проти ворожих літаків нову систему захисту наших кордонів за мето-

дом професора Юльського. Відрядники ультракоротких хвиль, ультракороткохвильні прожектори дали можливість скерувати вздовж кордонів велетенську електричну завісу, що руйнувала механізми ворожих літаків“.

— Брехня! Не може бути! — вигукнув генерал Древор, розтираючи цигарку конвульсійними рухами пальців. Але голос продовжував:

„Батарей аероторпед керівництво нападу з невідомої причини повернуло на захід, де ці аероторпеди, зрештою, й вибухли — очевидно на території ворогів. Отже перший напад на півночі відбито. Але імперіалісти водночас провадять наступ по всій лінії західного кордону Радянського Союзу. Червона армія напоготові, вона спроможна дати відсіч усім ворогам, що насміляться втягати Радянський Союз у війну всупереч його незмінній мирній політиці. Війну розпочато — проти волі Радянського Союзу. Ця війна буде впертою і кривавою, вона бо є останньою війною імперіалістів проти великого Радянського Союзу. Ми мусимо оборонятися, мусимо захищати наші досягнення, що є так само й досягненнями світового пролетаріату. Отже з нами — пролетарі всіх країн, які знають, що Радянський Союз — їхня єдина соціалістична батьківщина. Пролетарі всесвіту — на допомогу Радянському Союзові! Організуйте страйки, повстання, затримуйте довіз зброї, призначеної для військ, що діють проти Радянського Союзу. Пролетарі цілого світу...“

Репродуктор замовк. Генерал Древор різким рухом натиснув кнопку „стоп“. Очі його налялися кров'ю. Він дивився на Діка Гордона:

— Отже... отже...

Він не знаходив слів. Він зминав пальцями якийсь папірець, усе глибше опадаючи в фотель. Зрештою він глухо проговорив:

— Отже напад генерала Ренуара не дав наслідків. Так.

Виходить, головна вага пересувається на наш фронт. Гарзд. Адьютанте...

Знову заговорив репродуктор-доповідач:

— Пане генерале, вас викликає генерал Ренуар простим короткохвильним зв'язком із Кустамяк. Дозвольте включити ваш репродуктор і мікрофон.

Дік підскачив: розмова з Ренуаром! Генерал Древор уже натиснув кнопку „згода“. За кілька секунд у напруженій мовчанці пролунав трохи змінений репродуктором голос Моріса Ренуара:

— Алло, генерале Древор! Ви добре чуєте мене!

— Добридень, генерале Ренуар! Чую добре, слухаю вас.

— Радий був узнати про вашу перемогу. Вона тим більше цінна, що мені не пощастило. Ви знаєте?

— Так. Тільки не чув агітаційне повідомлення більшовиків.

— Тим краще. Але, знаєте,—вони вжили зовсім новий засіб боротьби. Тепер уже я знаю що то було. Москва говорила за це?

— Ні, вони лише взагалі сказали, що то був якийсь новий метод професора Юльського — електрична завіса з допомогою ультракороткохвильних прожекторів.

— Атож. Вони вжили засіб йонізації повітря з допомогою ультракоротких хвиль і наситили промені відрядників-прожекторів електроенергією високої напруги. Отже такі промені виводили з ладу літаки й вбивали команду. Я сам ледве вискочив — лише тому, що промінь торкнувся тільки мотора мого автожира і ми спромоглися спуститися ширянням. Інакше б я не мав приємності розмовляти з вами, генерале...

У Діка майнула думка: от залізна людина! Підчас великої поразки, коли зруйновано його план — він іще й жартує...

— Отже, генерале, — вів далі Ренуар. — Прошу вас розгортати ваші дії. Мені потрібно кілька днів, щоб підготувати дещо й виконати мій план так, як його було задумано. Адже ця електрична завіса не така вже й категорична, є певні засоби дещо зробити з нею. Отож розгортання вашого наступу буде мені якнайкращою допомогою. До вас

надіслано поповнення авіачастинами. Завтра вранці поговоримо докладніше. На все добре, генерале!

— На все добре, генерале Ренуар, — відповів Древор.

Він важко піднявся з фотеля й підійшов до карти. Уважно подивився на лінії червоного й чорного шнурків, поправив один із звоїв чорного шнурка, що зіскочив був із шпильки. По тому він повільно провів пальцем, міцно натискаючи на карту, широке півколо, що в його центрі опинився глибокий язик ранішнього прориву стрибаючих танків. Нігть генерала залишив на карті помітний слід.

— Оце — лінія розгортання нашого наступу. Адьютанте, покличте начальника штабу. І хай зайде начальник авіаційного відділу. Лейтенанте Гордон, ви маєте доручення: сідайте на літака і летіть до Пршедолу, до штабу ділянки. Ви перевірите стан резерву танків і візьмете командування загоном — під моїм особистим керуванням. Гадаю, що не пізніше завтрішнього вечора ви дістанете відповідальне завдання. Помічника берете за вашим бажанням.

— Взято до виконання, пане генерал, — чітко відповів Дік і вийшов з кімнати.

Помилка генерала Древора

НАСТУП проведено бездоганно. Радянські війська примушені були відступити, залишивши в наших руках командні висоти. Ефект стрибаючих танків був надзвичайний, вони вільно проходили через усі перепони, роздушуючи артилерію і кулеметні гнізда ворога і атакуючи після того ворожі позиції не лише в лоб, а й з флангів. Ми закріпили за собою ділянку глибиною 16 кілометрів і завширшки 8 кілометрів, як головну лінію прориву. Цілим фронтом наші частини просунулися на схід на чотири-п'ять кілометрів. Наступ повільно триває. На світанку починаю розгорнений форсований наступ з флангів, розширюючи зону прориву з допомогою авіації та стрибаючих танків. Підписано: Древор, генерал“.

Радист-шифрувальник закінчив пересилання цього рапорта і поглянув на годинник: було вже пів на першу ночі. Він відкинувся на спинку стільця, солодко позіхнув і потягся. Чергування кінчалося. Скоро він піде відпочивати. Не легке життя радистові: жодної хвилини відпочинку протягом усього чергування... Проте сьогоднішній день — позаду. Хто це?..

До апаратної ввійшов другий радист, що недбало кивнув головою першому:

— Як діла, друже? Втомився? Багато пересилань?

— Тобі буде краще, бо я вже переслав головніше. Ось щойно закінчив рапорт про наступ. Великий, проте, цікавий. Коли бажаєш, матимеш змогу прочитати. А добре ми потріпали більшовиків!.. Ти бачив оті стрибаючі танки?

— Жахлива річ, — відповів другий, сідаючи до столу. —

Не хотів би я потрапити на їхній шлях. Дійсно, жодна перепона не спинить таку потвору: вона роздушить перепону, перестрибне її... Ну, можеш іти. Я вже розписався, що прийняв чергу. Оце на пересилання? — показав він на купку депеш.

— Еге. Там небагато. Я ж кажу, що більшу частину вже переслав.

— То краще спатимеш. Ти додому?

— Ні, зайду ще до Франка. Він щось прихворнув, надіслав записку, просить зайти. Бувай.

— На все добре.

Перший радист одяг шинель і вийшов, з насолодою широкими грудьми вдихаючи свіже нічне повітря. Навкруг будинку радіостанції була спокійна тиша. Тільки вартові повільно проходили вулицями. Увага вартових до виконання своїх обов'язків здалася радистові навіть трохи смішною.

Що могло трапитися тут, на відстані п'ятдесяти кілометрів від фронту, та ще після блискучого наступу стрибаючих танків?.. Він посміхнувся— і попростував своїм шляхом.

Ніч була темна й свіжа. Чорно-синє небо повільно зтягалася хмарами, що потроху ховали за своєю завісою хибкі іскорки зірок: хмари тяг за собою свіжий нічний вітер. Радист ішов, опустивши голову і міркуючи про наступ. Генерал Древор рапортував, що починає світанком далі розгортати його. О, він досвідчений чолов'яга, той старий сивоусий Древор. Радист бачив його одного разу, коли Древор оглядав радіостанцію.

Йому сподобалася ласкавість старого генерала, що охоче жартував і сам посміхався своїм жартам. Він говорив голосно, мов репродуктор, перекиваючи навіть шум машин. Він запитав радиста:

— Можу я бути певним, що ніхто не підслухає, якщо я говоритиму з штабом?

Радист із несподіванки почервонів і ледве вимовив:

— Так, пане генерал, адже в нас скерований відрядник, та ще, крім того, він автоматично щотридцять секунд змінює частоту...

— Ото ж я й кажу: Часто змінюватимете частоту і загубите чистоту, га?... — і генерал голосно розсміявся, поглядаючи на тих, що були коло нього: чи сподобався його дотеп?

Хороша людина, генерал Древор! І наступ провів чудово. Це ж велика перемога...

Приглушений гуркіт мотора примусив радиста піднести голову, він проходив повз аеродром. Високо в небі сяяли сигнальні вогники. Машини, видимо, ішли на посадку, їх було кілька. Радист спробував перелічити літаки, як він завжди робив це, бачачи в небі сталі зграї. Проте, далі шести він нарахувати не спромігся — заважали швидкі рухи літаків, що кружляли над аеродромом.

— Мабуть резерви, що про них говорила депеша, — подумав радист. Але не встиг він опустити голову, як мимоволі спинився на місці, вражений диким завиванням сигнальної сирени. Що це?..

Почавши з низької ноти, сирена завивала, піднімаючи свій звіриний голос вище й вище, тремтячий голос, що пронизував, здавалося, всі стіни, насичував цілий простір і примушував людину з жахом оглядатися: що, де трапилося?.. На секунду сирена змовкла — і радист відчув, як в абсолютній, неймовірній тиші дзвенить його мозок, ніби все ще підкорюючися вібруючому крикові сирени. Вслід за тим дикий і довгий стогін сирени розпочався знову, зразу поглинувши тишу. Раптом зникло світло — сирена захлиснулася на долю секунди, немов ковтнувши електрику. Всі лампи й ліхтарі згасли, наче задуті велетенським диханням сирени.

— Тривога!.. Повітряний напад!.. — шепотіли тремтячі губи радиста. О, він добре знав цей сигнал повітряного нападу, знав, що саме визначає завивання сирени, чому згасли разом усі вогні. Це означало, що повітрям пронісся жорсткий ворог, що за кілька хвилин почнуть вибухати важкі бомби, скинуті з літаків, розкриваючи на землі вогняні вогнедишні кратери. Це означало, що зверху полетіть найстрашніше — задушливий газ, який отруїть все навкруги, уб'є все живе, умертвить у страшних конвульсіях... Треба

ховатися... бігти кудись... але — куди?.. що знайдеш у цій некельній темряві?..

Сирена остаточно змовкла — і тишу наситило важке гуркотіння літаків. Сигнальних вогнів уже не було видно і на літаках: їх згасили, вони були потрібні лише, як дотепне маскування, щоб зробити вражіння, ніби це були не ворожі літаки, а свої, що звідкись поверталися. Зненацька в небо вдарили тремтячі блакитні ножі прожекторових променів, що швидко промацували чорний небесний простір, вихоплюючи з нього білі контури хмар і поринаючи повз них у чорну безодню. Важкий, дедалі гучніший гуркіт літаків доводив, що вони знижувалися; проте — чому досі вони не кинули жодної бомби?..

Радист напوماцки знайшов кам'яну стіну складу. Якого саме — він не пам'ятав. Це було байдуже, він шукав будь-якого захисту. Як цуценя, він скорчився під стіною, даремно намагаючися втиснутися, вдавитися в камінь, щоб сховати своє тремтяче тіло. І раптом стіна здригнулася, загуркотіли важкі постріли. То почали стрілянину зенітні гармати, намагаючися влучити у ворожі літаки, що їх де-не-де в небі захоплювали прожекторові промені. На чорно-синьому оксамиті неба, який швидко різали на шматки ніжноблакитні світляні леза, виникали й зникали вогняні жовтогарячі плями: то вибухали снаряди зенітних гармат.

Широко розкритими очима радист дивився вгору, що-хвилини чекаючи на неминучу смерть. Він побачив, як два блакитні прожекторові ножі спіймали над аеродромом ворожого велетенського літака, що був схожий на великого хижого птаха, який ніс у своїх пазурях смерть і руйнацію. Промені прожекторів тремтіли, поспішаючи за птахом, не випускаючи його із своїх світлових обійм і показуючи зенітній артилерії. Зраділо, навкруг літака розірвалося разом кілька снарядів зенітних гармат. Але літак знижувався, роблячи велике півколо аеродромом. Нарешті велетенський птах розкрив свої пазурі й випустив униз велику чорну річ, що відразу зникла, вилетівши за межі світлової плями прожекторових променів.

Радист, скорчившись, чекав на громовий вибух бомби.

Але вибуху не було. Крізь гуркіт пострілів долетів новий шум: наче з аеродрома наближався велетенський танк. Важко гуркотів мотор, один за одним стукали його гусені. Радист нічого вже не розумів: то було якесь божевілья, все переплуталося в гримотні пострілів і ревінні.. Звідки танк?.. Як міг він опинитися тут?..

Радист затрусився наче від жорстокої пропасниці. Ввесь аеродром, ціле місто залило яскравим білим світлом. Високо в небі сяяли десятки велетенських сонць, що повільно спускалися нижче й нижче, заливаючи нестерпним світлом кожную будівлю, кожен камінь, кожную травинку й порошинку. Радянські літаки, залишаючися самі в непроглядній темряві випустили вниз на парашутах освітлювальні прилади, що кидали все світло вниз. Це світло осліплювало, примушувало заплющувати очі, ховатися. Але радист не заплющував очі. Широко розкривши їх, він дивився вгору, хапаючи себе за руки й ноги, намагаючися впевнити себе, що це — дикий неймовірний сон.

У білому сліпучому світлі яскраво було видно, як падали вниз потворні, невидані танки. Божевілья, неможлива річ, жахливий привид!.. Танки падають з неба!.. Ні, цього не може бути!..

Але це було так. Радист бачив це на власні очі. Значить, і та чорна річ, що її кинув із своїх пазурів перший спійманий прожекторами стальний птах, — теж був танк?..

Знову й знову намагаючися влипнути в стіну, радист побачив, як з аеродрома з блискавичною хуткістю, ламаючи й роздушуючи все на своєму шляху, промчався велетенський танк, що на його головній вежі було ясно видно червону зірку, п'ятикутну зірку, ознаку радянського війська, Червоної армії. Ще один... ще... ще... І раптом припинилася стрільба гармат, ніби розірвавшись нечуваної сили вибухом. То літаки скинули разом кілька фугасних бомб на залиту білим небесним світлом і видну їм зенітну батарею — і висадили її в повітря.

Танки мчали один за одним до радіостанції, до штабу, немов хтось показував їм шлях. Радист почув рідкі постріли танкових гармат, почув залізне тарахкотіння кулеметів.

Це таракотіння спілалося в його запаленому мозку в дивне чергування довгих і коротких трісків, ніби то відстукували ключем якусь телеграму. Крапки і риски, риски і крапки... Одна за одною, крапки і риски складали літери, літери складали слова, що їх мимоволі машиною мелодією сприймав радист своїм звиклим вухом:

— ...наступ... проведено .. бездоганно... на... світанку... починаю... розгорнений... наступ... генерал... Древор...

Це було божевілля. Радистові привиджувалася депеша рапорта генерала Древора, що її він пересилав наприкінці свого чергування. З протяжним стогоном радист опустив голову на руки: він знепритомнів...

А наступ розгортався. Його провадили великі танки, що їх скинули в повітрі, не сідаючи на землю, радянські літаки. За великими танками йшли танкетки, швидкохідні й повороткі, озброєні кулеметами. Великі танки знищували перепони, ламали опір охоплених панікою частин Першої армії; танкетки закріплювали становище, проносячися по вулицях міста і захоплюючи менш важливі пункти.

З блискавичною хуткістю центральне ядро танків і танкеток розгорталося в боки, напосідаючи в північно-східному напрямі, майже не зустрічаючи опору. Та й звідки він міг узятися, коли в цьому районі були лише вартові частини та резерви Першої армії, захоплені нападом по казармах і бараках... Північно-східний напрям приводив танки до передової лінії Першої армії, з тилу, в тій її частині, що підтримувала зв'язок загального фронту з позиціями загону стрибаючих танків та доданої до них піхоти, що заглибилася проривом на 16 кілометрів на схід.

Наступ розгортався. Власне, це був не наступ, а контратака частин Червоної армії. Генерал Древор, старий досвідчений сивоусий генерал Древор помилився, роблячи аналіз подій. Перше його твердження виправдалося блискуче: раптовий несподіваний наступ передрікає половину перемоги. Друге твердження так само виправдалося: треба нападати, коли ворог цього не чекає. Це виконав він сам, але виконали й частини Червоної армії. Щодо третього твердження — генерал Древор помилився: Червону армію йому

... У білому сліпучому світлі яскраво було видно, як падали вниз потворні, невидані танки. Великі танки, що їх скидали в повітрі, не сідаючи на землю, радянські літаки.

не пощастило захопити зненацька. Генералові Древору, як доброму шахистові, пощастило непогано розиграти дебют; але середину партії він програв...

Так, стрибаючі танки були новою, досі невідомою зброєю. Так, стрибаючі танки зробили великий прорив, розчистили шлях піхоті, розчавили і зруйнували все на шляху. Перемога? Так. Але...

Але у відповідь на нову зброю — Червона армія висунула теж нове знаряддя. Техніка проти техніки. І поміж цими двома техніками не можна провести знака рівняння. То були різні техніки. Одна, що сподівалася дістати перемогу, базуючися лише на машинах: якнайменше людей, бо кожна людина може зрадити, може піддатися більшовицькій агітації. Якнайменше людей — якнайбільше певності в машині. Таке гасло першої техніки.

І друга техніка, поєднана з живою людиною, сполучена з непереборною силою бійців, які знали, що вони йдуть на захист країни будованого соціалізму, йдуть дати відсіч лютим ворогам, яких треба знищити, щоб по тому повернутися до своїх фабрик і заводів, радгоспів і колгоспів — вільно працювати, будувати, жити в своїй трудовій країні. Дві техніки — техніка руйнації, техніка нападу будь-що-будь, гола техніка з пригніченою людиною, що їй заздалегідь не довіряють, — і друга техніка свідомих пролетарів, що кожен з них певно знає свій шлях трудяшого і бійця.

Друга техніка перемогла.

Радянські літаки сміливою, відважною операцією перенесли повітрям у тил ворога найудосконаленіші нові танки, що їх можна було скидувати вниз, не заземлюючися. Танки ще в повітрі починали рухатися, їхні мотори рухали колеса з найбільшою хуткістю. Слушної хвилини, недалеко від землі, літаки скидували танки, що описували у повітрі м'яку дуговидну криву і, стикаючися з землею, продовжували цей рух, нападаючи на ворога з тилу, звідки він аж ніяк не чекав на напад. Справа була лише в тому, щоб забезпечити можливість найпевнішого скидування танків.

Саме для цього літаки прилетіли з сигнальними вогнями, щоб їх хоча б на кілька хвилин визнали за своїх: хіба

можна було припустити подібне нахабство — робити нальот вночі з сигнальними вогнями!.. Адже такого випадку не знає військова історія. По тому літаки згасили сигнальні вогні і скинули освітлювальні прилади на парашутах, щоб засліпити артилеристів зенітних батарей і вибрати найзручніше місце для танків.

Танки скинуто — і після того, коли важкі танки на землі вже забезпечували головний удар — друга ескадрилья важких літаків що чекала на сигнал від командувача танкового загону, — спустила вниз на парашутах легкі танкетки, що остаточно закріпили становище. Тільки по тому третя ескадрилья знизилася на самому аеродромі і висадила піхотні, саперні й зв'язкові загопи. Все це звалося — повітряний механізований десант.

Зрештою, генерал Древор міг би все це передбачити — все, за винятком танків, що падали з повітря і зразу переходили в наступ. Танків, що їх несли в своїх пазурях радянські сталінські птахи, цього він передбачити не міг. Генерал Древор, старий сивоусий чемпіон старої класичної школи шахової військової гри забув, що перед ним — новий молодий чемпіон, для якого зовсім не обов'язково йти старими шляхами. Навпаки: молодий чемпіон вибрав ходи, що їх не знали старі знавці...

Кові нової системи, сталінські коні, кинуті на шахову дошку з повітря, вирішили становище на цій ділянці. З першими променями ранкового сонця вони з'єдналися з своїми частинами по той бік фронту, прорвавши ворожі позиції, відрізавши загін стрибаючих танків і доданої до них піхоти, що перебували на 16 кілометрів в тилу радянських військ. Сталінські коні, кинуті на дошку з повітря, з'єдналися з своїми головними частинами і почали наступ на відрізаний загін з тилу, з заходу...

У великому будинку штабу фронту, що був за 100 кілометрів від місця, де радянські літаки висадили повітряний десант, у кабінеті, біля великої карти на всю стіну, мовчки стояв, похитуючися на широко розставлених ногах, генерал Древор. Він дивився на два тонкі шнурки, що звивалися по карті, два шовкові шиурки, чорний і червоний.

Де-не-де вони зближувалися, потім розходилися — і знову наближались один до одного.

Шнурки умовно визначали лінії позицій. Червоний — радянського війська, Червоної армії. Чорний — війська Першої армії. Позаду генерала Древра стояв його ад'ютант, що чекав на розпорядження. В кабінеті панувала мовчанка.

Вчора червоний шнурок майже безсило відступив праворуч, на схід, звільняючи місце для навального натиску чорного, що, зробивши глибоку петлю, наблизився щільно до червоного, намагаючися розгорнути цю петлю вгору і вниз, вирівняти її за рахунок місця, що його посідав ще червоний шнурок.

Сьогодні насвітанку чорний шнурок одразу пересунувся назад, на захід, ліворуч. За ним поспішав червоний, що його рух ледве стримувала шпилька, глибоко встромлена в карту. Але не на це дивився генерал Древор.

Стискаючи зуби так, що під шкірою його вилиць помітно рухалися жовна м'язів і надималися сиві вуса, він дивився на невеличке неправильної форми коло праворуч від обох шнурків, — коло, утворене маленькими чорними флажками. Це коло визначало відрізаний повітряним десантом та радянськими головними силами, що з'єдналися з десантом, механізований загін Першої армії, той самий загін, що вчора переможно зробив чудовий прорив радянського фронту. Загін був відрізаний, присуджений до знищення.. Навкруги нього зімкнулося коло Червоної армії, його не могло врятувати ніщо..

До кабінету хутко ввійшов вартовий. Він подав генералові депешу:

„Червона армія наступає з усіх боків. За півгодини не матимемо снарядів. Роблю спробу прорватися назад самими танками. Не маю змоги допомогти піхоті. Чекаю вашого розпорядження.

Стефен“.

Це була радіодепеша від командира відрізаного загону стрибачих танків. Генерал Древор повільно підвів очі на вартового:

— Передайте...

— Зв'язок перервано, пане генерале. Не відповідають,— доповів вартовий.

Генерал Древор знову схилив голову. Це був кінець загону. І раптом він повернувся до карти. Хутким рухом руки генерал вирвав із карти всі чорні флажки й шпурнув на підлогу. Його скам'яніле обличчя повернулося до ад'ютанта:

— Загону стрибаючих танків не існує, ад'ютанте, — сухо сказав він. Дайте рапорти фронтових ділянок і викличте короткохвильним зв'язком генерала Ренуара. Ще побачимо, хто, зрештою, виграє гру...

8

Загибель ескадри

ЗАГИБЕЛЬ великої ескадри адмірала Шекльсбері — одна з найнеймовірніших подій, що будьколи траплялася; історія не знає подібного випадку. Трагічність збільшується ще й тим, що про цю подію людству не могла розповісти жодна жива істота. Все, що ми знаємо про жахливу трагедію, базується лише на записях журналіста Джона Олтауна, власного кореспондента газети „Таймс“, згиблого разом з ескадрою. Трохи висвітлює деякі обставини ще й рапорт військово-технічної лабораторії адміралтейства з приводу вивчення зразка загадкової торпеди, випадково захопленої неводом траулера „Кінгстоун“.

З першого погляду дивним здається, як журналіст Джон Олтаун опинився на дредноуті „Гемпшайр“, флагманському судні адмірала Шекльсбері. Адже відомо, що адмірал, ця вихована традиціями військового флоту людина так недолюбливав пресу, що навіть не терпів будьякої згадки за репортерів. Проте справа остаточно з'ясовується тим, що Джон Олтаун був родинним знайомим адмірала Шекльсбері. Тільки з цієї причини Джон Олтаун і дістав, дозвіл бути представником преси на флагманському дредноуті; тільки через це людство й дістало певні відомості про жахливі події, що відбулися вночі 22 і на світанку 23 квітня.

Преса не знала, звичайно, нічого про вплив ескадри, адмірала Шекльсбері; не могла преса знати нічого й про завдання ескадри. Джон Олтаун, племінник леді Шекльсбері, дружини адмірала, довідався про це цілком неофіційно. Після довгих суперечок і прохань — йому пощастило дістати дозвіл адмірала бути на дредноуті „Гемпшайр“ проте з категоричною умовою відмовитися від будьяких

спроб дати хоч би одне слово інформації до газети аж до того моменту, коли ескадра кине якорі, повернувшись з операції.

Отже навіть сама газета „Таймс“ не знала нічого певного, куди подівся її найкращий репортер, що 20 квітня не з'явився до редакції, і великою несподіванкою було повідомлення, одержане в редакції телеграфом від одного з кореспондентів на Балтійському узбережжі:

„Рибальські човни витягли труп Джона Олтауна. У кишенях знайдено документи і блокнот. Важливі записи, що їх він провадив на борту дредноута „Гемпшайр“. Блокнот надіслано до редакції авіапоштою“.

З якою ж нетерплячкою чекала редакція — від головного редактора до хлопчиська-кур'єра — того блокнота! Зрештою блокнот опинився в руках редактора, ще вогкий від морської води. Сторінки його злиплися. Проте прочитати можна було майже все. Тільки тепер редакція „Таймс“ довідалася про долю Джона Олтауна, свого найкращого репортера, що виконав свій обов'язок, записуючи до блокнота все аж до останнього моменту...

Ось ряд обставин, що через них газета „Таймс“ мала змогу — єдина в світі вмістити на першій сторінці зміст сторінок блокнота Джона Олтауна, сторінок, що на них поспішним почерком, частенько досить нерозбірливо, була описана історія загибелі ескадри адмірала Шекльсбері. Редакційний вступ розповідав із сумом про долю самого Джона Олтауна, що його портрет у траурній рамці був уміщений у центрі сторінки.

Отже ми беремо з газети „Таймс“ без жодного виправлення або скорочення записи Джона Олтауна — представника преси на дредноуті „Гемпшайр“, флагманському судні ескадри адмірала Шекльсбері, що ввійшла до складу частин, які брали участь у комбінованому нападі 23 квітня на Радянський Союз — разом з авіачастинами і аероторпедами генерала Ренуара і наземним і авіаційним наступом генерала Древоара.

Записи Джона Олтауна

11 годин вечора 22 квітня. Я хочу записувати до цього блокнота все, що зможу. Жаль, що не почав цього раніше, як опинився на борту дредноута „Гемпшайр“. Адже, крім мене, тут немає жодної людини, що збиралася б розповідати про всі події, які чекають на нас у темряві майбутнього. До речі, вже темно. Ескадра посувається на схід. За наказом адмірала всі сигнальні вогні на кораблях потушено. Ескадра йде в цілковитій темряві. З палуби „Гемпшайра“ не видно жодного судна, хоч я знаю, що вся ескадра пливе тут же. Спереду посуваються легкі міноноски-винищувачі. По тому йдуть крейсери і дредноути. В центрі ескадри — транспортні судна з десантними загонами морської піхоти й моторизованої артилерії та авіаматки з літаками. Все це я знаю з розмов з лейтенантом Жантеном, що люб'язно з'ясував мені порядок руху ескадри. Це дуже складна річ для мене — суто цивільної людини. Але мені здається, що все розгортається, як на чудово організованих маневрах. Принаймні, розгорталося так, поки я мав змогу бачити судна. Проте, я певен, що й тепер, у темряві, все йде гаразд. Отже кидаю останній погляд на море (власне, не на море, а в темряву, звідки лине шум хвиль) і спускаюся вниз, до каюти адмірала.

12 годин ночі. Все гаразд. Адмірал, правда, сказав мені — Мене трохи непокоїть, що ми не маємо жодних відомостей про ворога. Звісно, йому нічого не може бути відомо про наш рух, а, проте... Бачите, Джон, тут, у цьому районі затоки вже мали би бути деякі радянські дозорні судна. Адже час тепер для більшовиків непевний і за всіма даними вони мають усі підстави побоюватися нападу. Отже мені дивно, що вони такі легкодухі. Тут — щось не так. Увесь мій досвід свідчить, що підкреслена байдужість ворога ховає під собою завжди щось несподіване...

Адмірал на хвилину змовк, а потім додав:

— Ми не зустріли ще жодного корабля, як наблизилися до радянських вод.

— Але — може вони й були?.. Адже в цій темряві... —
нерішуче сказав я.

Адмірал посміхнувся:

Жаль, що ви, Джон, ще не відмовилися від уяви про сучасний флот, як про щось старе, приблизно таке, як ескадра Нельсона. З того часу, запевняю вас, багато чого змінилося. Наївно було б удосконалювати всі одміни військ, забувши про морський військовий флот. Ви що ж, гадаєте, що ми й досі спостерігаємо вночі ворога, відряпавшись на щоглу і звідти розглядаючи ворожу ескадру?..

Він розсміявся: очевидно йому самому сподобався жарт. Я почував себе ніяково. До чого погано бути цивільною людиною й нічого не знати про сучасну військову техніку! Адмірал помітив мою розгубленість і почав серйозно розповідати про цікаві речі, про які я досі нічого й не знаю.

Виходить, що в цій густій темряві можна добре бачити — і не просто перед себе, а за кілька кілометрів. Адмірал коротко розповів мені, що ескадра, чи її дозорні пункти, відчула б наявність будьяких кораблів на відстані десяти-п'ятнадцяти кілометрів. Це робиться надзвичайно просто — і водночас дуже складним засобом. Спробую викласти те, що зрозумів.

Наші передові міноноски мають спеціальні генератори, що випромінюють невидимі для звичайного ока інфрачервоні промені. Це нагадує прожектори, що їх можна скеровувати в усякім напрямі. Скажімо, прожектори скеровані на схід, куди ми посуваємося. Промені ті віддзеркалюються від речей так само, як і звичайні світлові. Отже, коли б на нашому шляху, на відстані до п'ятнадцяти кілометрів (такий радіус нормальної дії інфрачервоного спостерігача) опинився б якийсь корабель, — промені відбилися б від нього й повернулися б назад до нашої ескадри. А поруч з прожекторами генераторів стоять чутливі екрани, що відзначають повертання інфрачервоних променів. Отже цей складний прилад одразу сповістив би про будьяку небезпеку або наявність кораблів на шляху. Генератори працюють, прожектори надсилають безнастанно вперед інфрачервоні промені, — але екрани приймачі не

відзначають жодного випадку повертання тих променів назад. Виходить, на нашому шляху нічого немає.

— Проте, — додав адмірал, — ворог міг спробувати захиститися мінами. Це жахлива річ. Немає нічого легшого, як порозкидати міни й так захистити свої води. Адже міни закривають шлях, крізь їхні загороди не можна пройти, не знаючи вузького фарватера, що його залишають підчас розкидування мін. Але той фарватер відомий лише штабові країни, що влаштовує мінне поле.

Тому адмірал уже наказав надіслати поперед наших міноносок траулери. Це — особливі кораблі спеціального призначення, вони сидять у воді дуже неглибоко і проходять легко понад мінами, що розраховані на дужчу углибку військових важких кораблів. Отже траулери йдуть спереду ескадри, штовхаючи перед себе чи тягнучи за собою сталні канати або неводи, що захоплюють міни, відривають їх з їхніх якорів і збирають. Але траулери не знайшли досі будьяких ознак перепон. Шлях вільний... Це полегшує наше завдання, а втім...

Адмірал Шекльсбері непокоїться. Це неприємно.

1 година ночі. Все тихо. Я стояв на палубі й дивувався: до чого безшумно посувається дредноут! Ніякого гуркоту — нічого. Тільки ледве помітно здригається, вібрує палуба від руху дизелів. Можна подумати, що наш „Гемпшайр“ сам один серед цієї чорної пільми. Адже нізвідки не чути жодного шуму, крім шуму хвиль. Проте я знаю, що навкруги — ціла ескадра. Добре. За кілька годин ми будемо близько нашої мети.

Друга столиця більшовицької країни не чекає на наш напад. Вона не знає, що на неї посувається велика ескадра з міноносок, крейсерів, дредноутів, десантних кораблів і авіаматок, що несуть у своєму череві десятки літаків. Тим краще. Цікаво — початок їхньої революції, їхньої влади пов'язаний з ім'ям Леніна; навіть цьому місту вони дали те ім'я. І руйнація їхньої влади почнеться знов таки з цього імени, — бо ми робимо напад на місто імени Леніна. Добра тема для початку моєї наступної статті!..

З година ночі. Мене викликано до каюти адмірала. Прийшовши туди, я побачив, що в адмірала зіпсувався настрій. Він ходив по каюті широкими кроками, поклавши руки за спину. Не кажучи жодного слова, він узяв зі стола рапорт і подав мені. Ссь що там було написано:

„Доповідаю, що радіорубкою прийнято таємничі коливання на дуже великій частоті. Ці коливання не модульовані, безпереривні, розшифрувати їх не можна. Гадаю, що вони не є коливаннями, які несли би певні сигнали. Схоже на спроби якогось відрядника. Напряма коливань з півдня на північ. Коливання виникають щохвилини, тривають дві хвилини, по тому знов зникають. Головний радист Джормен“.

Прочитавши, я непорозуміло поглянув на адмірала. Той сердито сказав:

— Джон, це дуже погано. Нас відкрито. Це якийсь засіб, що нагадує наш інфрачервоний спостерігач, тільки дальшої дії. Я спеціально розпорядився винести резервного приймача на північний бік дредноута, поза радіорубку. І той приймач майже не відзначив цих клятих коливань. Отже вони не проходять крізь металеві маси. Приймач опинився в тіні променів. Цілком можливо, що вони також віддзеркалюються від наших кораблів і повертаються назад. А може ще щось.., адже ми не знаємо...

А що я мовчав, адмірал Шекльсбері додав:

Гадаю, що буде серйозна справа. З самого початку мені не подобалася ота підкреслена байдужість більшовиків. Їх виліплено не з того тіста, щоб вони заздалегідь не підготувалися до захисту проти можливих десантних операцій. Що ж, я радий, що ви опинилися на моєму дредноуті, Джон. Буде кому розповісти про все це...

Він узяв телефонну трубку й віддав наказ, як тільки розвидниться, вислати наперед розвідувальні літаки з авіаматок. У цьому районі вже можна чекати нападу на ескадру.

Відзначаю: це вперше, скільки я знаю адмірала Шекльсбері, він позитивно висловився про роль преси, що їй

представником маю честь бути я... Цікаво: невже дійсно справа повертається погано?..

4 години ранку. Радіорапорти від спостерігачів з розвідувальних літаків говорять за те, що на нашому шляху нічого немає. На обрії все чисто. Це незрозуміло. Ніби більшовики сховали все, що мають, у цих водах...

Між іншим, який чудовий світанок у чистому морі! Хвилі поволі набувають яскравозеленого кольору, оздоблені білим легким шумовинням, вони б'ються об сталі боки дредноута. Надзвичайна картина! І не менше розкішний вигляд має наша ескадра. Обабіч „Гемпшайра“ аж до обрії видно наші судна. Яка міць! Таке видовище не можна забути ніколи.

Дивно, але я почуваюся ніби на приємній морській прогулянці. Я не можу уявити будьяку небезпеку тут, у центрі великої ескадри, що вперто посувається вперед. Тільки щось непевне лишилося від розмови з адміралом про незрозумілість відсутності будьякого опору більшовиків. Це трохи псує настрій. Правда, я не дуже розуміюся на цих передбаченнях і здогадах. Проте піду до адмірала, може, дізнаюся що нового.

4 години 30 хвилин. Жаж! Неймовірно! Наші передові міноноски разом із двома траулерами загинули. Їх висаджено в повітря серед чистого моря. Це справляє вражіння вібуху від мін чи торпед. Проте — траулери доносять, що якорних мін не знайдено, літаки не знаходять будьяких ознак присутності ворога. І все таки — кілька наших суден висаджено в повітря...

Міни чи торпеди — ми не знаємо. Можливо, як сказав мені лейтенант Жантен, це були шальні міни, що їх десь бурєю відірвало з якорів і несло хвилями в морі. Це невідомо. Та й сам лейтенант Жантен додав:

— Але як могло трапитися, щоб одразу кілька кораблів наскочили на шальні міни... Не розумію...

Ескадру спинено. Адмірал Шекльсбері віддав наказ „Стоп!“ Не можна рухатися далі. Наперед знову висунуто траулери. Що вони знайдуть?..

... Новий рапорт: висаджено в повітря чотири передові крейсери і ще два траулери. Стоячи на палубі, — я сам почув далеке гриміння вибухів. Оце воно й було. Тепер усе ясно: ми маємо справу не з мінами, а з торпедами. Адже ескадра стоїть на місці, не посуваючися ані на метр. Але — звідки торпеди?.. Хто їх випускає?.. Обрій чистий на морі немає нічого, крім нашої ескадри...

5 годин ранку. Ми знову посуваємося вперед — повільно, але посуваємося. Я нічого не розумію. І здається, що не я один. Протягом півгодини знищено жажливими вибухами, що їм не можна знайти пояснення, вісім міноносок, шість крейсерів і чотири траулери. Неймовірно, але факт.

Я бачив дислокацію в адміраловій каюті. Все це були судна, що йшли спереду або з боків ескадри. На адмірала страшно дивитися. Обличчя зблідло, щелепи зціпив. Він зв'язаний з радіорубкою і стежить за ходом передових кораблів. Я пішов знов на палубу: тут якось легше дихати.

До мене підійшов лейтенант Жанген. Він спитав:

— Чули вибухи?

— Ні, був у каюті, — відповів я.

— Мені здається, що лінія вибухів наближається до нас, — сказав він і пішов далі.

З півхвилини я стояв, міркуючи. Відбувалося щось неймовірно жахливе: спокій знищення нашої ескадри невідомо чим. Як у фантастичному оповіданні, ворог одяг шапку-невидимку...

Піднявши голову, я мимоволі подивився вперед, на схід — і скам'янів. Велетенський стовп диму, що розходився в небі чорною хмарою, поволі закривав обрій. За кілька секунд я почув страшений грім: то донеслися звуки вибуху. Але... але там, на відстані двох кілометрів від нас тільки що гордо плив дредноут „Вікторія“. Значить — його?.. Я кинувся до капітанського містка. Невже „Вікторія“?..

„Гемпшайр“ спиняється. Повільно завертає. І я бачу, як разом із нами повільно завертають і всі інші кораблі ескадри. Цієї хвилини дредноут різко гойдається. То дійшли хвили од вибуху на „Вікторії“.

Отже ескадра повертає. Адмірал віддав наказ: „Назад!“ І, не запитуючи його ні про що, я розумію цей наказ. Не можна боротися з незримим ворогом, що висаджує в повітря наші судна. Не можна йти далі на цілковиту загибель. Треба тікати назад, хоч це й надзвичайно образливо для старого адмірала...

5 годин 20 хвилин. Не можна нічого зрозуміти. Вибухи йдуть один за одним. Я не знаю, скільки кораблів ми вже загубили. Я не спускаюся до каюти, а сиджу весь час на горі, на палубі. Я знаю лише одне: ми швидко відступаємо на захід, тікаючи від таємничих вибухів. Я не заходжу до адмірала: на нього страшно дивитися. Зрештою, все зрозуміло: тут, у каламутних водах Фінської затоки, він залишає разом із висадженими в повітря кораблями своєї ескадри і всю свою славу залізного непереможного адмірала Шекльсбері, відомого цілому світові відважністю й досвідченістю.

Ми тікаємо. Але хіба це допомагає?.. Адже незримий ворог оточує нас. Він атакує нас з трьох боків. Він посувається разом із нами на півночі, півдні й сході, наздоганяючи й висаджуючи наші кораблі. Вже знищено всі міноноски, що були в авангарді й по флангах. Знищено багато крейсерів, — знову таки з флангів. Ніби коло звужується, це коло таємничих жажливих вибухів. Хто знає, чи не дійде за півгодини черга й до нашого „Гемпшайра“, що весь час перебуває в центрі останків ескадри?..

Так, від гордої ескадри лишилася тільки центральна частина. Вибухи повторюються щокілька хвилин. Чорні стовпи диму, вогню й уламки повільно кружляють у повітрі і падають униз, у зажерливі хвилі цієї пекельної затоки, — чорні стовпи повстають з усіх боків. „Гемпшайр“ пливе в оточенні восьми дредноутів. Це — все. Все, що веде під своїм прапором назад адмірал Шекльсбері, не зробивши жодного пострілу з велетенських гармат своєї ескадри, навіть не побачивши ворога, який знищив майже цілу ескадру.

Одчай і мертва байдужість панує на „Гемпшайрі“. Очевидно, така сама картина й по інших дредноутах. Працюють машини, радист приймає й пересилає депеші, що кількість

їхніх адресатів усе зменшується, всі матроси і офіцери по своїх місцях, бригади артилеристів стоять у вежах напоготові біля гармат. Але вони не знають, куди націлювати гармати, куди стріляти, як не знає цього і їхнє командування. А вибухи тривають...

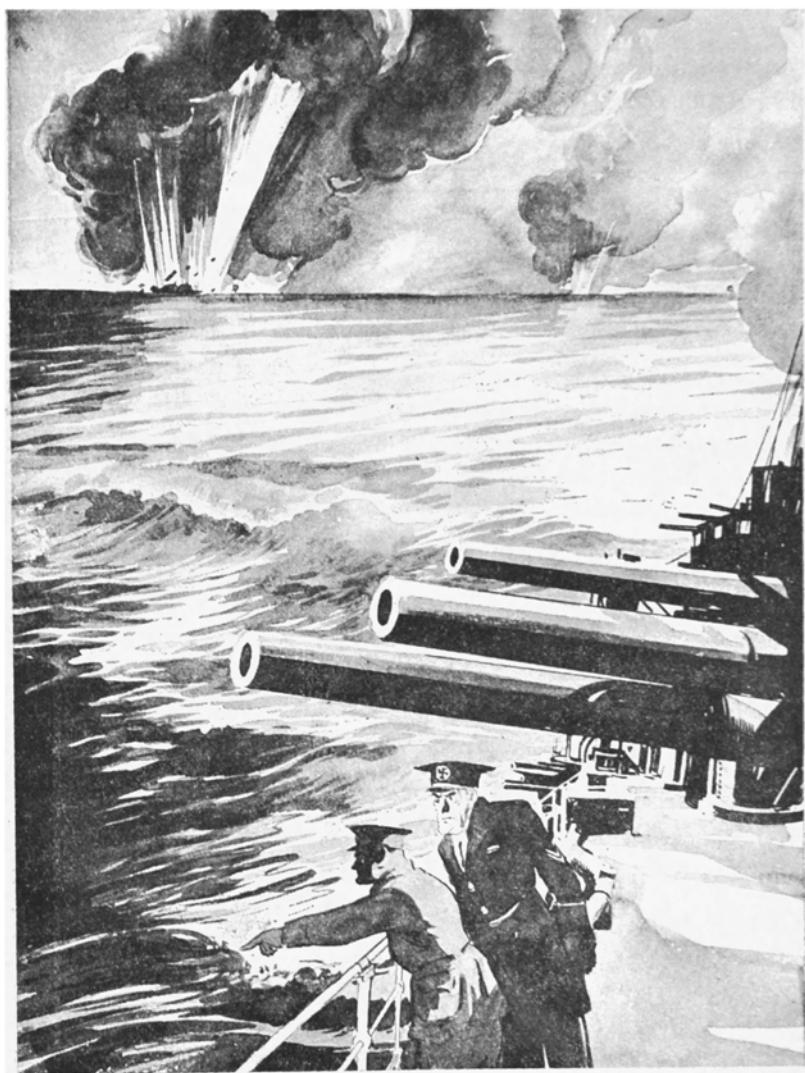
Це — неймовірне, спокійне, як дезинсекція, вигублення, винищення сталіних велетнів-дредноутів, що їх ми досі гордо вважали за впевнених і надійних носіїв смерті і руйнації. Дредноутів, що гордо йшли в наступ, укриті грубим міцним панцером, озброєні велетенськими гарматами...

... Ось воно! Я бачив разом з лейтенантом Жантеном воюючого. Так, я бачив його на власні очі. Я схопив лейтенанта за руку і показав йому вниз, у хвилі, недалеко нашого „Гемпшайра“. Ось воно!

Повз наш дредноут пропливла під водою дивна торпеда, сталіна риба. Вона пливла, лишаючи позаду невеличку хвилю, вдягнувши зверху шумовинням, Вона пливла, ніби вибираючи шлях, що проходив зовні лінією. Одну секунду здавалося, що вона повертає на нас. Я відчував, як тремтить рука лейтенанта Жантена. Але торпеду немов щось потягло — і вона понеслася далі, до дредноута „Нотінгем“, що був ближче до неї. Ще кілька секунд — і мене штовхнуло в груди повітряною хвилею: „Нотінгем“ розлетівся в друзки...

Різкий крен, „Гемпшайр“ повертає вбік, намагаючись відійти від велетенської вирви, що виникла на тому місці, де тільки во був „Нотінгем“. Палуба тремтіла від зусиль машин, що працювали на всю потужність. Так, торпеда обминула нас, цього разу ми врятовані. А далі?.. Лейтенант Жантен відкинув мою руку і мовчки пішов кудись. Я поглянув йому вслід: одчай і байдуха покійність долі — ось про що говорила його похнюплена постать...

... „Гемпшайр“ залишився вдвох з „Саксією“. Тільки два дредноути. Тільки два — з цілої ескадри. Кожної хвилини ми чекаємо на загибель, на смерть, що ховається у цих зеленуватих бурунах. Десь поблизу (ми не знаємо, де саме) під водою шукають нас безжалісні торпеди. Ними хтось керує. Хто саме? Я не можу більше. Я хочу кінця.

... Ось воно! Я бачив разом з лейтенантом Жантеном ворога. Я схопив лейтенанта за руку й показав йому вниз, у хвили, недалеко нашого „Гемпшайра“. Ось воно!..

Будь-що-будь, я не можу витримувати цієї невідомості. Мені хочеться щось ламати, мені хочеться битися головою об стінку, я не можу більше, не можу!..

... Я помилився. По цьому пекельному морі плывуть не два дредноути. Ні, не два. Лише один „Гемпшайр“. „Саксі“ вже немає. Тільки величезний вир, що в ньому скажено крутяться уламки того, що було колись одним з найкращих дредноутів у цілому світі, — тільки цей вир показує місце, де я востаннє бачив „Саксію“. Широкі хвилі ростуть і наближаються до „Гемпшайра“, що на всю швидкість мчить на захід, на захід, на захід...

Я не знаю, чи доведеться комусь прочитати ці рядки. Для кого я їх пишу? Адже не можна й сподіватися, що ми врятуємося... Проте я записую все це. Вже немає того божевільного одчаю, мені соромно, що я писав кілька хвилин тому. Проте — хай буде. Адже так було.

Підвівши очі, я бачу адмірала Шекльсбері, що вийшов на капітанський місток. Він стоїть нерухомо, спираючися руками на поручні. Він дивиться на захід, далекий Захід, і всі навкруги стоять так само нерухомо. Тільки дзвенить щось усередині дредноута від конвульсійних зусиль дизелів.

Остання дія найжахливішої в світі й історії людства трагедії наближається до кінця. Черга за нами. Я не знаю, чи пощастить мені закінчити цю сторінку. Немилосердна, незрима смерть наближається до нас, вона невтомно розшукує...“

На цьому обірвано записи Джона Олтауна. Очевидно в цю мить дредноут „Гемпшайр“ злетів у повітря, як і всі судна ескадри адмірала Шекльсбері.

Далі газета „Таймс“ містила ще один невеличкий розділ під назвою:

„Уривки з рапорта лабораторії Адміралтейства“

Дослідження й вивчення загадкової торпеди, що її випадково захопив своїм неводом траулер „Кінгстоун“, дали такі наслідки:

1. Стальну торпеду начинено великої сили вибуховою речовиною типу тринітротолуолу.

2. Торпеду рухає спеціальний електромотор, що живиться від невеличкого, проте, надзвичайно потужного акумулятора великої ємності.

3. Торпеда має магнітне устаткування, що керує мотором і кермами. Це магнітне устаткування дуже здалека реагує на присутність будьяких металевих мас і скеровує шлях торпеди на такі маси.

4. Навпаки, будьяка неметалева перепона на шляху торпеди (каміння, скелі, дерево тощо) — викликає в устаткуванні ефект, що скеровує торпеду вбік, повз таку перепону.

5. Отож слід гадати, що такі торпеди є невідомий досі, але дуже міцний, засіб оборонної війни. Очевидно торпеди заздалегідь випущено в затоку, де вони весь час пливли незмінно перерізаючи затоку зигзагуватим шляхом і повертаючи назад від берегів — поки не потрапляли в зону, де пересувалися військові кораблі. Тоді магнітне устаткування скеровувало торпеди на кораблі, що являють собою великі металеві маси, і судна ескадри злітали в повітря.

За всіма ознаками, Радянський Союз застосував у Фінській затоці саме цей засіб оборони, що й призвело до загибелі ескадри адмірала Шекльсбері.

Це — все, про що мали змогу довідатися читачі газети „Таймс“ з приводу трагічних подій у Фінській затоці світанком 23 квітня.

Так, потрібна мобілізація

ВАЖКІ хмари нависли над Європою. Заздалегідь обмірковані, здавалося б, до останньої дрібнички, плани військового союзу так званих Зацікавлених Держав, що головним своїм завданням ставили блискавичний удар на Радянський Союз, переможний удар, що зразу мав остаточно вирішити становище й перейти в розгорнений наступ по всіх фронтах, — цей план зазнавав поразки. Радянський Союз дав відсіч, хоч комбінований удар з трьох боків і був, здавалося, абсолютно несподіваним.

Поразка була очевидна для командування Першої армії. Була вона не менше очевидна й для „Зацікавлених Держав“. Радянський Союз не лише оборонявся: у відповідь на напад він переходив у контратаку і провадив рішучий натиск. Така тактика не була несподіваною для командування Армії, бо з давніх-давен відомо, що найкращою обороною є саме наступ. А втім, події поверталися з самого початку зовсім не так, як передбачалося широкими і обгрунтованими планами. І надзвичайне засідання Ради „Зацікавлених Держав“, скликане негайно по одержанні відомостей про перші наслідки комбінованого удару Армії, на яке викликали й генерала Ренуара, мусіло було внести певні зміни до плану.

Найрішуче висловився маршал Кортуа. Його обличчя було похмуре, він вимовляв слова старанно й твердо, ніби будуючи з них фортецю. Маршал Кортуа говорить:

— Не час і не місце говорити про причини того, що сталося. Найменше я хотів би обвинувачувати шановного генерала Ренуара. Він зробив усе, що міг. Проте головна причина всього — те, що Європа дала більшовикам можливість і час міцно озброїтися й піднести обороноспроможність.

Навряд чи хто чекав на таку рішучість Радянського Союзу. А більшовики так добре підготувалися до війни, що можуть, навіть вживати засоби й зброю, невідомі нам.

— Уже відомі, — стиха промовив сер Оунлі.

— Так, тепер уже відомі. Проте, немає жодної гарантії, що завтра чи позавтрачому нам не доведеться знайомитися ще з новими несподіванками, які готують більшовики. Отже я примушений констатувати, що тактика блискавичного вдару себе не виправдала. Сподіванки певних кіл, що війна має бути короткою і згубною для ворога, як помах шаблі — помилкові. Мені вже доводилося відзначати це й раніше. Війна — це війна з усіма її властивостями. Для мене немає сумніву, що наша тактика має змінитися. Я не проти спроб продовжувати несподівані удари з допомогою засобів, про які щойно доповідав генерал Ренуар. Але треба бути й наготові до потреби переходити на позиційну війну, що подекуди навіть нагадуватиме минулу світову війну. Окопи, бастіони, фортеці, артилерія, танки — і, насамперед, необмежена кількість живого, людського матеріалу.

— Мобілізація?

— Так. Іншого виходу немає. Крім усього того, є ще одна причина до негайної підготовки масово-позиційної війни. Ми, представники Зацікавлених Держав Європи, даємо велетенські технічні засоби війни. Ми даємо машини, танки, літаки, аероторпеди. Що дають для війни держави, ближче розташовані до Радянського Союзу?. Свою територію для пересування наших машин і наших військових інженерів? Замало, панове. Надто замало, зважаючи на ті великі набуття, що їх вони матимуть у наслідок війни. Панове, я примушений підкреслити: хто більше дає тепер, той більше візьме потім. Якщо моя пропозиція щодо мобілізації — головне по східних державах — не буде прийнята, я від імени моєї держави маю заявити, що її підпис під проектом майбутнього розподілу нових колоній з Радянського Союзу можна вважати лише умовним. Думаю, що це зрозуміло, панове. Повторюю: нам потрібна негайна загальна мобілізація.

— Не зважаючи на очевидну небезпеку розкладання солдатських мас під впливом більшовицької агітації?..

— Для цього є добре поставлена інформаційна служба, надзвичайні суди, гвинтівки й кулемети, — так само рішуче відповів маршал Кортау.

— А небезпека комуністичних повстань, страйків і заколотів у нашому ж таки тилу? Хіба це не паливний матеріал?

— Моя попередня відповідь залишається така сама й для цих запитань.

Моріс Ренуар покинув зал засідань Ради вкрай роздратований. Він за всіма ознаками втрачав свій авторитет. Що правда, його не обмежували, за ним залишали волю дій, він мав змогу продовжувати здійснення своїх планів механізованої війни. Але Рада прийшла таки до висновків про потребу одночасно провадити й війну великими людськими масами. Це було те, чого найбільше побоювався Моріс Ренуар. Це порушувало єдність сил, це було ознакою початку внутрішніх протиріч у Раді.

Сидячи в авті, він нервово переглядав ранкові газети, приготовані для нього ад'ютантом. Так, газети досить обережно підходили до складної проблеми — з'ясувати населенню невдачі перших днів. За їхніми повідомленнями виходило, що, власне, і наступу, як такого, не було. Справа, мовляв, почалася з прикордонної сутички, що по тому перейшла в бійку — головне тому, що радянське військо намагалось перейти кордони.

„Все це,—було присівом усіх чисто газет,—ще одна зайва ілюстрація того, як більшовики, говорячи одне, роблять зовсім інше. Хіба не звикли ми до незчислених запевнень Радянського уряду про його так звану мирну політику?.. Усюди більшовики трубили про те, що вони проти нападу, що вони зацікавлені лише в зміцненні своєї обороноспроможності, що вони проти війни і т. д... А насправді? Насправді більшовики весь час готувалися до війни, вони готували найудосконаленіші відміни зброї, щоб напасти на своїх сусідів. Хіба не є доказом тому події цих днів?.. Більшовики озброїлися на землі, в повітрі й на воді. Вони загрожують нашому спокою. Вони намагаються підкорити нас своїй волі...“

Моріс Ренуар жбурнув газету на підлогу: все це можна було робити обережніше, вишукувати інші слова, інші засоби обробітку громадської думки. Надто дешево! Треба бути останнім дурнем, щоб поійняти віри подібній балаканині!.. Писати спочатку про події з електричним смертельним промінням, потім про летючі танки, по тому про загибель ескадри в Фінській затоці — і після всього цього наївно базікати про злу волю більшовиків... Слово чести ці репортери даремно дістають гроші!

Трохи заспокоївшись, генерал Ренуар знов узяв газету, подивитися на інформацію про внутрішній стан європейських держав. В очі йому впало:

„Страйк робітників військових заводів у Лютеції. Арешт кількох комуністичних агітаторів на військових заводах показав, як нахабно розгорнули більшовики в середині нашої країни свою підривну роботу. Вчора по деяких цехах на військових заводах почався страйк, що проходить під гаслом „Проти війни з Радянським Союзом!“ Робітники забарикадувалися на заводі й відмовляються виходити. Завод обложено військом. Немає сумніву, що ганебне явище буде ліквідовано сьогодні ж таки. Могутня хвиля національного ентузіазму роздушить намагання запродавців Москви...“

Знов дешева агітація! Генерал Ренуар рішуче відкинув газету: її не варт читати...

Але газета не помилялася в одному: настрої робітництва виявлялися дуже швидко. Щоправда, комуністичні газети заборонено ще кілька днів тому; уряди європейських капіталістичних країн майже водночас видали також і постанови про заборону всіх комуністичних партій. Того ж таки ранку, коли з'явилися по газетах ці постанови,— великі загони поліцаїв зайняли приміщення компартій і всіх революційних організацій, заарештувавши декілька видатних комуністів.

Але цього було замало. Треба було знайти якийсь певний засіб відвести напруження, що створилося в масах після початку військових дій і заборони комуністичних

газет та організацій. Вжито старий і багато разів виправданий захід: антисемітську пропаганду.

— Хто винний у розповсюдженні соціалістичних і комуністичних ідей?.. Євреї. Хто зацікавлений допомогти більшовикам? Євреї. Хто запродався Москві? Євреї. Геть євреїв, бойкот євреям, бити євреїв!..

Каламутні хвилі заходили насамперед по столицях європейських країн. Міщанські кола виходили на демонстрації під загальними гаслами: „Геть більшовиків і їхніх запроданців — євреїв!“ Фашистські організації вели перед, організуючи протиеврейські бойкоти, винищення видатних діячів-євреїв і, головне, всіх тих, кого запідозрено в співчутті комуністам.

Робітничі маси похмуро стояли осторонь, не беручи участі в тих демонстраціях і чогось ніби вичікуючи. Комуністичні партії пішли в підпілля, але роботу, звичайно, продовжували. Те, про що писала газета, та сама, яку читав у авті генерал Ренуар, було зовсім не такою незначною подією, як зображалося в пресі. Ліквідувати страйк робітників сьогодні ж таки навряд чи пощастило б і сполученим загонам поліцаїв цілого міста.

Військовий завод у Лютеції — ціла фортеця. Він обнесений високим муром з вежами, що на них стоять вартові. Завод має свою власну варту і перебуває під особливим доглядом поліції. Як могло трапитися, що на цьому заводі-фортеці спалахнув страйк і до чого цей страйк міг призвести?..

Зранку робітники, як і завжди, прийшли на роботу, щоб звільнити нічну зміну: адже завод працював день і ніч. Проте нічна зміна не вийшла з заводу і залишилася всередині разом із ранковою. Брами заводу зачинено зсередини, вартових схоплено і обеззброєно. Робітники захопили в свої руки контору і склади продукції. Завод перетворився у фортецю, що її можна було взяти тільки наступом або довгочасною облогою.

Діставши перші відомості про страйк на заводі управа поліції не зважилася сама вживати будь-яких рішучих заходів, а насамперед повідомила про це військове міністерство.

Вирішено було обложити завод військом і перечекаати, поки не з'ясується становище і вимоги робітників. Не можна ж було починати наступ на завод військовими засобами; а інших заходів звільнити територію заводу від робітників, очевидно, не було.

А що подія ця трапилася у столиці країни й чутки за неї поплазували в усі сторони, то уряд не міг заховати цей факт і заборонити газетам писати про нього. Справа полягала лише в тому, щоб писати за страйк якнайменше і зображати його, як дрібницю, що її ліквідація не завдасть жодних труднощів.

Водночас з'явилися певні ознаки небезпеки і по інших підприємствах. Таємні агенти доповідали про посилення комуністичної агітації і про те, що по підприємствах ходять чутки про загальний страйк з вимогою припинити військовій дії проти Радянського Союзу.

Поліція арештовувала за найменшим підозрінням і без нього. Фашистські організації оголосили жорстокий безпощадний похід проти революціонерів і всіх „зрадників батьківщини“. Ніби у відповідь на це трапилося аж три катастрофи військових поїздів, що везли зброю на схід — одна за одною, протягом однієї ночі. Розібрані рейки залізничних колій спричинилися до жакхливих катастроф, що знищили всі три поїзди.

Це не потрапило на газетні шпальти. Газети промовчали про катастрофи. Але все це таємничими невідомими шляхами стало відомим Москві. І наслідки виявилися зразу: сильне радянське радіо сповістило світ і про страйки, і про катастрофи. Категорична заборона провадити приймання пересилань радянських відрядників не призвела ні до чого, бо проконтролювати цього не можна було. Капіталістичні радіостанції заходилися заважати пересиланням радянських, але й це не допомагало. Радянських відрядників було дуже багато — і великої потужності. Крім того, по всіх великих містах Європи з'явилися десь комуністичні відрядники. Вони провадили агітаційні пересилання, закликаючи пролетарів боротися проти війни. Поліцейським загонам не щастило розшукати таємних агітаторів, бо вони щодня міняли райони роботи.

Важкі, грозові хмари нависли понад Європою. І оголошення мобілізації першої черги молоді зустрінuto мовчанкою, хоч декрети урядів і говорили, що це лише відповідь на мобілізацію, яку провів уже Радянський Союз для нападу на країни Західної Європи. Мовчанка, холодна настрожена мовчанка свідчила, що широкі кола населення не вірили тим повідомленням. І газети читали неохоче, не вірячи їм. Дедалі більшала кількість людей, що таємно слухали радянські радіопересилання і пересилання таємних місцевих комуністичних агітаторів. Відозви Комінтерну таємниче передавалися від одного до другого, пошепки, потай.

Слухав пересилання і Дік Гордон. Він сидів з незмінним своїм супутником Джоні Волтерсом у приміщенні радіопункту Пршедолу, чекаючи на розпорядження радіом, що про нього повідомила пункт перед тим спеціальна депеша. Радист запропонував Дікові:

— Якщо бажаєте, пане лейтенанте, можете послухати, на резервному приймачі пересилання з Москви. Більшовики, як мені здається, остаточно кинули свою російську мову і весь час пересилають іншими — англійською, німецькою, французькою...

— Давайте. Часу вистачить, — відповів Дік.

Джоні Волтерс зацікавлено поглянув на репродуктор:

— Цікаво, що вони пересилають? Адже це розраховано саме на слухачів за кордоном?

Дік кивнув головою. Радист покрутив ручки приймача — і репродуктор заговорив чистою англійською мовою з підфрази:

„... і завданням пролетарів цілого світу є боротьба проти війни, допомога Радянському Союзові. Хай буржуазні газети й далі роблять наклепи на Радянський Союз, обвинувачуючи в наступі. Кожен пролетар розуміє, що проти нападу не можна оборонятися, сидячи і тільки відбиваючи атаки. Більшовики ніколи не були й не будуть христосиками, що підставляють ліву щоку, коли їх вдарили по правій. Капіталістичні країни пішли війною проти Радянського Союзу, примусили його взя-

тися за зброю. З озброєним ворогом не можна вести балачки. Його треба роздушити, знищити, щоб дістати можливість провадити далі звичайну мирну роботу у цілковитій безпеці. Солдати капіталістичних армій! Червона армія воює не проти вас. Вона закликає вас згадати, що ви—такі ж самі робітники і селяни, як і червоноармійці, що примушені тепер захищати своє мирне життя. Їхня батьківщина водночас є і вашою, бо на цій земній кулі є лише одна батьківщина пролетарів всесвіту—це Радянський Союз. Кидайте зброю, яку вам нав'язали капіталісти, переходьте до єдиної армії пролетарів всесвіту—Червоної армії!..”

На хвильку репродуктор змовк. Але відразу заговорив далі:

... Поміркуйте, солдати, куди вас женуть і навіщо. Червона армія захищає право робітників і селян Радянського Союзу вільно будувати своє життя. А що ж захищаєте ви?.. Право ваших капіталістів і поміщиків далі експлуатувати вас?.. Їхнє право накласти зажерливі лапи і на Радянський Союз?.. За що вас женуть умирати? Що дістанете за це? Якщо помрете,—ваша родина лишиться без батька—і її злидні ще побільшають. Якщо повернетесь додому живими,—ви знову станете до своїх верстатів з дозволу фабрикантів, діставатимете зарплату, якої знову не вистачатиме на життя. За що ж ви воюєте, солдати?.. Геть війну! Кидайте зброю, товариші-солдати, повертайте її проти тих, хто жене вас на смерть, жене проти вашої єдиної батьківщини—Радянського Союзу!..”

Радист вимкнув приймача:

— Здається, нас викликає штаб. Одну хвилинку.

Він зігнувся над ручками свого пульта. Джоні поглянув на Діка:

— Тобі, Дікі, не здається, що це може мати певний вплив, оті пересилання?.. Адже радіо не заткнеш горлянку...

— Поговоримо пізніше, — відповів Гордон, виразно кивнувши головою на радиста, що підняв голову й сказав:

— Включаю. Слухайте. Мікрофона також увімкнено.

Знов заговорив репродуктор, тепер іншим, знайомим ба-совитим голосом:

— Лейтенанте Гордон, ви чуєте?

— Так, пане генерале.

У вас усе гаразд?

— Так, пане генерале.

— За кілька хвилин дістанете наказ. Сподіваюся, що його буде виконано цілком. До речі, генерал Ренуар просив повідомити, що за кілька днів переводить вас до свого штабу. Отже справа лише у виконанні наказу, що про нього я тільки но сказав вам. Бажаю успіху, бувайте!

Джоні Волтерс підійшов до Діка:

— Слухай, Дікі, невже це все, що він хотів сказати? Адаже для цього навряд чи варто було викликати тебе.

Дік іронічно посміхнувся:

— На мові командування це називається „особистим підтримуванням бадьорості підлеглих“. Проте це дрібниця. Просто старий генерал Древор хотів довести, що не забуває про нас. Але — де ж той наказ?..

— Приймається, пане лейтенанте, — відповів радист, — аджеж це шифр і його приймає самозаписувальний прилад. Бачите? — показав він на паперову стрічку, що хутко бігла з апарату, — якщо бажаєте, могу давати вам частинами на розшифрування.

— Почнемо, — промовив Дік, — Джоні, дай сюди шифр.

Радист давав стрічку шматками. Джоні розшифровував. Дік Гордон записував. Ось, що виходило:

„Вночі ... починається ... артилерійська ... підготовка ... наступу ... цілим ... фронтом ... ваша ... частина ... починає ... операції ... на ... світанку ... мета ... прорив ... тримайте ... зв'язок ... штабом ... цією ... хвилию ... рапорти ... даватимете ... щопівгодини ... точне ... завдання ... курс ... глибину ... наступу ... дістанете ... окремо .. штаб ... фронту ...“

— Так, — аж присвиснув Джоні, — значить, знову?

Але Дік не відповів. Він старанно заховав у грудну кишеню книжечку, куди записував зміст наказу, дав радистові розпорядження негайно передавати йому кур'єром усі накази й повідомлення, що їх він прийматиме, і лише по тому сказав Джоні:

— Ходім. Поговоримо дорогою.

Сумніви Джоні Волтерса

ЩЕ годину тому Дік Гордон був цілком спокійний. Йому доручено командування цією ділянкою — гаразд, він командуватиме. Правда, трохи дивно, що генерал Древор призначив на це молодого лейтенанта, маючи багатий вибір досвідчених старших офіцерів. Проте це справа його, генерала Древора. Можливо, це трапилося тому, що на цій ділянці головні операції мали розвивати стрибачі танки, Гордонове творіння. Зрештою, це не головне. Набагато цікавіше повідомлення, що генерал Ренуар викликає Діка до штабу.

Там — серце всього, там працює головний мозок усіх оцих операцій. Тут — навпаки, лише старанне виконання планів, вироблених десь. Отже знову до генерала Ренуара... Добре. Але настрої чомусь зіпсований. Чому?

Зрештою Дік зрозумів причину — і повернувся до Волтерса, що йшов поруч:

— Тепер можемо поговорити, Джоні. Що ти хотів запитати?

— Що оті радіопересилання Комінтерну можуть наробити нам неприємностей. Особливо у зв'язку з мобілізацією. Ти ж читав постанову?..

— Може ти висловишся докладніше. Просто скажеш, що ти — пацифіст?..

Джоні Волтерс сердито зиркнув на Діка:

— Хай навіть пацифіст, мені байдуже. Так, я ж не хочу війни. Але й без того справа ясніша від ясного дня. І взагалі, я не розумів тебе, Дікі. Дивно розмовляєш. Ніби ввесь час намагаєшся грати в піжмурки. Навіщо це?..

Мимоволі Дік Гордон посміхнувся: якщо Джоні Волтерс,

добродушна й завжди весела людина починає відгризатися,— значить, припекло. А Джоні вже говорив далі:

— Ніби не ти сам завжди говорив про потребу провадити війну механічними засобами. О, я добре пам'ятаю, як гаряче й красномовно ти доводив: „тільки машина, якнайменше людей, хай живе теорія геніального генерала Фулера!.. Блискавичний напад, машина нищить усі перепони— і людські й матеріальні, звільняє шлях для інших машин, руйнує все і несе нам безумовну перемогу!.. Адже так? Гарзд. Де ж вона, та перемога?.. Я не бачу. Ми ліземо в окопи ніби це якийсь 1915 рік, а не наша доба механізованої війни. Я навіть тепер не знаю, хто саме наступає, а хто обороняється. Зрештою оця мобілізація. Це ж остаточний перехід на старі засоби війни. Тисячі, сотні тисяч солдатів збирають у тилу, щоб надіслати сюди. Виходить,—окопи, виходить—позиційна війна?.. Але ж ті сотні тисяч солдатів—непевний, сирий матеріал. Що з того, що вони вміють стріляти й марширувати? Крім цього, вони ще добре вміють слухати. А більшовики, скільки мені відомо, не згірше вміють говорити. Ти сам щойно в цьому пересвідчився. Отже...

Він на хвилинку спинився. Потім енергійно сплюнув:

— Та навіщо я це доводжу? Ти й сам чудово все розумієш, тільки прикидаєшся, ніби все те для тебе незрозуміле. Ти знаєш, що таке більшовицька агітація. Знаєш, до чого вона доводила експедиційні війська після Жовтневої революції, коли необережне союзне командування ще пробувало розбити більшовиків звичайним військом на півночі й на півдні Росії чи як там, Радянського Союзу... Чи не буде такого й з нами? Щось я не певний...

Джоні змовк. Мовчав і Дік. Вони проходили закритим переходом, що вів до їхньої квартири, якщо можна назвати квартирую невеличке приміщення всередині центрального бастіону. За чергового повороту просто на них вибіг захеканий солдат. Він підбіг до Гордона, випростався і, приклавши руку до кепі, доповів.

— Пане лейтенанте, черговий спостерігач надіслав мене доповісти про якісь незрозумілі операції ворога. Черговий просить вас особисто подивитися.

— Гаразд, — коротко відповів Дік і звернувся до Джо-ні: — Дуже прошу — запитай у радиста, чи не одержав він наказу про курс операції. Якщо ні, хай знов зв'язується з штабом поки не дістане. Як бачиш, наша бесіда знову, на превеликий жаль, відкладається.

І він рішуче повернувся, простуючи до спостережного пункту.

Перехід звивався, від нього відходили інші, бокові до різних пунктів позицій. Дік уже досить добре знав розташування цієї ділянки. Ось цей хід веде до пункту швидкострільної артилерії, де чекають найудосконаленіші гармати, що майже водночас можуть обстрілювати й небо й землю, заливаючи все навкруги дощем з панцеробійних і розривних снарядів. Ось хід до гнізд зенітних кулеметів, що кожен з них знає лише свій окремих шматочок неба, чітко позначений дротяним квадратом проти нього: один лише сигнал — і в небо полетять сталеві джмелі, кожна згряя до свого квадрата. Ворожий літак не пролетить лінії фронту — джмелі спіймають його, бо немає такого куточка в небі понад лінією, куди б не націлилися спокійні й злі зенітні кулемети.

Великий і просторий хід вів до підземної бази стрибаючих танків, де нерухомо, але в цілковитій бойовій готовості стояли жахливі потвори, чекаючи, як і все, наказу вирушати. Дік задоволено поглянув до того переходу: так, там чекає сигналу головне й вирішальне збраряддя майбутнього наступу...

Ось і хід до спостережного пункту. Побачимо, що то за таємничі операції...

Черговий спостерігач зустрів Діка Гордона занепокоєно.

— Що трапалося, Івенс? — запитав Дік.

— За всіма ознаками, пане лейтенанте, більшовики готуються до наступу. Розвідувальні літаки донесли про стягування війська вздовж лінії фронту...

Спостерігач спинився, ніби вагаючися.

— Так. Далі? — спокійно запитав Дік Гордон.

— Але... але мої спостереження розбігаються з даними літаків. Я бачу, навпаки, що певні частини війська відходять з лінії фронту назад...

Тобто?..

-- Оце й є загадка: можливо, більшовики провадять певне перегруповання, бо навіщо ж інакше стягати частини до фронту і водночас відходити від лінії?... Я запросив вас, пане лейтенанте, бо я сам не наслідуюся робити будь-які висновки...

Дік узяв рапорти з літаків: вони, як один, говорили про рух частин до лінії фронту. А дані спостережного пункту свідчили про відтягання частин від лінії фронту. Що за нісенітниця?.. Що б воно не було, але все це робиться просто нахабно... Зовсім не ховаючися, провадять перегруповання?.. Адже для цього є артилерія!

Дік поглянув на годинника: було вже пів на дев'яту. Так. Присмерки. За півгодини прийде ніч. Артилерійна операція не дасть нічого. Очевидно більшовики щось готують на ранок. Нічого. Не встигнуть... старий генерал Древор почне раніше... а світанком має почати роботу загін стрібаючих танків...

Думки пробігали одна за одною, як завжди це бувало з Діком, коли він щось напружено обмірковував. Дік уважно оглядав із допомогою телеекранів поле майбутнього наступу. Вся картина фіксувалася в його мозку.

Ось тягнеться лінія ворожих окопів, загороджена сіткою колючого дроту. Порожньо, нічого не видно, ніби нікого й справді немає спереду. Далі кущі, розхристаний стріляниною чагарник. Далі знову чисте поле з невеличкими горбками, що про них можна з певністю сказати: замасковані гнізда дрібної артилерії. А проте — може то навіпаки, фальшиві гнізда, так би мовити — своєрідне маскування, щоб поставити під вогонь фальшиві точки і тим самим звільнити дійсні?.. Нічого не можна вирішити, все чисто може тут бути фальшивим, навіть те, що бачиш на власні очі, як безумовну дійсність.

Ще далі починався гай. Але — що то за дивні дрібні крапки поміж тими горбками й гаєм?.. Дік повернув ручку апарата — і відразу все, що він бачив на екрані перед тим, збільшилося і затремтіло, як буває це з картиною, що її бачимо через підзорну трубу з великим збільшенням. За-

мість крапок Дік побачив тепер неясні силуети, що повільно рухалися від лінії фронту до гаю. Спостерігач, що дивився разом із Діком на екран, проговорив:

— Це воно й є. Як бачите, рух до тилу.

Але вже за півхвилини не можна було нічого розібрати. Все сховалося в тумані: присмерки покладали на горизонт ковдру з легкої сивої хмарки. Дік відійшов від апаратів.

— Гарзд. Негайно сповіщайте мене, що вам пощастить побачити. Крім того, сповістіть цієї ж хвилини про все, що ви мені розповідали, артилерійну батарею 5 — Ф. Вона має дати вогонь по підозрілих ділянках.

У своїй кімнаті Дік побачив Джоні Волтерса, що майже весь закритися газетами. Він гарячково перегортав сторінки, шукаючи те, що його цікавило, прочитував, відкладав і розгортав іншу газету. Волосся в нього було скуйовджене більше, ніж будьколи, обличчя палало. Почувши кроки Діка Гордона, Джоні скочив і хутко заговорив, плутаючися в словах, немов охоплений лихоманкою:

— Ось!.. ось, маєш! Те, що я тобі казав. І те, що свого часу казав і тобі, і мені той, як його... Том Даунлі, коли ми сперечалися ще в школі з приводу теорій генерала Фулера і твого професора... чи як його тепер називають, генерала Ренуара. Ось воно, життя доводить, що правий був Том Даунлі... і я так само, звичайно... а ти з твоїми теоріями той... нікуди!..

Дік Гордон спокійно зняв кепі, сів біля столу, повільним рухом вийняв цигарку з портсигара, підкреслено уважно постукав її мундштуком по кришці портсигара, взяв у рот і, запалюючи сірника, крізь зуби проговорив:

— Так от, насамперед дуже прошу тебе заспокоїтися, бо інакше нам надто важко буде розмовляти. Сідай, поговоримо...

Дік випустив до стелі хмарку сивого диму й закінчив:

— Що саме тебе так збентежило? Чому це ти знову взявся переглядати теорії? Що трапилось?

Підкорюючися цьому спокійному тонові, Джоні сів і поглянув на Діка: той сидів цілком спокійно, уважно розглядаючи вогняний кінчик своєї цигарки. Це знову був

урівноважений і витриманий Дік Гордон — такий самий, яким знав його ще в школі Джоні Волтерс.

Гордон повільно підняв очі й поглянув на Джоні:

— Отже я слухаю тебе. Що сталося?

Джоні з одчаєм запустив руку у волосся.

— Ну, добре. Ти знову вдаєш, ніби все гаразд, Дікі. А я тобі кажу, що справа повертається для нас якнайпоганіше. Бачиш оці газети? — він махнув рукою на купу газетних аркушів. Тут є такі повідомлення, такі!.. та що говорити, подивися сам. І оцей лист...

Джоні витяг із кишені конверт, розкрив його і показав Дікові густо написаний аркушик паперу.

— Стривай, Джоні, щодо газет, — це зрозуміло. А що за лист? — запитав Гордон.

— Лист від нашого приятеля Тома Даунлі. Так, так, це від нього. Ось, я тобі дещо прочитаю.

Джоні сів на край стола й глибоко зідхнув. Дік Гордон зацікавлено поглянув на аркушик паперу, що його держав Джоні. Том Даунлі дійсно мав завжди свої особисті погляди на речі. Що ж він пише?..

„...І моя думка, Джоні, лишається такою самою, як і раніше. Всі ви, захоплені красивими словами й теоріями механічної війни, забуваєте про так звані хвости кожної машини, кожного літака, кожного танка, кожної автоматичної гармати. Якщо ти забув, можу тобі нагадати. Ось, припустімо, що ти маєш цілком механізований загін танків або літаків. Гаразд. Людей у тебе дуже мало. На кожную машину лише її команда, цілком перевірена команда, що в ній ти цілком певний. Гаразд. Але — чи врахував ти, яка армія людей стоїть позаду твоїх машин і їхніх команд?.. Ти широко розкриваєш очі, любий Джоні, ти не розумієш: про яку армію мова мовиться?.. Зараз з'ясую все. Твою машину хтось будував. Хто? Робітники певного заводу. Хтось і тепер готує для неї запасні частини: так само — знеосіблена маса робітників. Хтось готує для неї паливо, мастильне, хтось збудував і обслуговує ангар чи гараж для твоїх машин.

Хто? Знову робітники — велика маса робітників, що їх ти не знаєш і не бачиш. Маса, що відносно неї бути певним — було би просто безглуздя. Я вже не кажу про тих, хто готує тобі і твоїм людям їжу, продукти тощо. Але і з того, іншого боку так само стоїть велика маса робітників і селян. Хіба ти можеш бути певним щодо неї?..“

— Дитячі розмови, — перебив його Дік Гордон, презирливо цідячи слова. — Балаканина! Коли мої люди на машинах, я не боюся вже нічого, ось що.

Джоні не відповів йому. Він схилився над листом і читав далі:

„... Припустімо, що загін уже готовий. Машини в твоєму розпорядженні — так само, як і люди, що з них складаються перевірені команди машин. Ти вважаєш за потрібне розпочинати атаку. Гарзд. Але останньої хвилини тобі з жахом доповідають: — не вистачає палива. Ні, навіть, не так, це було б дуже неелегантним. Тобі доповідають: — у бляшанках не те мастивне, що нам потрібне, марки Б—4 замість марки Б—5. Ти знаєш, що це мастивне надто рідке, ним не можна мастити танк. Звісно, це помилка, але ти не можеш нічого зробити. За півгодини ти дістаєш повідомлення: на заводі, що виробляє танки й резервні частини, — страйк. Ще трохи згодом нове повідомлення: жахливий вибух на складі снарядів. Все це — випадковості, так, я цілком з тобою погоджуюся. Але — чи не зведуть такі випадковості на нівець усі переваги твоєї механізованої армії, що примушена буде сидіти коло своїх машин і чекати на розгром?.. Знов таки, я зовсім не спиняюся на можливості зустрічі твоєї механізованої армії з добре організованим так само механізованим захистом ворога. Тоді твоя армія так само сяде в окопи і... ти сам знаєш, на що це перетвориться, якщо ще не перетворилося...“

Джоні підняв голову:

— Тепер скажи мені, Дікі, чи не правильно говорить Том Даунлі? Ну, щодо вибухів і страйків — ти можеш стави-

тися до цього як тобі завгодно, адже за Тома Даунлі говорять кожна з цих газет. Але чи не правий Том Даунлі і в другому пакті, коли він іронічно каже, що ми сядемо чи вже сіли в окопи?.. Мені, наприклад, здається, що ми вже сидимо й досить добре сидимо в окопах. Що ти скажеш?..

Дік замислився. Він машинально крутив у своїх тонких пальцях згаслу цигарку, навіть не помічаючи, що вона згасла.

— Слухай, Джоні, — повільно вимовив він, — як чесна людина, я не знаю, що тобі відповідати. Ні, ні, зачекай, я зовсім не здаю свої позиції. Навпаки, я шукаю засобів їх закріпити. Я не пророк, не знаю що саме буде з нами завтра. Може й справді буде так, як пише тут Том Даунлі, вибухнуть склади, переплутають мастивне чи ще щось трапиться. Не знаю. Але я гадаю, що не даремно працює поліція, не дарма витрачаються гроші на організацію тилової служби. Хай буде страйк на одному заводі — його роздушуть. Хай вибухне якийсь склад — ми дістанемо снаряди з іншого. Всі оті невидимі армії людей, що обслуговують машину нашої війни, — хтось за ними доглядає, хтось перевіряє їхній склад. Це мене не так турбує, як от наше становище в окопах. Цього на мою думку, не можна припускати. І от чому я покладаю всі надії на наступ. Хай не вийшло діло з повітряною атакою генерала Ренуара, — він напевно готує щось інше. Хай загинула ескадра адмірала Шекльсбері, — і це не страшно. Нам потрібен наступ — і ми його зробимо. Прорвати фронт, ударити, розгорнути переслідування ворога, що втікає — ось стратегія й тактика, що конче потрібні нам...

— Ти кажеш! — розгорнути переслідування ворога, що втікає?.. Гаразд, але для цього насамперед треба, щоб він почав утікати. А саме цього я щось не помічаю, — напівіронічно відповів Джоні.

— Помітиш! — гаряче вигукнув Дік. — Помітиш завтра зранку. Армія генерала Древера починає наступ цілим фронтом. І, якщо це не буде рішучим і переламним ударом, — я визнаю, що помиляюся. Розумієш? Вони, оті більшовики, не можуть знати наших планів. Вони не готові до наших планів. Вони не готові до нашого наступу. І це вирішить справу.

— Вони так само були не готові до повітряного наступу генерала Ренуара... принаймні, так гадав він і ми з ним... а що з того вийшло!..

— Одна поразка не вирішує цілої справи, Джоні. Навпаки, тепер ми вже досить добре знаємо, з ким маємо діло. І, враховуючи все, зваживши на всі чисто можливості, ми переможемо. Ми розчавимо їх нашою технікою. Мільйонів червоноармійців не вистачить їм для того, щоб спинити нереможний рух наших машин, що розчавлюватимуть їх, як гриби...

Джоні слухав Діка, а перед очима поставало страшне видовище наступу стрибаючих танків, що мчали на позиції противника. Він знову бачив ту картину: ось танк розганяється, несучися просто на кулемети, що мужньо зустрічають його свинцевою зливою. Ось танк несподівано підстрибує, кілька секунд несеться в повітрі — і падає просто на кулемети, на гармати, на людей, роздушуючи їх і простуючи далі, залишаючи позаду розчавлену мішанину з металу й людських тіл... Джоні здригнув: який жах!... Війна — війна без жалю, без згадки про людину, про її життя... „Переможний рух наших машин розчавлюватиме мільйони червоноармійців, як гриби...“

Несподівано пролунав дзвоник телефона. Дік узяв трубку:

— Я слухаю. Хто? Так, лейтенант Гордон при телефоні. Ви дістали наказ? Читайте його, я слухаю.

Уважно слухаючи, Дік робив на папері, що лежав перед ним, помітки.

— Так, так. Гаразд. Це все? Ні? Ага, телеграма від генерала Ренуара? Зачитайте. Так, так. Добре. Вдячний. На все добре!

І, повернувшись до Джоні, Дік сповістив:

— Дістали докладний наказ про початок наступу. Вітаю тебе з новою можливістю пересвідчитися, хто правий — Том Даунлі чи генерал Ренуар. Крім того, маю тобі сказати, що по закінченні завтрішньої операції ми з тобою разом виїздимо до штабу генерала Ренуара, в його розпорядження. Ходи, Джоні, спати. Я й сам трохи розберуся в наказі і теж ляжу. Треба запасти бодай трошки сили на завтра.

У темряві димової завіси

ЛЕЙТЕНАНТЕ! Лейтенанте! Їх немає!..

Дік Гордон підняв важку голову з похідної подушки і непевним голосом, що в ньому ще боролися свідомість і глибокий сон втомленої людини, перепитав:

— Хто такий?... Кого немає?..

— Більшовиків немає, лейтенанте. Нікого немає. Чисте поле — ні траншей, ні дротяних загород, нічого немає. Вони зникли!

Гордон протер очі: капрал Гертек збожеволів або він сам, Дік Гордон, іще спить. Якесь нісенітниця!.. Тільки вчора ввечері сам Дік роздивлявся ворожі позиції, слухав доповідь чергового на спостережному пункті про дивні перегрупування радянського війська — і ось таке повідомлення... Ні, це щось не те... Дік поглянув на годинника: чотири години. За п'ятнадцять хвилин за наказом має початися наступ стрибаючих танків...

— Капрале, ви збожеволіли. Зникли більшовики разом з їхніми позиціями... Дурниця!

— Даруйте, лейтенанте, я цілком відповідаю за свої слова. Перші сонячні промені показали, що наші гармати скеровано в чисте поле. Проти наших позицій нічого й нікого не має. Будь ласка, погляньте самі. Сублейтенант Волтерс уже чекає на вас на спостережному пункті.

Останні сліди сну зникли. Невдалий жарт перетворювався на щось цілком незрозуміле. Волтерс уже чекає на нього на спостережному пункті... Гаразд, побачимо. І дивна думка раптом майнула Дікові: вчорашні перегрупування, радянського війська... невже ж то була таки підготовка щоб зникнути?..

Гордон устав. Він похапливо накинув шинель і мовчки, ступаючи через два-три східці, піднявся до ходу сполучення, що вів до спостережного пункту. Скоріше, скоріше, треба пересвідчитися! Капрал Гертек ледве встигав за Гордоном. По дорозі Дік Гордон зустрічав людей, що мовчки поглядали, немов бажаючи щось запитати; їхні обличчя були стримано-здивовані: мабуть дивна вістка про таємниче зникнення ворожих позицій встигла пронестися по всіх ділянках...

Втративши свою звичайну стриманість, Дік Гордон ураганом улетів до приміщення спостережного пункту. Не слухаючи слів вартового, що намагався про щось доповісти лейтенантові, не бачачи похмурого обличчя Джоні Волтерса, — Дік кинувся до екранів перископа, що давали змогу бачити ворожі позиції, екранів, де лише вчора він сам бачив дивні перегруповання радянського війська. Капрал Гертек зігнувся за його спиною:

— Бачите, нічого! Все чисте...

Дійсно, на екрані видніло чисте поле. Воно простягалося безконечно далеко — жодного дерева, жодного кущика. Гордон розгублено натиснув на важіль керування перископом. Картина на екрані повільно посунулася спочатку праворуч, потім ліворуч. Там і тут, так само не було нічого...

— А леж іще вчора ввечері я сам бачив тут траншеї, бачив ліс, що біля нього провадилося те перегруповання... — промурмотів Дік.

— Те бачив і я, — похмуро відповів йому Джоні Волтерс, — проте так було вчора. Сьогодні немає...

Дік розгублено дивився на екрани: наступ стрибаючих танків... проти кого саме його провадити? Проти чистого поля, проти повітря? Адже противник зник — із своїми позиціями, разом із лісом, навіть... Зник з лісом?

І раптом Гордон хрипло засміявся. Всі поглянули здивовано: що таке?

— Так, кажете — зникли? — повернувся він до капрала Гертека, Джоні й чергового, — зникли? Добре. Я погоджуюся. Цілком погоджуюся. Але вчора, скільки пам'ятає моя голова, вчора там, далеко за їхніми позиціями був ліс. Чи не так?

А що всі мовчали, він продовжував:

— Де ж він тепер, той ліс? Так само зник? Вони, мабуть, узяли його з собою, заховавши в кишеню?... Га?

Джоні здивовано перевів погляд до екрана: так, лісу не було... Що за незрозуміла подія?...

Дік Гордон знов розсміявся;

— Дурниця! Дотепне маскування. Добре зроблений камуфляж. До роботи!

Він підскочив до телефона, зірвав трубку й крикнув:

— Алло, дайте командування батареї. Так. Чуєте? Я— лейтенант Гордон. Так. Чотири важкі снаряди до прямокутника Ж--218. Так. Відразу. Чекаю.

Гордон поклав трубку:

— Черговий, скеруйте перископ на прямокутник Ж—218. Так. А тепер дивися, Джоні. І ви, капрале. Маємо за п'ять хвилин розпочати наступ.

Три голови схилилися над екраном. Чисте поле. Нічого не видно. Одна секунда, дві, три... Важкі постріли пролунали десь високо над пунктом, важкий випал з цілої батареї. Гармати виконували наказ, набої летіли на ворога що його ніхто не бачив.

— Дивіться, дивіться! — прокричав Гордон.

Снаряди вибухли. Чисте поле, що його досі видно було в перископі, викинуло з себе високі стовпи чорного диму, що повільно розтікався в повітрі. Лічачи кожен секунду, спостерігачі чекали, поки дим розійдеться остаточно. Скоріше, скоріше!..

І — ось воно! Широко розкритими очима дивилися Волтерс і Гертек на екран. Чисте поле праворуч і ліворуч. Там як і до того, нічого не видно, нічого немає. Тільки хмари важкого чорного диму повільно посуваються на південь під подувом свіжого ранкового вітру. А просто, отам, де вдарили снаряди — ніби в казці з'явилися зруйновані траншеї, розірвані й пошматовані дротяні загорожі... Ще далі, поза траншеями, невисокі кущі, і зовсім далеко, як і вчора, — темна стрічка лісу, що його було видно лише на цій ділянці. Ліс дивно зникав праворуч і ліворуч від ділянки, куди вдарили снаряди...

— Бачите? Маскування! Камуфляж! — показував рукою Гордон. Капрале Гертек, віддайте наказ виступати за тим самим курсом, що його одержано вчора від штабу. Становище не змінилося ні на ризику. Негайно — в наступ. Ми й так запізнилися на чотири хвилини.

Капрал вийшов. Дік поглянув на Джоні — і проти волі посміхнувся: до того непевне, здивоване обличчя було у Волтерса...

— Ти не розумієш, Джоні. А все це досить просто. На війні казок і казкових зникнень не буває. Щоправда, я й сам спочатку боявся, що збожеволів, так усе це було дивно. Але ніс. Справді, не міг же він зникнути разом із більшовиками. Значить — маскування.

— Але — як.

— Цього я, звісно, тобі сказати не можу. Проте... згадай, Джоні, про дослідження й проекти еспанського інженера Куерви, що пропонував вживати великі шити з тоне-сенького полірованого металу, встановлюючи їх перед окопами на взірць дзеркал. Ось, цілком можливо, що більшовики встановили під певним кутом такі дзеркала. Вони сховалися за ними — і стали невидимими для нас. Адже дзеркала показують нам землю, ґрунт, що є поміж ними та нашими позиціями. Ось і утворюється вражіння чистого поля... Дотепна вигадка, але вона не врятує їх від дії моїх стрибаючих танків... До речі, саме зараз має розпочатися наступ цілим фронтом, у тому числі — і наш. Джоні, увага!

... Так, наступ починався й розгортався чітко, ніби під час учебних маневрів. Шалений гуркіт і ревіння артилерії наситили повітря. Свіжий ранковий вітерець перетворився на дику мішанину вихорів від шалених вибухів, що, здавалося, обертали догори дном усю землю. Але було щось, що відрізняло операцію цього ранку від попереднього наступу генерала Древра. Того разу артилерія працювала менше й не зустрічала опору радянського війська. Тепер ураганний вогонь, що виникав тут, на батареях Першої армії, — ніби народжував собі на відповідь такі самі вибухи вогню артилерії з радянських позицій. І ніхто не міг сказати,

ніхто не міг вирішити, звідки вогонь був сильніший і енергійніший...

Старий генерал Древор похмуро мурмотів у своєму кабінеті, схиляючися над донесеннями, що надходили кожної хвилини:

— Безглуздя... вважати, що більшовики не встигли підготуватися... вони добре підготувалися... я не певен, на чию користь має закінчитися артилерійський вступ.

Можливо, що події цього ранку розгорнулися б іншими шляхами, коли б не цей моральний вплив протидії радянського війська на старого генерала Древора. Він, старий досвідчений командир, вважав за неможливе переходити в наступ, поки артилерія не зробить свого, не виконає своїх завдань, не деморалізує ворога. Але — хто кого мав деморалізувати?.. І чи не виявом отакого деморалізування було рішення старого генерала Древора?..

Так чи інакше, наступ затримувався. Скажена артилерійська перестрілка затягалася. І саме тоді, коли генерал Древор уже віддавав наказ посунути в бій механізовані загони, випустити в повітря ескадрильї важких бомбовозів, що мали остаточно винищити ворожі окопи, — саме в цей момент генералові донесли.

— Ескадрильї більшовицьких легких літаків типу винищувачів і розвідників з'явилися в повітрі й наближаються до наших позицій.

Генерал Древор випростався в кріслі:

— Починаються історичні хвилини. Адьютанте, дайте загальний наказ: наступ усіма силами моєї армії!

Так розпочинався дійсно історичний бій. Високо в небі зустрічалися ескадрильї сталєних птахів, поміж ними та землею, користаючися з нагоди, пропливали в сторону радянських позицій важкі бомбовози, а по самій землі плазували потворні танки. Радянське військо виставило назустріч Першій армії лише артилерійський вогонь та ескадрильї винищувачів. Проте й ті ескадрильї помітно уникали простої зустрічі в повітрі з великими ескадрильями Першої армії, повертаючи назад і ніби втікаючи.

Танкові загони переможно плазували вперед. Їхній шлях

був відкритий. Радянські снаряди розривалися в усіх боків, але чомусь більшовицькі артилеристи втратили сьогодні свою міткість. Вони не шкодили танкам, снаряди не влучали у важкі машини, що хутко посувалися до радянських окопів. Проте — клуби диму від снарядів стали заважати танкам орієнтуватися. Радянські ескадрильї літаків, теж утікаючи від літаків Першої армії, кидали вниз, ніби намагаючися влучити в танки, невеличкі бомби, що, розриваючися, знов таки випускали неймовірно багато диму. Чорні димові стовпи почали оточувати танкові загони з усіх боків, загороджуючи від них радянські позиції і відрізаючи загони від позицій Першої армії.

Перше донесення, перший рапорт про димові завіси надіслав спостережний пункт 168 ділянки:

„Більшовики розгортають димові завіси, утруднюючи операції танків і ховаючися від наших літаків. Спостережний пункт утрачає можливість щось бачити. Екрани затягнуто чорним димом. Чекаю вказівок“.

Штаб генерала Древова працював як у гарячці. Димові завіси — річ зовсім не нова, їх уживали широко ще під час світової війни 1914 — 1918 років. Але — так, щоб відрізати цілі загони?.. Штаб ще не встиг остаточно вирішити справу дійти будьяких висновків, як прийшли нові донесення, що спостережні пункти майже цілого фронту виходять з ладу. Дим заволював усе. Механізовані загони, що вирушили в наступ, відрізано від бази. Вони неспроможні повернути назад, вони можуть орієнтуватися лише за вказівками компаса. Їх оточено густими димовими стінами. Навіть гордість Першої армії, стрибаючі танки конструкції Гордона, примушені були спинитися: не можна ні плазувати вперед, ні стрибати в непроглядній темряві...

Дальші рапорти принесли відомості про повернення ескадрильї літаків-бомбовозів. Командир ескадрильї рапортував:

„Мусів повернути назад, бо всі більшовицькі позиції закриті маскувальним димом. Бомбардування

недоцільне, бо пілоти не можуть бачити мети. Прошу дозволу відрядити літаки за дегазувальним приладдям, щоб розвіяти й знищити димові завіси*.

Проте вже було запізно. Механізовані загони, танкові загони — безпорадно стояли в чорному димовому колі. Це нагадувало якийсь велетенський колодязь з димових чорних стін. Дим, важкий і густий, стояв нерухомо, ледве коливаючися в повітрі. То були непрохідні стіни колодязя, бо зверху лишалося чисте небо, звідки легко можна було б зазирнути вниз. Здавалося, що дим увесь час народжується десь із землі й піднімається до неба вертикальними суцільними стовпами, що утворюють густу завісу з усіх боків. Танкові загони безпорадно спинилися, не ризкуючи просуватися кудись, щоб загубити один одного в чорній темряві диму.

Командування розгубилося: такого становища не передбачала жодна інструкція. Зрештою танкові загони дістали радіом наказ повертатися будьщо назад, орієнтуючися за вказівками компаса. Але саме цієї хвилини картина різко змінилася.

Високо в небі понад отворами димових колодязів з'явилися хуткі літаки з червоними зірками на крилах. То були радянські легкі бомбовози. Вони розшукували отвори димових колодязів і безстрашно ринали в них, падаючи вниз каменюкою і виправляючися, переходячи знов на нормальний літ близько землі, метрів за сто від неї. Проте, ще до того вони встигали скинути бомби, що влучали просто в безпорадні танки Першої армії. Ще за секунду літаки зникали в чорній димовій темряві й круто підносилися вгору, щоб, опинившись в чистому небі, знову розшукати отвір димового колодязя, знову зринуть вниз і скинути бомби, знищуючи танки Першої армії в клубах вогню й диму скажених вибухів фугасних бомб...

Так гинули танкові загони, гинула гордість і надія старого генерала Древора... Командир одного з танкових загонів ще встиг переслати радіом останній свій рапорт до штабу генерала:

„Танкові загони атаковано з повітря літаками-бомбовозами. Не маємо засобів захиститися, крім спроби ринути в дим. Віддав наказ пробиватися назад. Прошу допомо...“

На цьому й обірвався рапорт — як, очевидно, й існування танка та його команди.

Танкові загони, що їх винищували літаки з червоними зірками на крилах, благали допомоги. Вони плекали надію на допомогу центрального командування штабу генерала Древова. Але — штаб був теж безсилий. Нові рапорти приносили відомості про нові повітряні радянські сили, що атакували позиції Першої армії, використовуючи розгубленість її частин. Радянські літаки виринали з чорних димових хмар, що нависли понад лінією фронту, блискавично проносилися над позиціями Першої армії, скидали важкі бомби, завертали назад і зникали в хмарах, звільняючи місце для нових і нових ескадриль.

Зенітні батареї, спочатку розгублені, почали чіткий обстріл радянських літаків. Удосконалене обладнання цих батарей дозволяло без помилок влучати в літаки, що летіли горизонтально. Батареї швидкострільних гармат охоплювали літак колом снарядів і збивали його. Так знищено кілька літаків. Але радянські літаки зразу змінили свою тактику.

Тепер вони вже не летіли, скидаючи бомби. Нові ескадрильї з'явилися так високо, що їх майже не було помітно, — на височині трьох-чотирьох кілометрів над землею. Там вони вишукували собі ціль — і, круто повернувши ніс до землі, пікували вниз, розвиваючи божевільну хуткість, ніби намагаючися врізатися в свою ціль. Зенітні гармати були безсилі: жодна найудосконаленіша гармата не спроможна влучити в літак, що падає вниз, несучися з хуткістю понад п'ятсот кілометрів на годину!..

Радянські літаки каменем падали вниз, скеровуючи своє падіння просто в намічену ціль. І майже просто над нею — вони виривнювалися, кидаючи бомбу, переходячи знову на круте набирання височини й зникаючи в хмарах диму...

Це була безпощадна руйнація всього, що складало горду Першу армію. Це була атака, що їй Перша армія не здатна

була протиставити нічого. А за димової завіси від сторони радянських позицій — уже показалися танкові загони. То не були загони Першої армії: ті загони лишилися в димових колодязях. Власне, залишилися не вони, а окремі машини або поламані рештки колись гордих удосконалених танків, або захоплені в полон машини, що в них тепер сиділи й керували ними мотористи-червоноармійці...

За димової завіси плазували до позицій Першої армії танки з червоними зірками на вежах. Радянські танки, що йшли на зміну відважним літакам. Танки посувалися вперед і вперед, важко роздушуючи передові загороди й наближаючися до головних окопів. Це було останньою краплею, останнім натиском, що вирішив становище.

Частини Першої армії, не чекаючи наказів командування, почали відступати, забувши про порядок, забувши про те, що вони залишають усе чисто в руках Червоної армії і примушують відступати всі інші частини. Роль центрального командування штабу генерала Древра закінчилася. Штабні офіцери гарячково кидалися до авта, шукаючи порятунку від радянського наступу. Дороги вкрилися солдатами, що тікали від фронту. А в небі розривалися снаряди, зверху летіли вниз шрапнельні кулі. Вогняними фонтанами вибухали в землі важкі снаряди, розкидаючи брили ґрунту, перетинаючи шлях танкам і солдатам-утікачам.

І — дивно, — якщо раніше головною метою операцій Червоної армії було знищення ворога, то тепер снаряди радянської артилерії, бомби з радянських літаків падали вже не просто на танки, руйнуючи їх, а поруч із ними, спиняючи й роблячи їх безпорадними. За кілька хвилин змінилося й це. Радянська артилерія перенесла свій вогонь далі, західніше. Навздогін цим снарядам понеслися й літаки.

А за димових завіс показалася радянська піхота, що вільно забирала в полон безпорадні танки Першої армії. Вони ще попрослужать у руках Червоної армії, скеровані проти інтервентів..

Так відступала, тікала славетна Перша армія...

Генерал Древор, старий сивоусий генерал, проте, не втік. Він нерухомо сидів біля свого столу, скляними

очима глядячи перед собою. Він був один у кабінеті. Позад нього на стіні висіла велика карта, де застигли чорний і червоний шнурки, що змагалися за шматки території карти. Шнурки застигли в тому стані, як їх залишили вчора ввечері. Перед генералом Древором лежав останній рапорт командира загиблого танкового загону, рапорт, що обірвався на слові „допомо...“ І ще одна річ лежала на столі. Цю річ генерал Древор тримав правицею, нервово стискаючи її своїми сухими пальцями. То був великий браунінг із срібною ручкою — подарунок генералові на ознаку його п'ятидесятип'ятиліття.

Генерал Древор був надто старий, щоб утікати й шукати порятунку. Горда стара людина відкидала геть таку ганебну думку. Проте генерал Древор не думав і про те, щоб здатися ворогові, що переможно наступав і з хвилини на хвилину мав з'явитися тут.

Старий генерал, зрештою, важко підвівся з крісла і, все так само тримаючи браунінга, озирнувся повільним рухом голови на велику карту. Він побачив червоний і чорний шнурки — і згадав про чорні прапорці, що їх він власними руками скинув з карти, відзначаючи загибель першого загону стрибаючих танків, відрізаних від бази ще під час першого наступу. Обличчя йому скривилося; генерал похитнувся, але відразу знов випростався. Він повільним рухом підняв браунінг і легким дотиком пальця перевів запобіжник у стан „вогнь“. Так само повільно він підніс браунінг до скроні — і спинився.

Двері його кабінету широко відкрилися й до кімнати вбіг Дік Гордон і Джоні Волтерес. Не спиняючися ні на мить, Дік Гордон різким помахом руки вибив браунінг із пальців старого генерала.

— Генерале, — крикнув він, — жодної затримки! На нас чекає машина. Даруйте мені неввічливість, але якщо ви не підете, ми винесемо вас силою.

Дік і Джоні схопили генерала Древора з обох боків під руки і, не даючи промовити жодного слова, повели його до виходу, де вже нетерпляче лунали сигнали авта.

НАСТУПНА доба довела, що поразка Першої армії підчас її спроби перейти до рішучого наступу, хоч і була досить важкою, але не спричинилася до такої зміни становища, яка була б вирішальною. Невідомо з якої причини — радянське військо, зробивши великий прорив, спиною свій наступ. Можливо, це трапилося й тому, що наступ Червоної армії проведено не цілим фронтом, а лише певною його ділянкою. З цього погляду цілком зрозумілим було, що радянське командування не бажало повторювати сумний досвід такового загалу Першої армії, загиблого в наслідок втрати зв'язку з загальною лінією своїх позицій.

Так чи інакше — радянський наступ спинився. Щоправда, ціла перша лінія тієї ділянки позицій Першої армії, що за планом мала бути базою наступу стрибаючих танків, тієї ділянки, що безпосередньо за нею стояв штаб старого генерала Древра, — вся ця лінія лишилася в руках Червоної армії. Радянське військо закріпилося на ній, захопивши велику військову здобич у вигляді боеприпасів, танків, кулеметів і гармат. Горда Перша армія зазнала такого вдару, що його не можна було ховати.

Навіть сам командувач фронту, генерал Древор, урятувався лише випадково — завдяки Дікові Гордону н Джоні Волтерсу, що вивезли його з покинутого штабу. Правда, про це не знав ніхто, крім трьох зацікавлених осіб, та ще шофера; отже всі вважали, що генерал Древор відступив разом із своїм штабом.

Газети всіх капіталістичних газет Європи зразу згадали старі й перевірені методи вироблювання делікатних пові-

домлень з театру військових дій: школа імперіалістичної війни дала їм у цім досить добрий досвід.

„В наслідок жорстокого бою наші доблесні частини відійшли на заздалегідь підготовані позиції, захопивши велику кількість військової здобичі й розстроживши артилерійським вогнем позиції ворога*.

„Більшовики ще раз довели, як наївно дехто сприймав їхні запевнення про мирні нахили — за чисту правду. Ці звірі весь час готувалися до війни і тепер, викликавши її, кров'ю й вогнем демонструють свої досягнення у військовій справі“.

„До зброї! До зброї, громадяни культурних цивілізованих європейських країн! Хижий ворог, лютий більшовизм, посувається на вас, намагаючися всіма засобами перейти в наступ і подолати геройську Першу армію, що боронить справу культури проти варварів-комуністів...“

Так галасували газети. І вже з цього їхнього галасу зразу було видно, що справи Першої армії негаразд. А якщо до цього додати попередні, досить мало втішні повідомлення про наслідки повітряної операції генерала Ренуара та про загибель ескадри адмірала Шекльсбері, — то стає цілком зрозуміло, чому військові кола капіталістичних країн були настроєні не дуже весело.

Між іншим, цікаво простежити, як реагували різні читачі на всі оці повідомлення. Старі військові спеціалісти, тримаючи газету над докладною картою району військових дій, уважно відзначали всі пункти боїв і лаяли сучасне командування, що, мовляв, розучилося воювати й забуло славний досвід великої світової війни 1914—1918 років. Цивільне міське буржуазне населення читало повідомлення з жахом: воно вже бачило проти себе кошмарні привиди соціальної революції, як наслідок перемоги більшовиків. Ціни на золото й інші цінності зразу підскочили. Біржа не встигала записувати попит на матеріальні цінності, маклери не встигали знаходити продавців золота. Протягом кількох днів золото зникло з ринку. За ним слідом пішли діаманти, що на них накинулася найзабезпеченіша частина буржуазії

в гонитві за реальними цінностями, які можна було придбати замість акцій і паперових грошей.

І була ще певна численна частина населення, що так само уважно, але з зовсім іншим виразом обличчя читала всі ті повідомлення. Це були робітники. Навіть старі члени соціал-демократичної партії не вірили не тільки відверто буржуазним, а й соціал-демократичним газетам, що так само скажено галасували й таврували більшовиків, як варварів і руйнаторів світової цивілізації. Заборонені, загнані в підпілля комуністичні партії встигали таки випускати то газети, то невеличкі, друковані на гектографі, метелики, то бюлетені, де докладно з'ясовувалося загальне становище. Оце й був той матеріал, ті повідомлення, що на них чекали робітники.

Підпільні комуністичні видання докладно розповідали про всі подробиці поразок Першої армії, інформували про заклики робітничих революційних організацій всіма засобами перешкоджати війні проти Радянського Союзу. Підпільні видання розповідали про страйки по всіх капіталістичних країнах, страйки, що дезорганізували нормальне життя тих країн і допомагали боротьбі проти війни. Комуністичні підпільні газети звертали увагу пролетарів усіх країн на героїчну поведінку робітників військового заводу в Лютеції, що захопили в свої руки всі будинки й територію заводу, забарикадувалися й не здаються навіть обложені військом. Комуністичні газети навіть наводили текст наказу, що його видало військове міністерство з цього приводу:

.... пакт 4. Якщо страйкарі й зрадники не здадуться сьогодні до вечора, командирові вісімнадцятої авіаескадрильї бомбовозів доручається знищити головний корпус заводу бомбардуванням з повітря...“

Робітники заводу дістали ультимативне повідомлення від командувача гарнізону, що вимагав негайної здачі, загрожуючи знищенням усього заводу. Цей ультиматум у вигляді тисяч друкованих метеликів ранком скинули на територію заводу з військових літаків. Але й він неспро-

можний був зламати героїчну впертість робітників, що продовжували опір.

„Все робітництво — на допомогу героям військового заводу! — закликали комуністичні газети, — не можна припустити знищення найкращих представників революційного пролетаріату, що перші підняли прапор протесту, боротьби й повстання. Загальний страйк, зброя в руках — ось єдиний засіб відповіді на ганебний ультиматум і загрози військового міністерства. Всі сили на захист обложених героїв-революціонерів, всі сили на боротьбу з війною проти Радянського Союзу!!!

Загрозливі хмари, що нависли над капіталістичною Європою, скупчувалися й сліпили першими відблисками революційної грози. Блискавки тієї грози проносилися не лише в одній країні. Їхнє полум'я спалахувало майже по всіх кутках старої Європи. І насамперед виникали виблиски у Швабії, придушеній фашистським терором, де навіть дрібнобуржуазні міщанські кола встигли втратити довір'я до нахабно красномовних обіцянок партії так званих націонал-соціалістів, фашистів, що захопили владу у Швабії. Фашистські бойові загони, озброєні до зубів, вартували по підприємствах, несли поліцейську службу по робітничих кварталах, загрожуючи негайним розстрілом на місці кожному, хто буде запідозрений у зраді „справи національної революції“, у співчутті комунізму. І, не зважаючи на це, — саме в Швабії спалахувала хвиля вибухів на військових складах і заводах.

По американських газетах промайнули непевні відомості про повстання на великому дредноуті „Скотленд“, що ввійшов до складу австралійської тихоокеанської ескадри. За тими відомостями дредноут „Скотленд“ підняв червоний прапор і, закликаючи радом команди інших кораблів ескадри наслідувати його приклад, — зник у західнім напрямі до берегів СРСР., Наскільки те повідомлення було вірне, ніхто не знав, бо офіційні джерела вперто мовчали, ніби до їхніх вух не доходили ці повідомлення. Проте цілу тихоокеанську ескадру зібрали в Самбапурі — і дредноута „Скот-

ленд* у її складі не було. Відряджено його кудись чи й справді зник під червоним прапором, — було вкрито таємницею.

Вечірні газети принесли надзвичайно важливі новини про вступ азійської Жовтої Імперії до складу держав, що виступили на захист світової культури проти зарази більшовизму. Жовта Імперія, за словами офіційного повідомлення, взяла на себе важку місію боротьби з комунізмом на Далекому Сході і для цього надіслала свою ескадру до берегів Камчатки й Північного Сахаліну, а так само й до Владивостоку. Офіційне повідомлення знов таки цілком серйозно доводило, що саме ці райони є найнебезпечніші щодо поширення комуністичної зарази: ось чому Жовта Імперія вирішила насамперед очистити від зарази ті райони — з умовою, звісно, що вони так і залишаться під її орудою й надалі...

У першу чергу, як повідомляли газети, жовтоімперська ескадра відрізала сполучення СРСР із Сахаліном та висадила десант на Камчатському узбережжі; головні ж сили ескадри прямують до Владивостоку, щоб бомбардувати місто й примусити його здатися, а радянське військо — відтиснути до Сибіру.

Водночас до радянського кордону виступили хунхузські армії, що, за повідомленнями газет, поставили собі мету повернути хунхузській державі Усурійський край, що, мовляв, здавна був її власністю. Щоправда, газети не говорили жодного слова щодо наслідків усіх тих виступів. Проте факт залишався фактом: СРСР був оточений з усіх боків і примушений захищатися так на заході, як і на сході...

Генерал Ренуар прочитав усі повідомлення з великим інтересом й навіть весело посміхнувся своїм думкам. Тому він натиснув кнопку дзвоника й наказав вартовому, що ввійшов на виклик:

— Викличте лейтенанта Гордона, лейтенанта Райвола й лейтенанта Гагаріна, — сказав він.

Генерал Ренуар немов забув про свої погані настрої, що відбивалися навіть на його вигляді з того самого моменту, коли він повернувся з засідання, де член Ради

„Зацікавлених Держав“ маршал Кортуа так рішуче негативно висловився про нові, так звані сучасні засоби механізованої війни. Генерал Ренуар навіть насвистував щось крізь зуби, коли до його кабінету увійшли викликані люди.

— Прошу сідати. Маю невеличку, а, проте, досить важливу розмову, — звернувся він, посунувши до Гордона й Райволи ящикок із сигарами (Гагарін мав звичку курити лише цигарки), і уважно поглянув по черзі на кожного. Обличчя Райволи було так само холодне й суворе, як і завжди. Генерал Ренуар заздалегідь знав, що цей кам'яний фін сприйме все, що почує, як твердий наказ і виконуватиме його так само, як і завжди виконував усі розпорядження професора, а потім генерала Ренуара.

Гагарін помітно хвилювався. Його тонке, немов вирізьблене обличчя було похмуре, губи стиснені, під очима лягла синя тінь. Очевидно щось турбувало, непокоїло його, заважало розміреній роботі.

Дік Гордон, третій і наймолодший, був як і завжди цілком спокійний і витриманий, а, проте, генерал помітив, що й у Гордона немов що змінилося. Він постаршав, очі набули сталючого відблиску, рухи стали певнішими: уроки фронтової служби дали свої наслідки — зокрема день невдалого наступу й тікання старого генерала Древова...

Так вирішив генерал Ренуар, що добре вмів робити певні висновки з своїх спостережень. Він перечекав ще із хвилину, поки понад столом не попливли сиві хмарки ароматного сигарного диму — і тільки тоді почав.

— Сподіваюся, панове, що ви вже читали сьогоднішні вечірні газети?.. Отже і без моїх пояснень ви добре знаєте становище. Радянський Союз перебуває в стані облоги. Допомога Жовтої Імперії цілком слухна й своєчасна: жовтоімперський і хунхузський наступ відтягне певну частину уваги й енергії більшовиків на Далекий Схід. Хай спробують вони захиститися отими блакитними променями вздовж усіх своїх кордонів.

Генерал Ренуар зле посміхнувся: очевидно згадка за промені, що відбили його повітряний удар, не була для нього приємною...

Я дозволю собі на хвилинку повернутися до нашої невдачі на північному фронті, — продовжував він. — Цілком зрозуміло, що нашому загоні тоді просто не пощастило. Недооцінивши стану оборони тієї ділянки, ми пішли в наступ без перевірки, поклавшись лише на агентурні відомості. Тоді ми прощиталися. Зважаючи на загальний стан радянського прикордонного захисту, що досить добре виявив себе останніми днями...

Ренуар зробив невеличку паузу, поглядаючи просто в обличчя Дікові; але той дивився вбік, на звойки диму.

— Тепер ясно, що та ділянка була підготована, мабуть, іще навіть краще за інші, — вів далі генерал. Я зовсім не певен, що аналогічна оборона існує ще десь і, в усякому разі, на великих ділянках фронту. Отже... згадаймо, що західний кордон Радянського Союзу простягається на тисячі кілометрів і що від першої-ліпшої точки північної частини цього кордону до Москви не більше знов таки тисячі кілометрів... Те, що не дало успіху першого разу, може дати помітний успіх тепер. Сподіваюся, ви мене розумієте?

Мовчанка безумовної згоди була відповіддю.

— Коротше кажучи, ми готуємося до повторення нашої повітряної атаки, але в іншому районі і з іншою організацією справи. Скільки мені відомо, у вас усе гаразд, чи не так?

Три голови шанобливо схилилися.

— У мене й не було сумнівів щодо цього. Проте я маю певні запитання до кожного з вас. Лейтенанте Райвола, ви дістанете в мого секретаря папку з розробленим планом атаки. Сподіваюся, ви нічого не матимете проти, якщо я попрошу вас деталізувати загальний план і виокремити з нього завдання кожній групі?

Райвола встав:

— Я до ваших послуг, пане генерале.

Щось кам'яне відчувалося в його стрункій постаті: автоматизовані рухи, машинні повороти обличчя, а головне — ця завмерла нерухомість обличчя...

— Дуже радий, лейтенанте Райвола, — відповів генерал Ренуар, — ви вільні.

І, перечекавши, поки кам'яний фін розміреними кроками вийшов з його кабінету, генерал звернувся до Гордона:

— Ви надто посуворішали, Гордон. Я вас не пізнаю. Невже на вас так уплинув фронт?

— Якщо дозволите сказати відверто, пане генерале, не фронт, а наші неуспіхи на фронті.

Очі Діка Гордона піднялися — і генерал Ренуар ще раз відзначив про себе: „щось нове з'явилося в цьому юнакові...“ Бо в тих очах, у тому погляді не було вже тієї поможності, що з нею дивився на професора, а потім генерала Ренуара колишній Дік Гордон. Тепер це був погляд майже рівної людини, ввічливий, але холодний.

— Гаразд, Гордон, ми за це з вами ще поговоримо. А тим часом я хочу попросити вас переобчислити панцер бомбовоза СМ—314. Мені здається, що його броню можна збільшити, приблизно, на два міліметри — не погіршуючи його властивостей, як літака, бо в нього досить великий резерв потужності моторів.

— Єсть, пане генерале.

Дік Гордон круто повернувся й вийшов широким військовим кроком.

Генерал Ренуар поглянув на Гагаріна. Той так само сидів у кріслі й нервово крутив пальцями цигарку. Очі йому дивилися в підлогу, бліде обличчя іноді кривилося гримасою наче від болю.

— Що з вами, Гагарін? Яка муха вас укусила? Ви справляєте вражіння людини, хворої на нерви...

Пальці Гагаріна ще нервовіше закрутили цигарку й він ледве чутно вимовив:

— Можливо, це й так...

— Що ви маєте на увазі, Гагарін? Ви дійсно хворі? Скажіть, що трапилось?

— Що я вам скажу, генерале?.. Мені неспокійно...

Брови генерала здивовано піднялися й зійшлися на перенісці:

— Он як?.. — роздумливо промовив він, — он як... Це, виходить, і у вас, Гагарін, бувають вияви так званої

російської душі? Хм, не чекав на це. А втім, що ж саме вас непокоїть?

Гагарін рішуче скочив із крісла:

— Добре, я скажу. Ви, пане генерале, маєте свою отчизну, що завжди готова прийняти вас. Кожен із тих, що оточують вас, так само мають свою батьківщину. Вони йдуть проти Радянського Союзу, проти більшовизму, проти варварів, що бажають обернути цілий світ. Гаразд. Так само йду з вами й я. Гаразд. Але — проти кого, зрештою, я йду?.. Проти своєї країни, проти Росії..

— То повертайтеся назад, не йдіть проти вашої, як ви кажете, країни, — холодно відповів генерал Ренуар. Але, поглянувши на сумне обличчя Гагаріна, він хутко підійшов до нього, взяв його руку й сказав:

— Дорогий мій, серед нас немає людей, що були б проти Росії. Ми всі її друзі — і ви добре це знаєте. Ми йдемо проти більшовиків, ми йдемо допомогти вам зробити з країни більшовиків знов вашу Росію.. Вашу, розумієте? Сховайте в кишеню ваші настрої, зараз вони не допоможуть нікому, вони можуть лише пошкодити справі. Приходьте до мене за півгодини — нам треба опрацювати деякі вдосконалення винищувача типу ЛТ—616. Не забудьте — за півгодини. Бувайте.

І, коли Гагарін вийшов непевними кроками хворої людини, генерал Ренуар знов сів у крісло й стиха проговорив:

— Шкода, бо виходить, я переоцінював його можливість. Треба мати на увазі. А втім, хай, це нікого не чіпає. Хм, російська душа... хм... дійсно, цей нарід придатний лише для колонізації, як і його територія... хм...

Генерал Ренуар випустив сивий клуб диму, схилився над паперами й забув про інцидент з лейтенантом Гагаріним.

Кулемет і снайпер

НА цій ділянці фронту дощ ішов уже третю добу безнастанно. Він укрив увесь горизонт скляною сіткою крапель, що падали й падали без кінця з мокрого сірого неба. Дощ наповнив водою окопи, дощ пройняв найглибші траншеї, дощ перетворив шинелі й чоботи солдатів на вонючий кисіль. В окопах не можна було ні сидіти, ні лежати. Холодні струмені води бігли вздовж них, стікаючися на перехрестях, утворюючи глибокі калюжі. Все це не дозволяло навіть розгорнути газового наступу — і бомби з уславленим „кольритом“ лежали без руху.

Командування цієї ділянки дуже боялося можливого наступу Червоної армії. Воно розраховувало так:

— Така година звична для людей, що живуть тут завжди. Вони можуть почати атаку й посіяти паніку серед деморалізованих дощем і холодом солдатів. Треба бути на поготові.

Отже позиції були готові стрінати можливу атаку. А що радянські частини не починали тієї атаки, то це здавалося ще загрозливішим: — виходить, стягають сили, вичікують на слушний момент...

Головну увагу командування ділянки звернуло на кулеметні гнізда, вважаючи їх за всіма правилами сучасної тактики найвідповідальнішими пунктами оборони. Саме кулемети мали зустрінути свинцевим дощем майбутню атаку. Саме кулеметні гнізда мали бути опірними пунктами захисту позицій від нападу ворога.

Найвідповідальнішими гніздами командування вважало — гнізда номер 14 і 16, висунені вперед, розташовані серед кущів і добре замасковані. Сюди призначалися найдосвід-

ченці кулеметники, краса й гордість цілої частини. Командир гнізд Олівер Джонс і Метьюс Грінлі, спостерігач Хол Ден і Мек Вотш - прізвища, відомі навіть за межами частини.

Командир Олівер Джонс став на чергування на світанку, приплазувавши до гнізда підземним ходом. Змінений ним командир Гріфіц, втомлений і промерзлий від свіжого ранішнього вітру, мокрий до останньої нитки, подався тим самим підземним ходом назад, відпочивати. Олівер Джонс уважно подивився навкруги: все було гаразд, якщо забути про треклятий дощ. Його спостерігач Хол Ден поправляв каску - надійний сталевий захист проти сліпих куль, що іноді залітали сюди згори.

Взагалі, — в кулеметному гнізді номер 14 було майже цілком безпечно. Забетоноване, відгороджене грубими стінками від обстрілу ворога, гніздо мало лише один отвір спереду. Але й той отвір був цілком закритий переднім панцером-щитом кулемета. Тільки вузька вертикальна щілина в щиті, більше нічого, жодного просвіту, куди могла би проскочити куля ворожого стрільця. Але й до тієї щілини влучити було б майже неможливо, бо її спереду замаскували кущем.

Спостерігач Хол Ден зрештою задоволівся: каска його сиділа рівно, закриваючи верхню частину голови й лишаючи тільки вузьку смужку лоба над очима. Олівер Джонс посміхнувся:

— Що трапилося, Хол? Чого це ви так закриваєтеся?

— Дощ, командире, клятий дощ. Він мені остаточно псує настрій. Це така неприємна річ, коли холодні краплі течуть за комір... Зараз подивимося, що робиться в червоних.

Олівер Джонс уважно, але цілком спокійно, стежив, як Хол Ден звичними рухами підійшов до кулемета й нахилився до прорізаної в щиті щілини. Він спирався правою рукою об ручку кулемета, пильно вдивляючися вперед. Олівер Джонс хотів був уже жартівливо запитати Хола Дена про його вражіння від краєвиду, зтягнуеного дощем, як Хол Ден раптом дивно осів, повільно похитнувся вбік

і, неприродно вигинаючи руку, що на ню він спирався, впав поруч кулемета.

— Хол! Що з вами? Хол! — вигукнув Олівер Джонс. — Хол, та відповідайте! Що за жарти?..

Хол мовчав і не ворухився. Він лежав, немов ховаючи обличчя в землі, якимось дико вивернувши праву руку. Олівер Джонс схопив його за руку: рука була нерухома й бездушна. Різким рухом Олівер Джонс обернув тіло Хола Дена обличчям угору. На нього глянув мертвий погляд очей, що над ними, майже на самому переніссі, розкривалася невеличка кривава дірка. Хол Ден був мертвий, убитий кулею в лоб..

Олівер Джонс мовчки одійшов від трупа: це було щось незрозуміле, якась трагічна нісенітниця. Вважати, що якийсь невідомий стрілець з ворожого боку влучив у Хола, коли той зазирнув до щілини, було неможливо. Сліпа куля?.. Але з якого то часу сліпі кулі влучають у перенісся спостерігачів?..

Олівер Джонс обернувся до перископа, прилада, що системою дзеркал показував за бетонною стіною те, що робиться спереду стіни. Перед його очима була картина пустого поля, цілком порожнього, де далеко за сіткою дощу ледве помітно було ворожі окопи. Розібрати будьщо було неможливо, бо все чисто з'їдав дощ, що не вщухав ні на хвилину. Ні, це не міг бути стрілець із радянських позицій, у цьому Олівер Джонс був певний...

Він ще раз уважно роздивився кожному риску на дзеркалі перископа: нічого, жодного підозрілого місця. Значить — випадок? Значить — таки сліпа куля вбила спостерігача? Так, іншого пояснення Олівер Джонс не знаходив. І, щільніше насунувши каску, він підійшов до кулемета, щоб самому роздивитися все на власні очі, без перископових дзеркал. Але не встиг він нахилитися до щілини, як відчув обережний дотик до своєї руки. Олівер Джонс нервово озирнувся. Старий Мартін Гов похмуро дивився на нього, старий Мартін, що його звикли вважати за найдосвідченішого кулеметника, що пройшов школу великої війни.

— Що ви хочете, Гов? — спитав Олівер Джонс.

Якщо дозволите сказати, командире, я вважав би за небезпечно підходити до щілини.

Ви думаете... та ні, то була сліпа куля...

— Як хочете, командире, але цього на мою думку робити не слід. Дозвольте мені зробити невеличку спробу.

Олівер Джонс знизав плечима: гаразд, хай старий зробить, що йому бажається.

Мартін Гов уважно придивився до щілини й підійшов до неї збоку, залишаючися ввесь час під захистом бетонної стінки й сталюого кулеметного щита. Потім він підняв з землі консервну бляшанку і повільно наблизив її до щілини. І раптом з бляшанки бризнула рідина, що була в ній, Шум жесті, що по ній ударила куля, пробивши бляшанку наскрізь, довів правильність думок старого кулеметника.

Олівер Джонс, відразу зблідлий, дивився на нього.

— Ви врятували мені життя, Гов, — зрештою вимовив він глухим голосом. — Коли б не ви, я лежав би поруч із...

Його погляд спинився на нерухомому тілі Хола Дена. З консервної бляшанки, яку ще тримав у руці Мартін Гов, тонким струменем текла рідина. Мартін Гов поставив бляшанку на землю й повернувся до Олівера Джонса:

— Ось що погано, командире. Ми не можемо керувати кулеметом лише за допомогою перископа. Треба дивитися в проріз щита. А подивитися туди — значить, ніколи більше в своєму житті ні на що не дивитися... Але за таких умов наше гніздо ні до чого, воно морально виведене з ладу...

— Ви вважаєте, Гов, що ми перебуваємо під вогнем снайпера?..

Замість відповіді — Мартін Гов указав пальцем спочатку на труп Хола Дена, а потім на пробиту консервну бляшанку.

— Снайпер... радянський снайпер тримає нас під обстрілом... — мурмотів Олівер Джонс, шукаючи портсигар у тій кишені, де його ніколи не бувало.

— Так, радянський снайпер. І поки той снайпер вартуватиме, наше гніздо фактично не існує, — безжалісно додав Мартін Гов.

... Так на 148 ділянці південно-східного фронту виникла крайня потреба розшукати невідомого радянського снайпера й звільнити спід його обстрілу кулеметні гнізда номер 14 і 16. Бо не тільки в гнізді номер 14 було вбито спостерігача; такий самий випадок трапився й у гнізді номер 16 з тією тільки різницею, що в гнізді номер 16 не було старого Мартіна Гов і ніхто не зробив його спроби з бляшанкою. Отже в гнізді номер 16 спочатку вбито спостерігача Мек Вотша, а після й командира гнізда Метьюса Грінлі, що вирішив замінити вбитого спостерігача й роздивитися ворожі позиції крізь проріз у щиті кулемета...

Десь сидів радянський снайпер, що паралізував роботу двох кулеметних гнізд. Його треба було розшукати й ліквідувати, інакше порушувалася перевірена система захисту позицій від радянського наступу. Всі спостереження з допомогою перископів і перископічних біноклів не дали ніяких наслідків. Не давала результатів і старанна робота снайперів Першої армії. Можливо, причиною тому був zalivний дощ, що ховав абсолютно все під своєю рухливою сіткою, можливо — тому, що радянський снайпер був надто хороше замаскований. Факт лишався фактом: гнізда №№ 14 і 16 не працювали.

Залишалося тільки дивуватися, як міг радянський снайпер так мітко влучати: адже дощ заважав йому так само, як і тим, що старанно розшукували, як і снайперам Першої армії, що старанно обстрілювали всі підозрілі місця. Не допомогла навіть авіарозвідка: повороткий літак, зробивши кілька віражів і пікувань — примушений був утекти спід обстрілу ворожих зенітних гармат, не знайшовши нічого. Пілот радів, що йому пощастило врятуватися самому й урятувати літака.

Командування ділянки вирішило знищити снайпера (чи снайперів — адже ніхто не знав нічого про їх кількість!) артилерійним вогнем. Батареї почали ураганний вогонь, розподіляючи його з геометричною чіткістю й точністю по всіх квадратах карти, що на ній було нанесено район проміж лініями позицій. Ураганний вогонь тривав цілу добу, як буває підчас підготовки до генерального наступу. Все

поле перед окопами було вкрите вогненними фонтанами розриву важких снарядів. Велетенські чорні гриби вибухів, стовпи землі, уламків, води й диму — росли цілу добу, вкриваючи в шаховому порядку всю територію на кілометр перед позиціями Першої армії.

Старий Мартін Гов іронічно сказав:

— Здається, не тільки снайпер, а й миша не втече спід цих скажених вибухів...

Ранком другого дня стрілянина вщухла. Але навіть скажена доба божевільного ураганного вогню безсила була розігнати важкі дощові хмари: небо плакало безперервними холодними сльозами, омиваючи наворочені в жахливому безпорядку земляні брили. Дощ заливав скло й дзеркала перископів, змазуючи зображення. Кулеметні гнізда не могли користуватися з перископів: потрібне було безпосереднє спостереження.

Кулеметники були певні, що звільнилися від вогню радянських снайперів. Але після випадків з консервною бляшанкою — жодна людина в гнізді номер 14 не хотіла, не наважувалася підійти до щілини в кулеметному щиті. Старий Мартін Гов вирішив повторити свій досвід. Він узяв у руку олов'яну тарілку й повільно провів нею позаду світлої смужки щілини. І тієї самої хвилини тарілка здригнулася в його руці: якраз на її середині з'явилася дірочка. Куля, пробивши тарілку, вдарилася в протилежну бетонну стінку, вибила шматок цементу й упала деформованою плямою нікелю й свинцю на землю.

Кулеметники перезирнулися: цей невловимий снайпер здавався їм уже чимсь таємничим, жахливим і незрозумілим...

Мартін Гов обережно відійшов від кулемета, енергійно сплюнув і доповів командирові Оліверу Джонсові:

— Як хочете, командире, але це якась диявольська справа... Адже там, — він виразно махнув рукою в напрямі перебувованого вибухами поля, — там ніде лишитися й гробакові...

Олівер Джонс не розумів нічого й сам. Він схопив телефонну трубку, але не встиг він зняти її з важеля, як за-

дзвонив дзвоник: хтось викликав телефоном кулеметне гніздо номер 14.

— Алло! Нумер 14 слухає. — відповів Олівер Джонс, намагаючися зробити свій голос якнайспокійнішим.

— Говорить нумер 16. Як у вас?

— Досить погано. Снайпер продовжує свою чортову роботу. А у вас?

— Ми випробували ваш засіб. Куля снайпера пробила кашкет, що його ми поклали поза щілиною кулемета. Я нічого не розумію. Як він залишився, той снайпер, після доби ураганного вогню...

— Я вам, друже, не відгадувач і знаю не більше вашого — роздратовано відповів Олівер Джонс. — Зверніться до командування ділянки. Може вони щось знають або гадають зробити. Я знаю лише одне — що моє гніздо (так само, як і ваше, очевидно) виведено з ладу і стоїть без користі. Можете сказати командуванню й за це, якщо воно само про це не здогадується. А втім — бувайте!

Олівер Джонс різко поклав трубку на місце й опустив голову на руки: дійсно, виходила якась чортівня... Снайпер немов був заморожений від небезпеки вибухів артилерійських снарядів. Як боротися проти нього? Як оборонити кулеметні гнізда?..

Обмірковувало засоби боротьби з таємничими снайперами й командування ділянки. Спеціальна нарада штабу вирішила, що справі може допомогти лише вихід важких танків, які мусять промацати всю мертву територію між позиціями. Адже цілком зрозуміло, що снайпери могли бути лише в зоні цієї території: навіть дитина згодилася б, що за умов заливного дощу не можна й говорити про снайперську стрільбу на великій відстані, що відокремлювала позиції.

За півгодини почався вихід важких танків, зустрінутий концентрованою гарматною й кулеметною стрільбою з радянського боку. Проте це були не якісь найудосконаленіші танки на зразок стрибаючих, а звичайні важкі, міцно запанцеровані машини, що зовсім не боялися гвинтівочних і кулеметних куль. Навіть гарматні постріли (звісно, не з

важких гармат) не були їм страшні. Всі чисто перископи ділянки були скеровані на танки, що повільно пересувалися майже зімкненим строем, промацуючи кожен метр території.

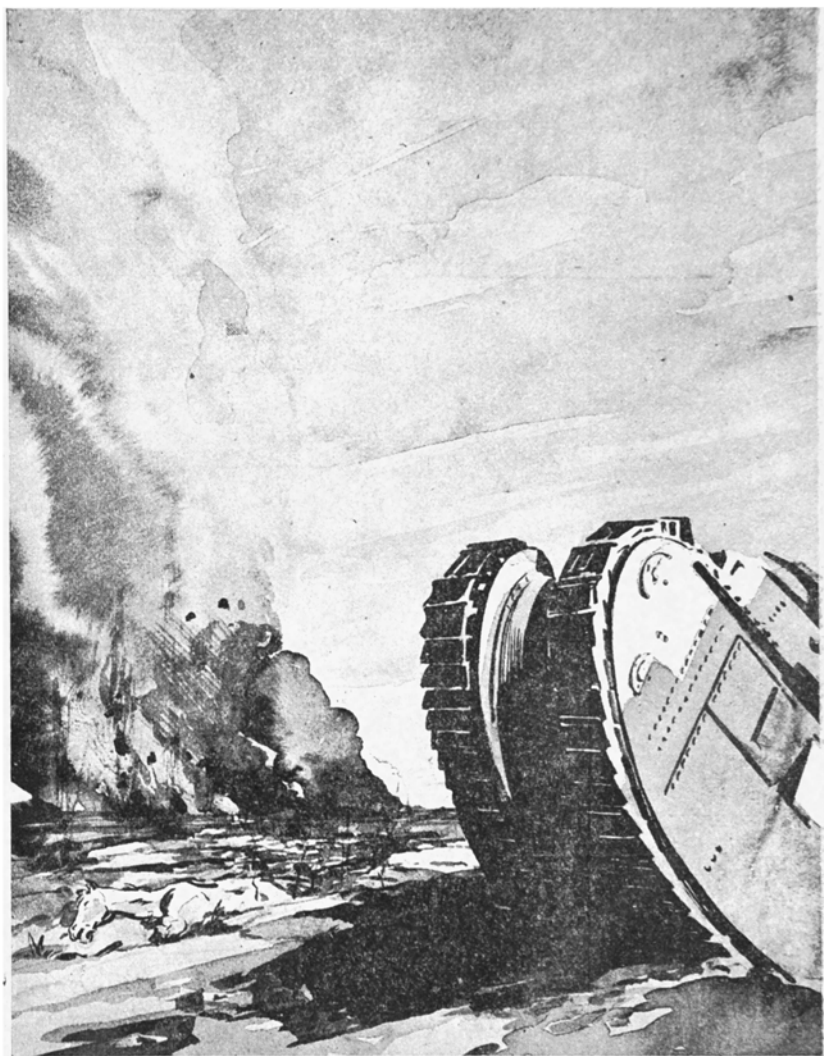
А під їхнім захистом плазували розвідники, посувалися дрібні повороткі танкетки, оглядаючи кожен яму, кожний розритий набоями вирв.

— Коли б йому, командире, пощастило вислизнути й цього разу, — я ладен був би підставити свою голову під його кулю! — похмуро повідомив Олівера Джонса старий Мартін Гов. Олівер тільки качнув головою: щодо нього, то він уже не вірив ані в що...

Вся операція тривала з півгодини, далі продовжувати її було явно недоцільно, бо радянське військо почало концентрувати на ділянці вогонь важких гармат. Уже три танки лежали на боку, перекинені пострілами важких гармат, уже зірвано фугасними зарядами кілька танкеток. Радіо переслало танковому загоні наказ повертатися назад. Телеграма командира загону відповіла „єсть повертатися“, але вслід за тим увагу всіх спостерігачів притягла дивна зупинка двох танків. Танки, що вже зовсім повернули назад і навіть просунулися на кілька десятків метрів до своїх позицій, раптом змінили курс, повернули праворуч — і спинилися. У призматичні біноклі було добре видно, як танки одяглися білими хмарками пострілів, як вистригнули з бокових дверей танків солдати їхніх команд, як підбігли вони, сковзаючися в багні, до трупа коня, що лежав тут, пронизаний тисячами куль перекинули його й схопили якусь людину у військовому одязі. Людина шалено відбивалася, два рази висковзуючи з рук, що тримали її. Але це не допомогло їй, бо, зрештою, не вважаючи на опір, її втягли до танку. Після того танки знову рушили, тепер уже просто до позицій.

Депеша командира танкового загону сповістила командування ділянки:

„Радянського снайпера спіймано, веземо головному танку“.

... Танки, що вже зовсім повернули назад, раптом змінили курс, повернули праворуч—і спіймалися... біля трупа коня, що лежав тут, пронизаний тисячами куль...

Очевидно з радянських позицій теж помітили цю подію, бо поки ці два танки не повернулися до захищеного місця, — радянські батареї оточували їх вибухами фугасних зарядів. Але це не досягло мети: танки повернулися назад із бажаною здобиччю.

За чверть години втомлений, укритий кіптявою командир танкового загону робив доповідь командувачеві ділянки. Короткими фразами командир розповідав, як він спіймав снайпера:

— Те, що ми вважали за труп коня, було добре зробленим макетом. Отже за сто метрів від наших позицій, у макеті сиділа снайперська пара. Макет був зв'язаний підземним ходом з їхніми позиціями. Одна людина втекла ходом. Друга не встигла. Виконуючи наказ, її привезено живою.

— На вашу думку, нас тримала під вогнем лише одна ця пара?

— Нам не пощастило знайти нікого, крім цих двох. Більше нічого не можемо сказати.

— Ви захопили зброю?

— Так. Ми привезли одну гвинтівку з телескопічним прицілом. Проте на цій відстані приціл непотрібний.

Командувач ділянки встав, міцно потис руку командира загону:

— Ви вільні, командире. Наказ по ділянці відзначить ваше вміння виконувати завдання. На все добре.

Командувач з насолодою закурив цигаркою й дав розпорядження ад'ютантові:

— Доручаю вам особисто провести допит полоненого. Доповідь зробіть мені не пізніше завтрашнього ранку.

Ад'ютант Том Даунлі (бо це був саме він) відсалютував за всіма правилами й вийшов. Він ледве стримував себе, щоб не показати радості від цього доручення. Вперше здійснюється його бажання — він розмовлятиме з живим, справжнім представником тієї самої Червоної армії, що про неї він стільки чув раніше і що тепер чинить такий опір здійсненню блискучих планів теоретиків і керівників армій європейських країн.

Ідучи до своєї кімнати в штабі, а потім чекаючи на прибуття полоненого, що по нього він послав, Том Даунлі старанно обмірковував, як саме треба допитувати спійманого снайпера. Насамперед, Том Даунлі, що дуже любив чітко визначати становища, відмітив, що в нього немає аж ніякі-сінької люті проти того снайпера, хоч він і був, очевидно, безумовною причиною гарячки, що тримала в обіймах командування ділянки протягом останніх кількох днів. Том Даунлі передусім відчував гостру цікавість до цієї невідомої людини. Далі, признався він собі, в нього було навіть якесь дивне співчуття до полоненого, що безсумнівно належав до якоїсь незвичайної породи людей. Зрештою, з'ясувати цілком ставлення Тома Даунлі до снайпера було б важенько. І сам він не встиг додумати це до кінця, бо в двері його кімнати постукали.

— Увійдіть.

— За вашим дорученням, пане ад'ютанте, полоненого снайпера приведено.

— Гарзд. Давайте сюди.

Конвоїри ввели до кімнати людину в військовому одязі, вкритому ще не висохлим брудом. Людина ввійшла до кімнати твердими кроками, помітно таки припадаючи на ліву ногу. Це був невисокий стрункий чоловік, чорнявий, з гострими очима, трохи припухлими губами, що над ними ледве помітна була синювата тінь від поголених вусів. Правий рукав його гімнастюрки був напіввідірваний. „Мабуть під час бійки з солдатами, що тягли його до танку“,—відзначив про себе Том Даунлі. Полонений уважно озирнувся навкруги і спинився нерухомо посеред кімнати.

— Вийдіть за двері й зачекайте там,—розпорядився Том Даунлі конвоїрам, що стояли при дверях.

Зачекавши, поки його наказ виконають, Том Даунлі звернувся до снайпера підкреслено ввічливо:

— Сідайте, ми матимемо з вами невеличку розмову. Хотите курити? Прошу!

Але, що Том Даунлі вимовив усе це англійською мовою, то полонений, очевидно не розуміючи жодного слова, ли-

шився нерухолим і мовчазним. Тільки тут Том зміркував, що без перекладача допит навряд чи буде успішним.

— Сідайте, — скільки міг виразно проговорив він, показуючи на стільця. Цього разу снайпер зрозумів. Він ледве помітно всміхнувся й сів. Том Даунлі підняв телефонну трубку:

— Алло, дайте мені штаб, кімнату 18. Так. Я — ад'ютант Даунлі. Прошу негайно надіслати перекладача для допиту спійманого снайпера. Так, негайно. Зараз буде? Гаразд, чекаю.

Снайпер сидів проти нього, уважно прислухаючися до звуків його голосу. Гострі очі вивчали Тома Даунлі, ніби допитувати збирався не ад'ютант полоненого, а полонений ад'ютанта. Том Даунлі посунув до снайпера коробку з цигарками:

— Куріть, прошу.

Полонений охоче взяв цигарку, прикурив, запаливши сірника, що дав йому Даунлі. Ад'ютант відчував дивне почуття поваги до цього чоловіка, що в його вигляді не можна було відшукати жодної ознаки страху або непевності. Полонений тримав себе стримано, але цілком спокійно.

Увійшов перекладач. Він сів збоку стола Даунлі і приготувався перекладати.

— Прізвище? Ім'я? Якої частини? — поставив Том Даунлі стандартні питання.

Полонений, вислухавши переклад, спокійно відповів:

— Петро Черненко. Стрілецького полку.

— Якого?

Полонений замість відповіді знизав плечима.

— Він не відповідає на це запитання, — доповів перекладач.

— Так. Розумію. Гаразд. Запитайте, чи комуніст він?

— Він каже так: „у нас усі комуністи“.

Том Даунлі з цікавістю поглянув на полоненого: хороше тримається!

— Він снайпер?

— Так. Він каже: „Я — ворошилівський стрілець“.

— Хм... не розумію. Що він хоче цим сказати?

Очі полоненого блиснули:

Я стріляю так, щоб не відставати від найкращого стрільця Червоної армії, народного комісара військових справ товариша Ворошилова. Отже маю почесне ім'я ворошилівського стрільця.

Яке ви мали завдання від свого командування?

Стояти на захисті радянського кордону й боронити Радянський Союз від нападу імперіалістів.

— Я хотів би конкретнішого, докладнішого визначення завдань. Перекладіть йому.

— Мое завдання — всіма силами й засобами захищати мирну працю моїх братів і батьків, що складають вільне населення першої в світі соціалістичної країни, батьківщини всіх пролетарів. Мое завдання — виконати ці обов'язки з тим, щоб, повернувшись потім додому, самому стати біля верстата й узяти участь у загальній мирній праці, що її тепер я захищав з гвинтівкою в руках.

— Чи багато в його полку таких снайперів, як він?

— Кожен червоноармієць мріє стати ворошилівським стрільцем і стає ним, якщо не став досі.

— Він сказав, що в них усі комуністи. Де його партійний квиток?

— Немає. Я не сказав, що я член партії. Покищо я комсомолець. Але це не заважає мені бути комуністом, більшовиком духом, як і всім червоноармійцям.

— Він — офіцер чи солдат?

— У нас немає офіцерів. У нас є командири, такі самі червоноармійці, як і всі інші.

— Отже він — командир?

— Ні, я просто стрілець.

— Чи давно його полк прибув сюди?

— Він не відповідає на це запитання, пане ад'ютанте.

— Так... хм... чи знає він, що ми можемо його розстріляти, якщо він не відповідатиме?

— Він каже, що... що замість нього на його місце придуть тисячі інших, пане ад'ютанте. І що він не боїться цього, пане ад'ютанте.

Так, полонений снайпер видимо не боявся. Він сидів так само спокійно, очі його переходили з ад'ютанта на пере-

кладача, ніби перевіряючи, як саме сприймають вони його відповіді. Десь далеко в глибині його гострих очей ховалася ледве помітна посмішка. Ще раз Том Даунлі відзначив якийсь незрозуміле почуття поваги до цієї людини. Йому майнула думка: — „А хороше й цікаво було б поговорити з ним без перекладача, отак, як розмовляють на самоті... шкода, це неможливо, адже я не знаю його мови...“

Том Даунлі натиснув кнопку дзвінка і сказав конвоїрам:

— Візьміть полоненого й відведіть назад. Зараз я закінчив. Повернетеся з ним за годину.

Конвоїри увели полоненого снайпера. Вслід за ним пішов і перекладач. Том Даунлі пожував давно згаслу цигарку й сказав собі:

— Власне, його нема про що допитувати. Витягти з нього щось про його частину або що навряд чи пощастить. Але справа не в тому. Головне ось що: адже у них там таки чимало таких Петрів Черненків... І таких Черненків не візьмеш жодним танком... навіть — стрибаючим, що його винайшов Дік Гордон... Так ось які вони, ті червоноармійці?.. хм... цікаво, цікаво... Та де ж поділися мої сірники?..

І, запалюючи цигарку, Том Даунлі відчув якийсь неспокій, згадавши, як спокійно й вільно закурював свою цигарку полонений снайпер.

Бомби й радіоколювання

ПРОРВАЛИСЯ... Прорвалися...

Лейтенант Гагарін гостро відчував, як стучить його серце, як гарячими ударами воно штовхає кров, як пересихає горло від хвилювання. Він одкрив маленьку стінну шафу, дістав пляшку з коньяком, розплескуючи, налив чарку й випив. Вогненна рідина опалила шлунок. Гагарін знов поглянув у вікно: так, це — Радянський Союз, це — Росія!..

Автожир генерала Ренуара швидко нісся на висоті двох з половиною тисяч метрів над лісами й полями. А поперед нього, знов, як на параді, як колись підчас повітряної атаки з Кустам'як, — пливли в суворому шаховому порядку металеві бездушні потвори — аероторпеди. Цього разу в складі повітряної експедиції генерала Ренуара не було винищувачів, він вирішив, що вони не будуть потрібні. Кілька автожирів, що їх очолювала машина самого Ренуара, ескадрилья бомбовозів, до того ще й не важких, а поворотких і швидких бомбовозів останньої конструкції, що не поступалися в хуткості винищувачам, — і аероторпеди, сто двадцять аероторпед. Такий був склад другої повітряної експедиції генерала Ренуара.

Цього разу генерал Ренуар не помилився. Він добре зважив усі „за“ і „проти“. Дійсно, радянський кордон був не весь захищений смертельними блакитними променями. І справді — прожектори захищали переважно прикордонну лінію, що була найближча до Ленінграду. І генерал Ренуар добре вибрав напрямок. Експедиція вирушила, піднеслася в повітря й на великій височині проплила понад Лімітрофією, країною, що досі не відкривала військових дій проти Радянського Союзу. Один з генералів штабу Першої армії спробував був заперечувати:

— Не можна надсилати експедицію над нейтральною країною, треба попросити її дозволу...

Генерал Ренуар іронічно розсміявся...

— У міжнародне право гратимемося?.. Ви ще про Бельгію нагадайте, про історичні випадки... Ні, пане генерале, нам не до того. Лімітрофія навіть не помітить нашої експедиції. А якщо б і помітила, то — її справа. Лімітрофіці дістануть приємність бачити небувале видовище: велетенський повітряний флот, що пронесеться високо над цією країною. Звісно, вона навіть матиме право протестувати. Але... я сподіваюся, що певні кола охоче й авторитетно з'ясують лімітрофському урядові його місце й потребу не втручатися до чужих справ...

Генерал Ренуар добився свого. Експедиція вирушила. Малесеньку Лімітрофію експедиція пролетіла майже не помітивши її. А якщо Лімітрофія й помітила експедицію, то вона таки дістала можливість побачити рідке й дивне видовище. Високо в небі неслися механічні птахи, такі маленькі, якщо дивитися на них з землі. Вони неслися красивими ланками, зграйками, на певній відстані одна від одної. І важкенько було б уявити собі, що ці красиві птахи несуть у собі — смерть і руйнацію.

Скоро Лімітрофія лишилася позаду. Були неспокійні хвилини чекання, коли з секунди на секунду можна було зустріти несподіваний опір. Це було тоді, коли експедиція наближалася до радянського кордону.

Генерал Ренуар, зовні цілком спокійний, стояв біля вікна й пильно вглядався вперед, використовуючи всі можливості, що давали йому труби авіаційного бінокля. Ні, шлях був вільний!.. Хіба можна було вважати за опір стрілянину з кулеметів і гвинтівок, кілька випалів із зенітних батарей, що ними відповів радянський кордон на появу експедиції? Дрібниця, не варта уваги. Кулі не спроможні були пробити панцер не тільки аероторпеди, а навіть і автожира. А набой зенітних гармат?.. Несподіваність атаки з лімітрофського кордону позбавила радянське військо змоги організувати контрудар. Експедиція прорвалася без будьякої втрати. Жодна машина не вибула з ладу.

Лейтенант Гагарін дивився вниз: Росія!.. Та сама Росія, що її він навіть ніколи не бачив, бо народився він уже в Лютеці й знав свою теоретичну батьківщину лише по книжках та малюнках. Росія... ні, покищо — Радянський Союз, країна більшовиків, що захопили під свою владу Росію і досі не віддавали її нікому. Але десь тут недалеко кордону має бути великий металургійний завод батьків Гагаріна... Де він?..

Руки лейтенанта Гагаріна тремтіли, він не міг заспокоїтися. Автожир летів уперед з максимальною швидкістю. Безумовно, телеграф уже попередив Москву про наближення ворожої повітряної експедиції, що тримає курс на червону столицю. Все одно, більшовики не встигнуть підготувати оборону. До Москви звідси лишилося не більше п'ятисот кілометрів, трохи більше ніж півтори години літання. Експедиція прорвалася через кордон, а всередині країни її не можна було спинити, бо вона мала змогу просто облетіти першу-ліпшу перепону, повернувши вбік і — потім повернувшись до нормального, потрібного курсу. Перемога!

Радіо переслало загальний наказ генерала Ренуара:
— Повний газ. Максимальна швидкість.

Власне, це лише підкреслювало серйозність завдання, бо всі машини й без того йшли на повну силу. Але генерал Ренуар вважав за потрібне підштовхнути ще раз. Гагарін відзначив у книзі вахти одержання наказу. Потім він ще подивився у вікно — і ввімкнув репродуктора, поставивши показник хвилі на Москву. Крізь шум моторів, заглушений звукоізоляцією, він почув:

.... спокій. Ворог використав можливість зробити ще один напад, узявши напрям через країну, що досі була нейтральною. Ворожа повітряна експедиція несеться зараз, тримаючи курс у глиб СРСР. Уряд закликає трудящих зберігати спокій і готуватися до повітряної атаки, вживаючи всі потрібні заходи. Ворога не буде допущено до Червоної столиці..."

— Але як? Як ви зможете затримати нас? — прошепотів Гагарін.

„... ворожі наміри не вдасться здійснити і цього разу, як не вдавалося імперіалістам здійснювати їх увесь час досі. Спокій, громадяни великого Радянського Союзу! Червона армія відіб'є й цей нальот...“

Тривожно задзвонив сигнальний дзвоник. Над ним запалала червона лампа: генерал Ренуар викликав усіх командирів повітряних кораблів слухати його наказ. Гагарін виключив приймача і включив зв'язок з генеральським автожиром.

Репродуктор заговорив знайомим сухуватим голосом генерала Ренуара: здавалося, що він, холодний і суворий генерал, стоїть десь отут, поблизу...

„Ми наближаємося до промислового району. Нагадую про потребу руйнації підприємств, електро і радіостанцій. Отже ескадрилья бомбовозів має чергово надсилати за моїми вказівками ланки літаків бомбардувати ті чи ті об'єкти. Перша ланка йде на сто метрів нижче другої, третя на сто метрів вище другої. Дальша частина наказу піде автоматичним шифром. Слухайте автомат. Бажаю успіху!“

Гагарін переключився на автомат: справді, було небезпечно далі розмовляти радіом, не вживаючи автоматичного шифру, адже це пересилання могли перехопити більшовики...

Генерал Ренуар пильно вдивлявся вперед. Горбаті труби призматичного бінокля розкривали перед ним далекий краєвид. Он далеко на обрії показалися високі заводські труби. Ще далі, ледве помітна, маячить висока антена якогось відрядника. Генерал Ренуар натиснув кнопку автомата, що мав переслати наказ приготуватися першій ланці бомбовозів. Аероторпеди йшли спереду, їхня мета, Москва, була ще далеко. Завод, електростанція, відрядник — це справа бомбовозів-бомбардувальників...

У бокове вікно було видно, як відокремилася перша ланка бомбовозів, спустилася трохи нижче від цілої експедиції і на повному газі взяла курс на заводи. Генерал Ренуар трохи схвильовано дивився на цю ланку: перші

бомбардувальники вирушили на операцію... Так, тепер усіх гарантований! Ніщо не може врятувати намічені об'єкти, ніщо не в силах спинити переможний рух його повітряної експедиції..

На хвилину він закрив очі. Наближається час його перемоги, перемоги його поглядів, думок, теорій. За кілька хвилин у вибухах бомб він почує визнання цієї перемоги, він дістане компенсацію за нещасливі наслідки першої атаки, що провадилася з Кустаяк... Генерал ледве помітно посміхнувся — і знову поглянув у бокове вікно. Ланка бомбовозів з шаленою швидкістю наближалася до заводів, що тепер були вже зовсім близько. Генерал навіть без бінокля бачив дим заводських труб, бачив, як з'явилися над заводом білі димки парових гудків: завод сповіщав усіх про тривогу, про повітряний напад.

— Не допоможе, — саркастично промовив генерал Ренуар. — Запізно, мої друзі, це ваше останнє діло, більше ви не встигнете вже нічого зробити..

Він знову потис кнопку автоматичного відрядника. Залежно від дотику до якоїсь кнопки — відрядник пересилав готові зашифровані сигнали того чи іншого потрібного цієї хвилини змісту. Цей сигнал визначав:

„Цілій експедиції взяти більшу височінь: почнуться вибухи бомбардування, повітряні хвилі від вибухів можуть пошкодити...“

Перші лави аерсторпед уже промчали над заводами, як над чимсь, не вартим уваги. Бомбовози розсипалися в повітрі й пікували вниз, вибираючи свою ціль. Генерал Ренуар захоплено дивився на чіткість їхніх рухів: так, роки навчання цих молодих і талановитих пілотів не пройшли даремно!.. Раптом він побачив, як від одного з бомбовозів відірвалася чорна крапка і з блискавичною хуткістю понеслася вниз.

— Перша бомба. Почалося!

Кілька вдарів серця — і великий будинок у центрі заводських споруд закрила хмара чорного диму. Хмара вистригнула слід землі, вона зростала важким пухким грибом,

ширячися своєю верхівкою над іншими будівлями. І на шляпці цього велетенського чорного пухкого гриба на диво повільно пливли в повітрі великі шматки будівлі, уламків даху, розтрощене дерево, переверталися, ніби перекидаючися з боку на бік, розбиті верстати...

Ще кілька секунд — і шляпка гриба загорнулася донизу, перекинулася й випустила все, захоплене з землі, назад на землю, вниз. Але на зміну знизу понеслися нові чорні стовпи, нові велетенські жахливі димові гриби, що тепер уже рокотали, гриміли розкатами грому: звук долітав до спостерігача значно пізніше зорових вражень... А високо в небі підносилися, пікували вниз і знову підносилися поворотки металеві птахи: бомбардувальники робили свою справу.

— Руйнація! Перемога!

Лейтенант Гагарін із жахом дивився на цю картину. Адже це був завод його батьків. Карта вірно й упевнено говорила за це. Вів відчував гострий жаль до цих будівель. Щоправда, тут хазяйнують більшовики. Але ... але це завод його батьків, що належатиме саме йому. І цей завод руйнують... і він сам бере в цьому участь... Його завод, його власний завод...

Гагарін вчепився тремтячими пальцями в раму вікна і мимоволі рахував чорні стовпи: одинадцять... тринадцять... шістнадцять...

Генерал Ренуар з задоволенням відкинувся назад від вікна й натиснув ще одну кнопку автомата. Радіовідрядник переслав черговий наказ:

„Операцію закінчено. Ланка повертається на своє місце. Готується дальша ланка“.

Він ще раз поглянув назад, на картину руйнації великого заводу: чорні димові хмари, що покрили весь район, де-не-де прорізувалося гострими язиками полум'я, що вистрибувало знизу, помітно розширюючися. То були наслідки термітних бомб, що запалювали чисто все — навіть залізо й камінь...

„Уперед! Уперед! До нових перемог!“ — шепотіли губи генерала Ренуара, що стояв біля вікна із схрещеними руками, мимоволі повторюючи відому позу Наполеона.

Експедиція неслася вперед.

І зовсім несподівано для генерала різко дзенькнув сигнальний дзвоник. Червона лампа спалахнула й згасла. Хтось викликав його навіть без шифра. Генерал подав знак своїй апаратній. У відповідь на цей знак з віконця апаратної до його столу впав папірець радіодепеші, що на ньому було:

„Мотори перших лав аероторпед працюють з перебоями. Дають перебої й мотори всіх без винятку бомбовозів. Приймач відзначає наявність невідомих радіоколиваний великої сили. Додаю: так само з перебоями починають працювати мотори всіх аероторпед, а не лише першої лави.

Мієті“

Уважний італієць щось помітив. Щось трапилось. Що? Генерал Ренуар схопив телефонну трубку, що зв'язувала його з командиром його автожира й апаратною:

— Алло! Грінберг! Що з мотором?

— Все гаразд, пане генерале.

— Гревс, як у вас з апаратами? Адже ви читали, що доповідав Мієті? Які то коливання?

— Я не знаю, пане генерале. Дивні коливання, це безумовно не є сигнали. Мені здається, що це щось подібне до тих коливань, якими керують наші аероторпеди, тільки потужніші. Одну хвилинку... так, у мене спиняється електрогодинник... може — це вплив тих коливань?..

— Грінберг, як мотори?

— З моторами все гаразд, пане генерале, ніяких перебоїв.

— Гревс, що у вас тепер?

— Нова депеша, пане генерале. Дозвольте читати?

— Читайте!

„Мотори першої лави аероторпед спинилися. Аероторпеди знижуються ширянням, скеровані автоматами. Разом знижується перша ланка бомбовозів — так само через те, що їхні мотори відмовилися працювати

Мієті“.

Генерал Ренуар кинувся до вікна з диким стогоном: не може бути!.. Чудові вивірені мотори аероторпед і бомбовозів — спиняються?.. Безглуздя, нісенітниця!..

Але перший погляд довів йому, що рапорти Міеті не були дурницею, вони цілком вірно малювали становище. Перша лава аероторпед плавко знижувалася — і разом із нею знижувалося кілька бомбовозів. Генерал Ренуар добре знав, як буде далі: ще кілька сотень метрів аероторпеди знижуватимуться отак плавко, — щоб потім відразу перекинутися носом униз, каменюкою ринутися до землі, врізатися в неї й викликати скажений фонтан вогню, уламків, диму... Так, саме так була запроектована їхня конструкція...

Але — що ж, зрештою, траплялося? Невже — повторення контрудару більшовиків, що його добре відчув генерал Ренуар під час кустамякського нападу?.. Невже знову якийсь досі невідомий засіб оборони, що його вживає радянське військо?..

З люттю, що межувала з одчаєм, генерал Ренуар гукнув до телефонної трубки:

— Гревс, що то за коливання, зрештою?

— Скільки я розумію, пане генерале, це електричні коливання, що впливають на серце наших моторів — динамо.

— Тобто?

— Вони спиняють роботу динамо, що без нього мотор стає мертвим...

— Але чому ж не спиняються мотори нашого й інших автожирів?

— Тому, що динамо є тільки в бензиномоторах. У нафтових моторах, що на автожирах, динамо немає, адже ви це, пане генерале, знаєте краще від мене, — вагаючися відповідів Гревс.

Люта лайка була йому відповіддю. Гревс злякано змовк, а тут іще — автоматичний запис радіотелеграфа приніс нову депешу. Гревс акуратно взяв її й поклав до транспортера, прилада, що автоматично передавав депеші до каюти генерала. Депеша говорила:

„Знижується дальша партія аероторпед. Знижуються всі бомбовози. Звертаю увагу на потребу негайно забрати височінь, інакше повітряні хвилі від вибухів можуть пошкодити автожирам.

Мієті“.

Відважний італієць, що не забував у небезпеці про стан решти машин, мав рацію: повітряні хвилі справді могли пошкодити автожири, зламати лопасті їхніх пропелерів. Стиснувши зуби, генерал Ренуар віддав наказ:

„Автожирам — піднятися на тисячу метрів вище!“

Машина генерала Ренуара перша заревла під тиском потужних вертикальних пропелерів, що потягли її вгору. Земля віддалялася. А разом із нею віддалялися й аероторпеди, що перейшли вже до пікування — простовисного падіння вниз. Зараз вони вриваються в землю, зараз земля відповість їм хмарами диму, дикими вибухами й вогнем, морем полум'я... Те саме, що було на шляху до Ленінграду, те саме... тільки причиною тепер були не блакитні променетаємних прожекторів, а диявольські радіоколивання радянських відрядників, що спиняли роботу моторів... Ні, генерал Ренуар не хоче, не може дивитися ще раз на загибель торпед і літаків... Він упав у крісло, відчуваючи, як на лобі виступає холодний піт.

І, ніби глузуючи з нього, заговорив репродуктор радіоприймача, що його випадково включив рухом безсило впадої руки генерал Ренуар:

„... вас, пролетарі всесвіту, що новий напад імперіалістів на Радянський Союз відбито. Аероторпеди не виконали свого завдання — зруйнувати Червону Москву. Вони впали на землю, не долетівши до Москви, їхні вибухи не завдали шкоди, бо вони вдарили в чистому полі...“

(Автожир колихнуло, гойднуло з боку на бік: то донеслися до нього могутні повітряні хвилі вибухів. І ціла фраза з радіопересилання потопла в скаженому ревінні, що наздогнало автожир з землі).

„... разом із ними із так само спиненими радіомоторами впали бомбовози повітряної експедиції імпе-

ріалістів. Новий напад на Радянський Союз відбито. Хай буржуазні генерали, а разом із ними і всі ті, хто керує організацією війни проти Радянського Союзу, ще раз пересвідчатся, що перша в світі Країна Рад не боїться нападів і вміє відкидати й обеззброювати довгі руки імперіалістів, що пробують простягатися до неї. Вітаємо пролетарів з перемогою. Водночас повідомляємо всіх громадян, у яких раптово спинилися мотори по автомобілях, мотоциклах тощо; це побічний вплив радіоколивань, скерованих головне проти повітряної експедиції. За десять-п'ятнадцять хвилин машини знову дістануть можливість рухатися... "

Різким ударом кулака генерал Ренуар розбив репродуктор, що знущався з нього. Блідий, із скривленим обличчям, стиснутими щелепами, він дав наказ автожирам — адже більше під його орудою не лишилося нічого, всі інші машини — і аероторпеди, і бомбовози, — перетворилися на розкидані уламки, зірвавши самі себе...

„Автожирам повертати за мною. Курс — захід. Повний газ“.

Цей наказ прийняв так само й лейтенант Гагарін, що тремтів цілим тілом, забувши про свої настрої, забувши про свої думки за власний завод, переляканий і захоплений одним бажанням — якнайскоріше видертися за межі цієї країни, що зустрічала ворогів смертю й знищенням... Проте лейтенант Гагарін на своє щастя не бачив генерала Ренуара, бо він зовсім би втратив можливість володіти собою і своїми нервами.

Віддавши наказ повертати на захід, — генерал Ренуар, — ця залізна непохитна людина — впав у крісло, поклав голову на руки й заплакав сльозами безсилої люті...

Експедиція Жовтої Імперії

ГАЗЕТА „Нью-Йорк Таймс“ аж ніяк не симпатизувала радянському війську: це безперечно, бо — як може симпатизувати чомусь радянському хороше поставлена й стара велика консервативна капіталістична газета, що її видає газетний трест, власність американського паперового короля Мордаунта?.. Проте навряд чи „Нью-Йорк Таймс“ симпатизувала Жовтій Імперії: це так само зрозуміло, бо, попри всі традиційні американожовтоімперські віковічні сперечання, паперовий король Мордаунт водночас був власником більшості акцій (отже й цілковитим хазяїном) синдикату бавовняно-ткацької промисловості, що весь час уперто конкурував із жовтоімперськими виробами, не спиняючися перед усякими засобами боротьби.

Отже газета „Нью-Йорк Таймс“, хотіла вона цього чи ні, примушена була ставитися до подій більш-менш об'єктивно; звісно, скоріше „менш“, бо капіталістові, як відомо, легше помиритися з найжорстокішим конкурентом і ворогом із свого табору, ніж сказати одне добре слово про ворога класового, про пролетарів, про Країну Рад. Проте і без наших передмов, сама стаття „Нью-Йорк Таймс“ про великий бій на Далекому Сході між жовтоімперським військом, що наступало з повітря, з води й по землі, та радянським, що захищало свою країну, — яскраво малює картину, деякі певні риси якої може легко додати кожен читач.

Ми подаємо цю статтю без будьяких скорочень, у тому самому вигляді, в якому вона з'явилася на шпальтах „Нью-Йорк Таймс“.

(Від нашого власного кореспондента)

Більшовики ще раз відбили напад.

**Хто сказав, що жовтоімперське військо найміцніше в світі?
Тяснічі промені закінчили знищення того, що залишили страшні фугаси.**

Стаття Джона Т. Мюррей.

Я щасливий, що могу розповісти читачам нашої газети все те, що довелось мені бачити цими днями особисто й почути від очевидців жахливого бою між жовтоімперською десантною армією та радянським військом.

Хай дозволено мені буде насамперед нагадати читачам останні події на далекосхідному фронті.

Як відомо, Жовта Імперія, втрутившись у війну між трьома великими державами Європи й Радянським Союзом, почала з негайної окупації північної частини острова Сахаліна й спроби захопити східне узбережжя Камчатки, відрізавши Камчатку своїм флотом від материка. Ці спроби не зустріли більш-менш серйозного опору Радянського Союзу, — принаймні, протягом кількох перших днів. Тепер уже можна цілком певно сказати, що ці кілька днів Радянський Союз використав на підготовку рішучої відповіді Жовтій Імперії. Але аж до дня бою, що про нього йде мова, ніхто такого не думав. Усі вважали, що Радянський Союз не може дати відсіч жовтоімперцям, зайнятий цілком подіями на західному фронті.

Очевидно так само думало і жовтоімперське командування, що, підбадьорене першими успіхами своєї тактики, вирішило розгорнути широкі десантні операції, скеровані на відрив від Союзу й захоплення Жовтою імперією Владивостока і цілого радянського тихоокеанського узбережжя. Саме так, як колись Жовта Імперія поглинула великі північні китайські провінції й зробила з них „самостійну“ Хунхузську державу, — саме так, очевидно, вирішило зробити жовтоімперське командування і з східною частиною СРСР.

„Жовтоімперське військо — найміцніше в світі! — гордо похвалялися всюди жовтоімперські дипломати й генерали, — жовтоімперський флот, якщо не численністю, то якістю

поб'є всі інші; жовтоімперська авіація — найновіша, найудосконаленіша між усіх інших“.

Ми не заперечуємо. Ми ніколи не вважали Жовту Імперію за слабого противника. Навпаки, ми завжди звертали увагу на безумовну потребу збільшувати наші озброєні сили, щоб мати змогу завжди дати відсіч жовтоімперцям. Америка мусить завжди пам'ятати про „жовту небезпеку“ — говорили ми.

Але... виходить, що є країна, яка має армію, сильнішу від Жовтої імперії, техніку міцнішу. Країна, що мовчки готувалася до оборони від нападу і зрештою довела, що з нею не можна поводитися так, як із Китаєм. Ця країна — СРСР. Країна більшовиків, що її колись називали країною білих ведмедів і вовків.

Напад з моря, повітря й землі

Великі й жахливі події почалися світанком 3 липня. Як з'ясувалося пізніше, жовтоімперці підтягли до владивостоцького узбережжя свої головні морські сили: дредноути, крейсери, авіаматки з багатьма важкими бомбовозами і десантними кораблями з готовою до висадки на берег армією.

На світанку почалося артилерійське бомбардування радянського узбережжя з далекобійних морських гармат. Авіаматки випустили кілька ескадриль бомбовозів, що на великій височині полетіли до берегів, щоб бомбардувати їх з повітря. Під захистом крейсерів десантні кораблі наблизилися до берега й почали висадку моторизованих і танкових загонів.

Напад розгортався досить широко — з повітря, з моря й на землі, де вже почали посуватися танкові загони, панцерні автомобілі й моторизована артилерія на автомобілях і тракторах. Очевидці цих перших годин наступу, поранені жовтоімперські солдати й офіцери, що їм пощастило врятуватися, потім розповідали мені.

— Це було жахливе й ефектне видовище. Ніколи ще в історії війн не було такої комбінації різноманітних засобів наступу. Китайські операції, де жовтоімперська армія про-

бувала свою силу, були дитячою іграшкою проти цієї величюю картини. Повітря дрижало від ударів морської артилерії. Снаряди морських гармат лягали десь далеко на заході, відрізаючи узбережжя від дальших районів СРСР. А під захистом цих снарядів — посувалися десантні загони, намагаючися охопити Владивосток з півночі й півдня...

Більшовики починають діяти

Жовтоімперське командування вважало, що радянські військові сили не здатні чинити опір, не підготувалися до можливої атаки. Дальші події довели, як помилялося жовтоімперське командування.

Перші з'явилися в повітрі радянські літаки. Це були хуткі й повороткі винищувачі останніх типів радянської конструкції, невідомі в нас, а так само, очевидно, і в Жовтій Імперії. Заслугує на увагу, що радянське командування надіслало назустріч важким жовтоімперським бомбовозам саме легкі винищувачі. Це, на мою думку (а до неї, між іншим, приєднуються тепер навіть жовтоімперські військові спеціалісти), було вирішальною обставиною.

Радянські винищувачі ніби вгвинчувалися в небо, підносячися вгору так хутко, майже вертикально, що жовтоімперські літаки не встигли навіть розгорнутися для бійки. Зрештою вони були безсилі битися з радянськими винищувачами, бо важкі неповороткі бомбовози непридатні для повітряного бою. А та невеличка кількість жовтоімперських винищувачів і розвідників, що йшла з ескадрильями бомбовозів, не могла бути їй захистом.

Жовтоімперський пілот Хамурава, що брав участь в операції на своєму легкому літаку-розвіднику і встиг, вчасно повернувши назад, утекти від смертельного контрудару радянських літаків, так передавав мені свої вражіння:

„Спочатку я навіть нічого не зрозумів. Мені здалося просто, що звідкись узялися наші резервні літаки.

„Але за кілька секунд я побачив, що помиляюся. У нас немає таких типів літаків. Вони відрізнялися насамперед

відсутністю коліс, що їх, очевидно, підчас літання вбирали всередину літака, щоб зменшити опір повітря. Та вони були й дуже маленькі. В кожному літаку сидів лише сам пілот — без кулеметника й без спостерігача. Короткі, з широкими крилами радянські винищувачі справляли своєрідне вражіння хижих птахів, готових клювати свого ворога.

„Ще за кілька секунд я впевнився, що моє вражіння було не безпідставним. Адже радянські винищувачі саме клювали своїм носом наші бомбовози, скеровуючи просто на них і випускаючи безліч кулеметних куль. Бачите, вони мали автоматичні кулемети, раз і назавжди скеровані просто вперед, в напрямі літання винищувача. Кулі пролітали крізь їхні пропелери, не заподіюючи їм шкоди, бо швидкість стрільби кулеметів залежала від хуткості обертання пропелера, і кулі завжди пролітали поміж лопастями гвинта. Це старий засіб, але досить добрий.

„Отже радянські літаки почали свою контратаку. За кілька хвилин десятків бомбовозів уже летів униз, палаючи й вибухаючи на лету: адже кулі радянських винищувачів не тільки пробивали мотор разом з його бронею, а й запалювали бензин у баках наших літаків. Бомбовоз падав униз, а полум'я бензину запалювало його бомби — і наші літаки буквально розривалися на шматки, не долетівши землі...

„Спочатку я хотів воювати, битися. Але, побачивши все це, побачивши, що наших літаків урятувати не можна, що їх засуджено на загибель, — я вирішив, поки черга не дійшла до мене, врятувати свою машину, бо я не мав жодного шансу щось зробити проти численної ескадрильї хутких і поворотких радянських винищувачів. І от я врятував свою машину, врятував себе — здається, сам один із усіх наших літаків, що вирушили з авіаматок у напрямі радянського узбережжя...“

Сумне оповідання Хамурави досить докладно й вичерпно з'ясовує обставини загибелі жовтоімперського повітряного десантного загону. Додавати тут нема чого. Можу сказати лише від себе, що, розповідаючи мені, пілот Хамурава тремтів усім тілом і в нього конвульсивно тіпалося обличчя:

жовтоімперець був під страшним вражінням бою... Ні, скоріше вже не бою, бо там, у повітрі, бою не було. Було спокійне й упевнене нищення жовтоімперських літаків...

Фугаси, радіопромені, відважні люди

Тим часом по берегу вже просувалися танкові загони й моторизована артилерія. Жовтоімперці цього разу рішили обійтися без піхоти; лише в ар'єргарді йшли автомобілі з спеціальними загонами війська. Очевидно, жовтоімперці так само переконалися на попередніх своїх операціях у правильності поглядів творця теорії механізованої війни, англійського генерала Фулера.

Яких поглядів додержувалося радянське командування? Цього тоді ніхто не знав. Але розвиток подій довів, що радянське військо не відмовлялося ні від найудосконаленішої техніки, ні від відважних людей, від живої сили.

Танкові загони під захистом морської й моторизованої артилерії посувалися досить швидко, знов таки не зустрічаючи певний час майже ніякого опору. Але це тривало недовго. Становище змінилося дуже швидко.

Танки йшли розгорненим строем на відстані один від одного приблизно метрів за сто. Потім сунули дальші ряди, що їхній шлях лежав завжди між шляхами попередніх, отже все це утворювало, зрештою, суворий шаховий порядок.

Раптом два передні танки злетіли в повітря. На тому місці, де вони тільки но були, — несподівано виник широкий стовп чорного диму, пройнятого вогняними язиками. То були вибухи фугасів, земляних мін, що перетинали шлях танків...

Майже водночас наскочили на міни ще три танки. Задні машини й бокові пішли тихше. Але командування віддало наказ:

— Змінити порядок і перешикуватися на рівнобіжний строй. Танки мають посуватися один за одним. Вперед!

Я завжди вважаю, що найкращим документом є точно записане оповідання очевидця. Отже й тут я передаю

слово жовтоїмперському командирові танка „НВ—400“ лейтенанту Араї, що, буди на ар'єргардному танку, спромігся вчасно покинути поле бою і утекти разом із своєю командою під захист морських гармат. Я застенографував оповідання Араї й подаю його тут цілком.

„Ми не бачили радянського війська й не відчували ніякого опору аж до моменту вибухів земляних мін. Ці кілька страшних вибухів були для нас цілком несподіваними, адже агентурні відомості командування не давали жодної підстави гадати, що цей район заздалегідь укріплено. Отже вам зрозуміло, що вибухи, в наслідок яких зірвано два авангардні танки, справили на нас тяжке вражіння. А коли вслід за тим наскочили на міни ще три танки, — колони спинилися. Командування окремих танків, (у тому числі й я, визнаю відверто) розгубилося. Адже посуватися далі лише для того, щоб бути висадженим у повітря — завдання не з хороших.

„Саме тої миті радіо (ви знаєте, що всі наші танки обладнано радіозв'язком) принесло мені, як і іншим командирам танків, наказ, — перешикуватися і йти одній машині за одною. Цей наказ розв'язував становище. Жертвуючи певною кількістю танків, що йшли спереду й були засуджені на загибель від земляних мін, фугасів, — командування врятовувало всі інші машини, що мали проходити шляхом перших. Розумієте, якщо передній танк злетів у повітря, потрапивши на міну, то дальші машини діставали можливість вільно посуватися його шляхом: міни тут були вже ліквідовані....

„Колони знов посунули вперед, новим строем. Щоправда, на міни нарвалося ще кілька танків, але їхнє місце заступили дальші машини — наступ тривав. Пам'ятаєте, як підчас світової війни командування надсилало в атаку живі сили хвилями?.. Одну хвилю зрізали ворожі кулемети, — посувалася друга; кулемети косили цю — на зміну їй виникала третя, четверта, що йшли по трупах перших хвиль, п'ята, шоста, — аж поки кулемети не замовкали, витративши всі кулі. Отак ішли й наші машини...

„Ми підходили до невеличкого гайка. Дивно, як цього не помітило наше командування, бо навіть я, що дивився вперед крізь вузькі орієнтирні щілини в панцерній вежі мого танка, звернув увагу на дивні сріблясті радіоантени, які проходили поміж деревами узлісся. То не були дротяні загорожі — бо протягнуто їх було надто високо, аж по верхівітті дерев. То не були й звичайні антени, бо їх було надто багато й утворювали вони разом якусь дивну систему..

„Танки наступали. І раптом передня лава спинилася. Спинилася, ніби шлях їй перетягла непоборна перепона. Спинилася й друга лава. Я не розумів нічого: за наказом наступ мав тривати ще досить довго. Але я вів свою машину далі. І так само раптом спинилася й моя машина. Здивований таким самочинним поведженням мого водія, я вигукнув у розмовну трубку:

— Що трапилося? Чому спинили танк?

— Мотор спинився сам. Я не знаю чому, — було мені відповіддю.

„Я готовий був штовхати танк руками. Шалена злість охопила мене. Це було занадто: підчас бою мотор відмовлявся працювати!.. Але майже відразу я згадав про те, що спинилася не сама моя машина, а й усі інші. Це був не випадок. Я знов поглянув в орієнтирні щілини. Машини стояли нерухомо. До узлісся лишалося всього метрів із півтора. Саме цієї хвилини я знову побачив таємничі антени: вони іскрилися!..

„Вони так іскрилися, ніби з них випромінювалася електрика. Я не можу точніше вам це з'ясувати. Прозорі блакитні іскри відривалися від дротів кожної антени, відривалися в нашому напрямку й зникали, немов танули в повітрі. Мені здавалося, що я навіть чую сухий тріск, як то буває з іскрами, які сиплються з щіток електромотора. Звісно, це лише здавалося мені, — бо хіба ж можна було чути якийсь тріск підчас ревіння гарматної стрілянини?

„З розмовної трубки до мене долетів голос водія. Він кричав:

— Всьому причиною магнето. Воно не працює. В моторі

немає запалювання, свічки не працюють. Електрична частина мотора паралізована....

„Я почав розуміти. Іскри, що зривалися в нашу сторону з дротин таємничих антен, були ознаками якогось променювання. З антен до нас текли струмені електричного проміння, що спиняли роботу магнето в моторах, отже, й спиняли роботу самих моторів... І знову з розмовної трубки пролунав голос моєго водія, збентежений, схвилюваний ще більше:

— З гайка вийшли радянські машини. Вони посуваються на нас...

„Мій водій помилявся. То не були машини. То було всього кілька маленьких швидкохідних танкеток — і все. Але разом із ними з гайка вибігли десятки, сотні червоноармійців, озброєних ручними гранатами, і тієї ж хвилини з гайка почали стріляти по наших танках гармати схованої там батареї. Танк, що швидко посувається — погана мета для гармат, особливо, коли він увесь час уміло змінює курс. І навпаки, танк, що стоїть нерухомо, — перетворює артилерійську операцію на варіант тирової вправи, бо тоді гармати влучають без промаху...

„Радянські снаряди розстрілювали передню лаву наших танків. Танкові команди, що намагалися були зустріти радянську піхоту кулеметним вогнем, знищено разом із танками. Задні лави танків не мали змоги стріляти по червоноармійцях, бо їм заважали свої ж передні танки. А коли червоноармійці вибігли на лінію першої лави танків, або, вірніше, на лінію зруйнованих артилерійським вогнем передніх танків, — задні знов нічого не могли вдіяти, бо піхота наблизилася до них так тісно, що кулемети стріляли понад нею. Розумієте, це зветься „мертвою зоною“. Піхотинець, що підійшов так близько до танка, може робити що завгодно, танк неспроможний оборонятися...

„І з своєї вежі я бачив, як відважні (о, так, я сміливо вживаю цього виразу, бо вони таки були відважними!) червоноармійці кидали під танки ручні гранати цілими пачками, відбігали назад і падали на землю, чекаючи на вибух. Звісно, навіть пачка ручних гранат неспроможна була роз-

бити панцер важкого танка. Проте вибух такої пачки перекидав танк, перекидав його набік і остаточно виводив із строю. Команда лишалася всередині безпорадною... Танк можна було вже брати голими руками.

„Червоноармійці наближались. Ми не мали змоги оборонятися, бо клятї іскри з таємничих антен спинили наші мотори, вони цупко тримали нас на одному місці, перетворюючи танк на нерухоме залізне корито. Що лишалося мені робити?.. Що зробив би на моєму місці кожен?.. Так, я разом із своєю командою покинув свій танк. Ми вистригнули з люка й кинулися бігти назад. Бігти так, ніби за нами гналися всі чорти пекла... На наше щастя — червоноармійцям було не до нас. Вони були зайняті танками середніх ліній і не звертали уваги на кількох людей, що бігли від танків назад...

„Я не знаю, може мене віддадуть під суд за те, що я разом з командою покинув мій танк, це цілком можливо. Проте... проте тепер мені все це байдуже. Лишатся було все одно безглуздя. Ми добігли до резервних автомашин, що посувалися до місця бою; я доповів командирові загону про все це — і він так само на свою відповідальність повернув машини назад і врятував їх. Отже... я вважаю, що зробив правильно, інакше загинули були б і резервні машини..“

Комахи, що знищували велетнів

Такі наслідки дали повітряна й земна частини нападу жовтоімперської експедиції на радянське узбережжя. Вище я вже говорив про те, що все це провадилося під захистом жовтоімперського військового флоту. Морські велетні, добре знаючи, що СРСР не має міцного морського флоту, нахабно спинилися недалеко берега й обстрілювали узбережжя з гармат — тим часом, як літаки з авіаматок неслися на радянський берег у повітрі, а десантні кораблі висаджували на берег механізовані загопи, танки й артилерію на автомобілях...

Ніби — все було гаразд. Адже командування флоту ще не знало про ганебні наслідки повітряної й земної атаки.

Так чи так — дредноути й крейсери почували себе в цілковитій безпеці. Що могло їм загрозувати?.

Тим несподіваніша для командування морського військового жовтоімперського флоту була дивна атака мінних глісерів. Так, так, хай читач не дивується, мінних морських глісерів. Мені можуть відповісти: адже глісер, човен, що рухається повітряним пропелером, цей стрибаючий човен, що нагадує водяні аеросани, не може рухатися по морю, бо перша-ліпша хвиля перекине його, розіб'є його пропелер.

Уявіть собі глісер без пропелера. Глісер, що рухається з допомогою струменів води, які викидає потужний насос, установлений усередині глісера замість мотора. Стійкий глісер, що робить на годину до ста кілометрів. Спритний, повороткий човен, що мчить морем, як птах, і обстрілює ворога нормальними мінами Вайтхеда.

Водометні радянські глісери з'явилися несподівано для командування жовтоімперського флоту водночас і з півночі, і з півдня. Спочатку ніхто на кораблях-велетнях навіть не звернув уваги на ці ледве помітні крапки, що з'явилися на морській поверхні. Командування було надто захоплено обстрілом берега й розгортанням десантних операцій; командування було надто певне щодо своєї безпеки і відчувало себе, як... ну, скажімо, як у китайських водах.

Глісери спочатку йшли близько берега. Вони нагадували звичайні моторні човни, відрізняючися від них лише надзвичайною швидкістю. Додамо ще, що глісери зовсім не ховалися: вони безстрашно йшли під радянським морським військовим прапором. На їхніх кормах розвівалися червоні прапори з зірками, від яких розходилися промені.

Варгові, зрештою, помітили їх. Вони помітили й радянські прапори. Кажуть, що адмірал Токіазі, командувач флоту, презирливо посміхнувся, коли йому доповіли про дивні моторні човни:

— Хм, — сказав він, — вітаю артилеристів з цікавою справою. Розстріляти цих божевільних туристів!

Вже за кілька хвилин командування впевнилося, що віддати такий наказ було значно легше, ніж виконати його. „Туристи“, глісери під радянським прапором посувалися

так хутко, так несподівано змінювали курс, робили такі петлі й віражі, що влучити в них з гармати можна було лише випадково. Це було все одно, що стріляти з гвинтівки по спритних комах... Все командування морських велетнів вийшло на борт, озброєне морськими біноклями — дивитися на „цікаву артилерійську вправу“, як назвав це адмірал Токіазі. Адже ніхто й не підозрював, що за страшний ворог посувається на флот. Та й біноклі ще за кілька хвилин довелося кинути, бо глісери наблизилися до кораблів досить близько.

Першу міну помітив вартовий дредноута „Мікадо“. Він, указуючи рукою на білий пінливий слід, що його лишала на воді міна, випущена з глісера, закричав:

— Міна! Міна мчить на дредноут!

Було запізно: адже дредноут стояв на місці. За дві хвилини велетенський корабель ніби розламався на дві частини, випустивши зсередини димову хмару. Дредноут „Мікадо“ більше не існував...

Глісер, випустивши першу міну, хутко повернув убік і почав наближатися до дальшого велетня. Командування зрозуміло, що тут тхне не цікавою вправою, а реальною небезпекою. Воно зрозуміло, що то за „туристи“ з'явилися перед кораблями. Про бомбардування узбережжя забули зразу, всі гармати — від важких до дрібнокаліберних — скерували свої дула на глісери, намагаючися влучити. Замість того — глісери зірвали ще три кораблі — один дредноут і два крейсери.

Глісери крутилися навколо морських велетнів, як пустотливі дельфіни. Вони з'являлися то спереду, то ззаду; вони зникали спід обстрілу, щоб дальшої хвилини виникнути знову під самим дулом гармати, що перекидала свій важкий снаряд далеко за глісер. Командування флоту розгубилося: кораблі летіли в повітря один за одним, нагадуючи легендарну загибель ескадри адмірала Шекльсбері у Фінській затоці...

Зрештою адмірал Токіазі віддав наказ:

— Розстрілюючи глісери, розгортатися й виходити в море. Курс — схід.

Щоправда, це означало просте втікання. Адже адмірал залишав усі десантні сили на березі. Проте — хто обвинувачуватиме його? Адже він намагався врятувати флот... Ескадра повільно розгорталася, простуючи до океану. Розгорталася дредноути, крейсери, розгорталася порожні авіаматки, що випустили свої літаки на берег, розгорталася пусті десантні кораблі, що висадили свій живий вантаж... Шалена стрілянина по глісерах продовжувалася, хоч і не так концентровано: адже глісери з'являлися між морськими велетнями — і в них не можна було стріляти, щоб не влучити в сусідній корабель. І кожна поява, кожне наближення якогось із глісерів давало в результаті знищення одного з морських велетнів жовтоімперського флоту.

— Кулемети! — зрештою вигукнув адмірал Токіазі. — Кулемети!

Він мав рацію: тільки кулеметами можна було боротися з атакою хутких і маленьких глісерів. Проте — на борту дредноутів і крейсерів кулеметів не було, а десантні кораблі йшли без своїх військових частин, що були вже на березі. Кулеметів не було — і глісери продовжували своє діло, маячачи поміж кораблів.

Все це закінчилося так само швидко й несподівано, як і почалося. Слід гадати, що невеликі глісери вичерпали запас своїх мін: адже кожен з них ніяк не міг мати більше трьох мін. З блискавичною хуткістю глісери почали віддалятися від решти жовтоімперської ескадри, несучися на південь і північ, у тому самому напрямі, звідки з'явилися. Адмірал Токіазі міг вільно зідхнути. Але — що в нього залишилося?..

Три чверті великої ескадри знищено. П'ять чи шість кораблів, що тікали до океану — ось усе, що лишилося під прапором адмірала Токіазі. Решта пішла на дно. Тільки уламки, що пливли по бурхливих морських хвилях, свідчили, що лише півгодини тому тут була непереможна десантна ескадра жовтоімперського військового флоту...

Думати, навіть, про допомогу чи врятування сил, що були надіслані повітрям і по землі на радянську сторону — було неможливо. Тільки один літак наздогнав в океані

решту ескадри й знизився просто на палубу адміральського дредноута: то був розвідник з пілотом Хамуравою, єдиний, що йому пощастило врятуватися підчас бою з радянськими винищувачами.

Комахи перемогли велетнів. Жовтоімперська експедиція зазнала великої поразки — такої великої, що тепер лишається під сумнівом, чи зможе Жовта Імперія надалі продовжувати військові дії проти СРСР. Землетрус завдав би менше шкоди жовтоімперській моці, ніж це побиття. Тут немає ніяких сумнівів, бо цього не спростовують навіть офіційні жовтоімперські військові кола.

Джон Т. Мюррей.

Ця стаття власного кореспондента, переслана телеграфом, забрала цілу першу сторінку газети „Нью-Йорк-Таймс“. Друга сторінка була присвячена обговоренню поразки жовтоімперської експедиції та висновкам з цього для Сполучених Штатів Північної Америки. Висновки ті значно менше цікаві для нас, ніж стаття Джона Т. Мюррея, отже ми їх не наводимо.

На кін виходять бактерії

ЦЬОГО разу генерала і професора Ренуара запрошували на засідання Ради „Зацікавлених Держав“ не так, як було раніше. Він одержав офіційного листа, де сухо було сказано:

„Запрошується для інформації про стан механічних сил Першої армії...“

Генерал Ренуар втрачав свій авторитет. Його докладні, розроблені плани дедалі зменшували свою вагу; на них уже починали зовсім не вважати. Дві операції за власним планом мав провести генерал Ренуар — повітряний напад на Ленінград і повітряну атаку Москви. Обидві операції зірвалися. Якщо додати до цього ще провал наступу генерала Древера, то ставало цілком очевидним, що той план мав якусь певну органічну хибу. Яку саме?..

На минулому засіданні Ради головну роль грав маршал Кортуа, прихильник старих випробованих методів війни. Сер Оунлі того разу стримано сперечався, натякаючи на небезпеку мобілізації, що відразу приведе на лінії фронтів велику кількість неперевіреного, непевного людського матеріалу, скупчить великі людські маси, дасть у руки робітникам і селянам зброю. Маршал Кортуа презирливо кинув тоді:

— В нас для цього є поліція, є старі засоби тримати в своїх руках так звану масу — аж до польових судів...

Тепер маршал Кортуа похмуро мовчав. Він навіть ані разу не нятякнув на „безмірне захоплення механізацією й автоматизацією війська“, хоча раніше без того не проходило жодне засідання, жодна суперечка. Цього разу говорив сер Оунлі. Його висока зібгана постать немов придавила всіх присутніх. Сер Оунлі робив доповідь. Сер Оунлі спокійно

і холодно, без будьякого запалу вимагав від Ради рішучих дій.

— Ми вже пересвідчилися, що більшовики — досить сильний противник. Я не певен навіть, що було доцільним починати все це, бо, якщо ми не зможемо рішуче повернути колесо історії на нашу користь, якщо найближчим часом ми не доб'ємося вирішальних успіхів, — нам загрожує небезпека революційних подій, — чітко вимовляючи кожне слово, говорив сер Оунлі. — Ми мусимо серйозно ставитися до речей, тверезо дивитися вперед. Минули часи, коли можна було безконечно довго підтримувати національний, патріотичний азарт. Тепер не 1914 рік. Більшовизм за всі роки свого існування міцно прищепив народам Європи схильність до революційних хвороб. Досить невеличкої інфекції — і ми матимемо велику епідемію. Ось передо мною відомості політуправління головного штабу.

Сер Оунлі витяг з портфеля акуратно складені аркуші паперу:

— Вони досить невтішні. За кілька днів після загальної мобілізації ми маємо вже чотири повстання в полках. 118 полк відмовився рушати на фронт і його відправлено лише тоді, коли розстріляли десяток вожаків-комуністів. На базисних складах у Карселі викрито підпільний штаб повстання, що приготував уже плани руйнації складів і мав висадити їх у повітря. 14 артилерійський полк оголосив повстання, обеззброїв офіцерів і виступив у демонстративний „партизанський“ похід, щоб закликати до повстання інші частини. Нарешті, повстання на дредноуті „Скотленд“...

Сер Оунлі попри всю свою витриманість ледве помітно зідхнув: важкенько було говорити про повстання на одному з дредноутів королівського Великосакського флоту...

— ... повстання на дредноуті „Скотленд“, що, піднявши червоний прапор, покинув базу в Самбанурі й зник у напрямку Радянського Союзу. Командування не має про нього дальших звісток, але, за повідомленням радянського радіо, „Скотленд“, що самочинно змінив свою назву на „Інтернаціонал“, прибув до радянських портів і урочисто вступив до лав радянського військового флоту.

У залі панувала похмура мовчанка. Сер Оунлі мав рацію: його відомості дійсно не були втішними. Доповідач обвів поглядом стіл, що навколо нього сиділи члени Ради, і продовжував:

— Я думаю — все це лише перші ластівки. Я вже не говорю про всім відоме повстання робітників військового заводу в Лютеції. Шановні панове напевне знають, що нам довелося пожертвувати тим заводом, щоб згасити небезпечну революційну пожежу у центрі Галлії... На превеликий жаль, наслідки останніх операцій на фронті не дозволяють втішати себе сподіванками на добрі перспективи в майбутньому. Знов таки, я не говорю про наслідки останньої операції генерала Ренуара; значно важливіші психологічні наслідки поразки Першої армії під керівництвом генерала Древоора, а так само поразки жовтоімперської десантної експедиції. Я не помилюся, коли скажу, що за кілька днів, як тільки широким масам стануть відомі наслідки цих операцій, ми будемо свідками нових революційних вибухів. Стара, але й досі вірна істина: народ не любить поразок... Отже я переходжу до пропозицій.

Члени Ради поворухнулися: пропозиції?..

— Я вимагаю рішучих дій. Інакше ми затягаємо петлю на власній шиї. Звісно, лінії фронтів мають лишитися: щодо цього — всі карти в руках маршала Кортау..

Сер Оунлі ледве помітно напівіронічно вклонився старому маршалові, що незадоволено схилив голову.

— Так само треба наполегливо продовжувати цікаві експерименти механічно-автоматизованих операцій за планом генерала Ренуара...

Знов сер Оунлі ввічливо уклонився, тепер — до Моріса Ренуара.

— Але поряд із усім тим треба робити щось інше і рішучіше. Епідемія більшовизму потроху захоплює наше військо. А от ми й досі не пересилаємо радянському військові якогось вияву нашої подяки за ту епідемію. Кидаючи жарти, я дозволяю собі звернути увагу Ради на засоби бактеріологічної війни. О, ні, хай шановні панове не жахаються. Мова йде зовсім не про якісь страшні епідемії чуми, холери чи

інших небезпечних хвороб. Наслідки проробки цього питання, докладне його вивчення довело, що такий захід у найближчому майбутньому повернувся би проти нас самих. Смертельна епідемія негайно перекинулася б через лінію фронту і охопила б і наше військо. Отже мова йде про занесення до тилу Радянського Союзу такої епідемії, як — грип. Так, так, грип! Ця легенька хвороба надзвичайно інфекційна. Вона майже не дає смертельних наслідків, людина просто втрачає працездатність на певний час. Вона хворіє на нежить, на кашель, їй ломить усе тіло, вона хворіє — і заражає всіх навкруги. Нічого страшного — тільки два-три тижні непрацездатності й більше нічого. Маленький грип — і все.

Не підводячи очей, старий маршал Кортуа запитав:

— А заборона бактеріологічної війни?..

Сер Оунлі саркастично посміхнувся:

— Шановний маршал Кортуа натякає на заборони бактеріологічної війни, винесені Люцернською, Міланською, Лозанською й Вашингтонською конференціями? О, ми добре пам'ятаємо про ті заборони. Адже разом з іншими державами ми так само підписували історичні пакти такої заборони Але... але є дві малесенькі поправки. Перша: хіба конференції мали на увазі такі несерйозні епідемії, як грип? Звісно, ні. Вони мали на увазі страшні хвороби, як от чума, холера, тиф тощо. Отже з цього погляду ми не порушуємо постанов згаданих міжнародних конференцій. І друга: кожне правило має свої винятки. Ми боремося за культуру, за цивілізацію, проти жахливої загрози більшовизму. Хіба більшовики не вживають недозволених засобів війни? Всі оті їхні таємничі промені, загадкові морські магнітні торпеди — хіба вони ставили ці засоби на обговорення міжнародних конференцій? Ні! Отже вільні й ми.

Сер Оунлі зробив маленьку ефектну паузу, — й закінчив:

— Виходячи з усього цього, я вимагаю рішучих засобів, рішучих дій, а насамперед — вжиття засобів бактеріологічної війни.

Маршал Кортуа неспокійно заворушився на своєму місці. Навіть спокійний і витриманий генерал Ренуар — і той трохи

здивовано поглядав на сера Оунлі, що розгорнув перед Радою такий рішучий план. Тимчасом сер Оунлі знову підвівся і сказав:

— Я дозволю собі запитати дещо в шановного генерала Ренуара. Сподіваюся, він має можливості наповнити свої знамениті аероторпеди замість вибухових речовин іншим вантажем?

— Усяким, сер Оунлі, — відповів Моріс Ренуар.

— Отже аероторпеди на мою думку найкраще підходять для нашої мети. Аероторпеда з культурою грипу летить на схід. За найкращих умов торпеди досягають мети й розриваються над великим містом, життєвим і промисловим центром, розбризкуючи над ним культуру грипу, що повільно спускається на місто й заражає його. В інших випадках, якщо, скажімо, торпеда не долітає до місця призначення, як це було останнього разу, вона все одно розривається й заражає певну місцевість, звідки грип сам уже пошириться далі. Я прошу пробачити мене за ці докладні довідки, проте я старанно вивчив справу з допомогою професора Віртуса, відомого бактеріолога, що йому власне й належить оцей план. Якщо Раді бажано — професор Віртус охоче зробить їй повідомлення про свій план, він за моїм запрошенням приїхав сюди й чекає на наше рішення.

Раді „Зацікавлених Держав“ було бажано. Рада без будь-яких сперечань прийняла план бактеріологічної війни Оунлі — Віртуса. Рада поклала на генерала Ренуара його виконання.

На всякий випадок, для історії, як висловився сер Оунлі, Рада ухвалила секретну резолюцію про бактеріологічну війну:

„Бактеріологічна війна в межах уживання культур легких хвороб, як от грип, не є чимсь недозволенним. Такі засоби війни не суперечать постановам міжнародних конференцій, що забороняли бактеріологічні засоби війни, розуміючи під цим зараження війська й тилу ворога жакливими інфекціями, як от чума, холера, тиф тощо. Зараження грипом, навпаки, значно гуманніше від усіх інших засобів війни, бо в наслідок такого заходу

ніхто не вмирає, а лише вибуває з ладу, втрачаючи на певний час працездатність. Зараження грипом з цього погляду гуманніше від артилерійської війни, від газової війни, від кулеметів і гранат, що вбивають ворога".

Не слід дивуватися такій постанові. Вона не є чимсь небувалим, вона, попри всю її цинічність, не відрізняється ґрунтовно від багатьох інших постанов міжнародних конференцій. Згадаймо хоча б про категоричні вимоги Англії на конференції в справах роззброєння 1933 року. Тоді Англія висувала таку пропозицію: забороняючи бомбардування з повітря взагалі, дозволити їй вживати цей засіб війни у віддалених місцевостях, де жителі ніколи, мовляв, нічого не мали проти того, щоб їх бомбардували з повітря, бо тоді вони просто тікають у ліс, а бомби руйнують їхні хати. Отже з цього погляду постанова ради „Зацікавлених Держав“ зовсім не дивна; вона довела просто ще раз, чого варті всі оті ухвали й пакти капіталістичних країн.

Проте сер Оунлі був цілком правий, коли він загрожував Раді небезпекою революційних вибухів в Європі. Ми сказали б навіть більше: шановний сер Оунлі надто делікатно описував те, що трапилося цими останніми днями в Європі.

Щоправда, повстання на військовому заводі в Лютеції було ліквідовано — разом із самим заводом. Військовий міністр виконав свою загрозу: ескадрилья військових літаків скинула важкі фугасні бомби на територію заводу й зруйнувала головні його корпуси. Слідом за тим військо атакувало напівзруйнований завод і вибило звідти тих робітників, що залишилися живими після повітряного бомбардування. Швидкий, негайний суд присудив усіх полонених робітників до розстрілу як зрадників держави. Масовий розстріл робітників проведено тієї ж ночі — значно швидше й організованіше, ніж свого часу, року 1871 розлютована буржуазія розстрілювала руками катів генерала Галіфе героїчних паризьких комунарів...

Але повстання на військовому заводі в Лютеції зробило вже своє діло, пролунавши по всіх країнах Європи й Америки. Воно було героїчним зразком відважності пролетарів.

що віддали своє життя в боротьбі за міжнародну робітничу справу, виступаючи проти війни з своєю соціалістичною батьківщиною — Радянським Союзом. Страйки робітників по всіх містах капіталістичної Європи, повстання солдатів, повстання моряків — були відповіддю пролетарів на криваву розправу буржуазії з робітниками міста Лютеції. І сер Оунлі трохи помилявся, згадуючи лише про чотири повстання у війську.

Він чомусь забув про дивні непорозуміння з постачанням авіаційних баз, коли спішні вантажі, адресовані базам східного фронту, загубилися десь по залізницях. Усі спроби знайти ті вантажі були марні, поки вантажі не відшукалися... на дні глибокого озера, скинуті туди з рейок цілими поїздами. Всі намагання знайти злочинців не дали наслідків.

Сер Оунлі з якоїсь причини не згадав про загадкове зникнення великого торгового пароплава „Валькірія“, що віз військові вантажі з Біверпуля до Дамбурга. Пароплав цей, вийшовши з Біверпуля, не дійшов Дамбурга, хоч із ним ішла на всякий випадок військова великосакська міноноска. Обидва кораблі зникли. Парусник „Шираза“, що проходив близько Ресбурга, бачив ці кораблі: вони, як записано в журналі вахт парусника, простували на схід, до входу в Фінську затоку і кожен мав на кормі червоний прапор...

Сер Оунлі так само забув про таємничий вибух у військовому ангарі в містечку Ежені, де в повітря висаджено шість важких бомбовозів останньої конструкції, що їх тільки два дні тому привезли сюди для випробування. Вибух знищив бомбовози, знищив ангар і всі спеціальні будинки, що стояли поза ангаром. Доповідь міністерству авіації закінчувалась стандартно:

„Злочинців знайти не вдалося“.

Отже становище було далеко загрозливіше, ніж намалював його на Раді „Зацікавлених Держав“ сер Оунлі. Цілком зрозуміло, чому похмуро мовчав маршал Кортуа, який ще тиждень тому презирливо відкидав кожную думку про можливі соціальні конфлікти. Якщо план механізованої й

автоматизованої війни генерала Ренуара не дав бажаних наслідків, скомпромітувавши блискучі теорії генерала Фулера і його прихильників, то так само не давав бажаних наслідків і старий позиційний метод війни великими людськими масами, що серед них завжди визрівали революційні таємні вогнища.

Тюрми були переповнені. Секретна поліція мобілізувала всі свої сили, арештовуючи кожного робітника, запідозреного в належності до революційних організацій. Але це не допомагало. Революціонери перенесли свою головну діяльність до військових частин, користуючися з того, що кожна частина в результаті загальної мобілізації мала певну кількість робітничої молоді, що серед неї вже давно і активно працювали комсомольські організації. Таємні підпільні друкарні продовжували випускати листівки й революційні газети,—не вважаючи на шалений терор поліції. А був ще один чинник надзвичайно великого впливу на робітничі й навіть дрібнобуржуазні верстви населення Європи: радіо.

Революційні організації обрали дуже дотепний засіб агітації з допомогою державних радіовідрядників. Як відомо, всі потужні радіовідрядники будуються поза містом, щоб вони не заважали міським слухачам приймати інші, далекі відрядники. Проте студії завжди розташовані в місті й зв'язані з відрядником кабелями, найчастіше—підземними. Отже революціонери включалися в ті кабелі своїми кишеньковими мікрофонами й проголошували свої промови—коротенькі й енергійні, оголошували потрібні повідомлення, спиняючи пересилання із студії або театру й подаючи замість них заклики проти війни з Радянським Союзом. Поліція ретельно охороняла кабелі, але вони тяглися на відстані п'ятидесяти-семидесяти кілометрів, і випадки „нахабних революційних промов“, як кваліфікували це поліційні рапорти, не припинялися.

Давалася взнаки й робота радянських потужних радіовідрядників, хоч як старанно глушили їх відрядники капіталістичних держав. Щодня йшли пересилання радянських відрядників майже всіма європейськими мовами, і щодня

слухала їх пролетарська Європа, не вважаючи на категоричну заборону поліції приймати радянське радіо під загрозою арешту й конфіскації приймача.

Для штабів інформації, для капіталістичних газет це було надзвичайно неприємним явищем, бо радянське радіо інформувало трудящих цілої Європи про стан на фронті, про всі події, що їх замовчували капіталістичні газети; розкривало їхню брехню й вигадки.

„Ми воюємо, лише захищаючися, — говорило радянське радіо. — Ми примушені воювати, захищатися із зброєю в руках. Ми воюємо з генералами, офіцерами, з наймитами буржуазії, яка бажає захопити в свої загребущі руки багатства Радянського Союзу й стати на перешкоді переможному будівництву соціалістичного життя в Країні рад. Ми не хочемо війни, але ми примушені захищатися. Солдати капіталістичних армій, робітники, селяни! Вас женуть на війну, на знищення. Повертайте зброю проти генералів і офіцерів, переходьте на сторону єдиної вашої соціалістичної батьківщини—Радянського Союзу! До Радянського Союзу припливають кораблі, що повстали проти влади капіталістів і генералів і перейшли на сторону Країни Рад. Слухайте, що розповідають вам радіом солдати, які перейшли до Країни Рад і повернули свою зброю проти загального класового ворога. Немає ворожнечі між Червоною армією і солдатами капіталістичних армій: вони брати, вони всі робітники й селяни. Вони мають одного спільного класового ворога—світову буржуазію. Переходьте на допомогу Червоній армії, що переможе в цій останнім бою з капіталізмом: бій цей — наша загальна справа!..“

А як же сильно впливали на слухачів такі заклики! Гарячі слова доходили самого серця. Робітники стискали кулаки й шукали революціонерів-організаторів. Потроху наростав революційний гнів. От у цім сер Оунлі був правий: капіталістичні уряди мали всі підстави чекати на революційні вибухи.

Рада „Зацікавлених Держав“ ухвалила перейти до рішучих дій, до бактеріологічної війни. Епідемії грипу мали зробити непрацездатними радянський тил, спинити нормальну роботу підприємств, перекинутися до Червоної армії й знищити її обороноспроможність, боєздатність. Тоді легко буде зробити з Червоною армією все, що завгодно: хворі, позбавлені міцного тилу частини не можуть воювати.. Диявольський план Віртус—Оунлі ніби передбачав усе й обіцяв рішучий перелом, обіцяв безумовну перемогу Першої армії, пророкував поразку Червоної армії. Чи все ж передбачили професор Віртус і холоднокровний сер Оунлі?..

Генерал Ренуар був украй роздратований зневажливим ставленням до нього і його машин. Він був так роздратований, що навіть оповістив за це своїх помічників. Зібравши їх, як звичайно, в своєму кабінеті, генерал Ренуар коротко розповів про рішення Ради і про роботу, покладену на нього в галузі використання аероторпед для потреб бактеріологічної війни. Дік Гордон слухав, боячися пропустити хоча б одне слово. Він був уражений: бактеріологічна війна?..

І, немов відповідаючи на його німе запитання, генерал Ренуар сказав:

— Звісно, і я не можу назвати себе прихильником таких методів війни. Проте—наказ лишається наказом. І для мене, зрештою, байдуже, якими засобами наближатися до перемоги. Якщо бактерії розчистять нам шлях—хай живуть бактерії! На війні дозволене, на мою думку, все. Справа в тому, щоб перемогти. А переможців, як відомо, не судять. Ми мусимо перемогти більшовиків—і для цього всі засоби-добрі!..

Моріс Ренуар святкує перемогу

ВПЕРШЕ в своєму житті Дік Гордон почував себе непевно. Звісно, він не був романтичною людиною. Війна—це насамперед війна і ніщо інше. Людина із зброєю в руках має залишити вдома всі свої почуття й суворо виконувати накази, скеровані на знищення ворога. Це—абеткова істина, яку знав кожен солдат, кожен офіцер. Але...

Але сама назва „бактеріологічна війна“ лишала якесь неприємне вражіння. Людина в білому халаті перестає бути лікарем. Бактеріологія перестає бути наукою, скерованою на допомогу людству. Лікар починає активно знищувати людей: він обертає проти людей свою наукову зброю, що нею досі врятував.

Джоні Волтерс— той сказав Дікові чесно й одверто:

— Ще трохи—і я, здається, стану більшовиком. Я не хочу допомагати знищенню людей хворобами. І, взагалі, Дікі, я не розумію нічого. Мені дивно згадувати про причини всього цього. Звісно, ми вирішили вимагати компенсації за вбивство тих закордонних туристів. Гарзд. Я розумів те. Але— тепер усе те забуто. Адже ніхто й не згадує про тих злощасних туристів, вони нікому непотрібні, вони нікому нецікаві. Отже виходить, що війна йде з інших причин. Ми вбиваємо людей, ще більше вбивають їх у нас,—але заради чого?.. Ренуар каже: ми мусимо перемогти більшовиків. Але, як для мене, вони зовсім не такі погані люди. Скільки от я слухаю вночі пересилання їхніх відрядників...

— А навіщо ти їх слухаєш?— перебив його Гордон.

Джоні здивовано поглянув на нього:

— Адже я хочу мати вичерпну інформацію... і, потім,

Дікі, звідки в тебе поліцейські запитання?.. Проте я жартую, хоч тепер час зовсім не для жартів. Отже радянські пересилання досить цікаві. Я ніколи стільки не знав про більшовиків та про Радянський Союз, скільки знаю тепер. І, знаєш, воно якось дивно виходить. Завіщо ми воюємо?..

Такі розмови траплялися не вперше. І Дік Гордон робив з цього певні висновки: якщо Джоні Волтерс слухав радянське радіо й воно на нього впливало, то — як слухали те радіо солдати й робітники і як воно впливало на них?.. Але Дік Гордон старанно гнав від себе такі думки, з головою пірнаючи в роботу. А діла й справді було вище голови.

Разом з професором-генералом Ренуаром і Альбертом Райволою він опрацьовував новий механізм, що замість вибуху просто потрібної хвилини розкривав аероторпеду й розбивав покладені всередину великі ящики з крихкого скла. Не спускаючися ще на землю, аероторпеда на певній невеликій висоті розкривалася й випускала з себе густу рідину — культуру бактерій, що повільно падала вниз, розпорошуючися підчас падіння й перетворюючися на вогкий туман — конденсовану інфекцію. Туман укривав землю, дерева, будинки, траву, туман проходив крізь вікна до кімнат — і всюди приносив хворобу, заражаючи всіх без винятку.

Так було, якщо торпеда досягала мети. Коли б її спинили, той самий механізм автоматично запалював невеличку бомбу, яка розривала торпеду на шматки, щойно вона торкалася землі. Коли б у торпеду влучив ворожий набій — все одно, він так само розпорошив би культуру грипу в повітрі й вона повільно спустилася б на землю таким самим інфекційним туманом.

Механізм сконструювали досить швидко. Заводи, що виготовляли торпеди, зразу стали до виробництва — і нові партії торпед почали приходити на бази обладнані по новому. А водночас до баз почали приходити й вагони з таємничим вантажем, під посиленою військовою охороною. Сама охорона не знала, що то був за вантаж: їй доручено було лише охороняти його, як охороняють за статутом військовий прапор.

Взгони завозили до внутрішніх приміщень бази, де на них чекали люди з інституту професора Віртуса. Ці люди доглядали за розкриттям вагонів, перевіряли їхній багаж. Своєрідні прилади були в цих людей завжди наготові— щось на взірець вогнегасників. Люди уважно стежили, як виймали з вагонів дебели дубові ящики — під пломбами й печатками. Люди перевіряли — чи немає десь під ящиком підозрілої вогкості. Двічі вони знайшли її — зразу всі робітники дістали наказ вийти геть із приміщення. Люди з інституту професора Віртуса тоді бралися до енергійної роботи. Вони наставляли свої прилади й обливали шиплячим струменем піни, що біла з приладів, не тільки підозрілий ящик, а й усі інші, весь вагон, ціле приміщення. Шумовиння за кілька хвилин випарювалося — і коли робітники знову заходили до приміщення розвантажувати далі вагон, вони помічали лише дивний солодкуватий запах, що трохи нагадував якусь дезинфекцію.

Такі самі люди доглядали всюди, де проходила робота з таємничим вантажем. Ящики, вийняті з вагонів, автовізками перевозилося до ангару, де стояли готові порожні аероторпеди. І за кожним таким візком ішла людина з своїм приладом. Досвідчені майстри розкривали біля аероторпед загадкові ящики й виймали звідти скляні кубики, наповнені жовтуватою густою рідиною. Майстри під доглядом людей з інституту професора Віртуса обережно вкладали ці скляні кубики до спеціальних гнізд в аероторпеді й закривали осібними кришками. Лише після того люди з інституту поверталися, щоб узяти під свій догляд дальший ящик.

Дік Гордон проводжав генерала Ренуара під час огляду всіх тих операцій. Головний уповноважений інституту професора Віртуса стиха давав генералові пояснення. Він говорив:

— Ми примушені бути наготові кожної секунди. Мої люди з дезинфекційними приладами чергують увесь час розвантаження вагонів і зарядки аероторпед. Бачите, пане генерале, кубики з культурою зроблено навмисно з дуже крихкого скла, як ви просили, щоб забезпечити розпорошення культури в повітрі. Проте це тягне за собою побічну

небезпеку: кубики, хоч досить старанно запаковані, можуть розбитися в дорозі. Ящики запломбовані, але культура ця може просочитися крізь дошки. Ви розумієте, що до нашого завдання аж ніяк не входить посіяти заразу тут.

— Сподіваюся, що так,— похмуро відповів генерал Ренуар.

— Отже ми уважно стежимо і в разі потреби негайно звільняємо приміщення від людей та дезинфекуємо його. Професор Віртус виготував радикальний дезинфекційний розчин, що гарантує цілковите знищення всіх бактерій. Ви відчуваєте оцей солодкуватий запах? Це й є запах нашої дезинфекції. Так само ми чергуємо й біля аероторпед під час їхньої зарядки культурою. Це конче потрібно, хоч би й тому, що підчас масового виготовлення нашої культури ми не можемо гарантувати її чистоти. Цілком можливо, що в наших скляних кубиках разом із грипом замкнені ще й якісь інші бактерії.

— Наприклад?

— Важкенько відповісти. Можуть бути різні випадки. Проте всі їх убиває наш дезинфекційний розчин, отже, небезпеки для нас немає. Професор Віртус сказав якимось, що взагалі немає нічого страшного, якщо ми разом із грипом надішлемо з аероторпедами в тил ворога ще якусь невеличку хворобку, вона, мовляв, не завадить нам...

І уповноважений весело посміхнувся дотепному жартові професора Віртуса. Посміхнувся й генерал Ренуар. Але Дік аж ніяк не міг примусити себе посміхатися. Все це справляло на нього неприємне вражіння...

Телеграми з штабу вимагали від генерала Ренуара якнайскоріше починати операції з аероторпедами, що мали понести до тилу Радянського Союзу хворобу. Адже становище на фронті не обіцяло покищо нічого втішного. Радянські сили весь час міцнішали. Вже не було й згадки про те, щоб провадити наступ на позиції Червоної армії; навпаки, радянське військо вже кілька разів само йшло в наступ і робило помітні прориви фронту Першої армії. З цього погляду маршал Кортуа був правий; війна набула позиційного характеру. Тільки в одному він помилявся:

активною була не Перша армія, а Червона армія Радянського Союзу. Це не заважало маршалові Кортуа вести свій щоденник, записуючи все чисто нове й цікаве, що траплялося на фронті. Ось уривки з його щоденника.

„12 липня. На північній ділянці більшовики розгорнули раптову атаку наших позицій. З артилерійською підтримкою радянські загони рушили в наступ і захопили першу лінію окопів. Піхота йшла під захистом важких танків. Цікаво відзначити своєрідне розташування бойових сил: танки лише розчистили шляхи піхоті, яка, зайнявши першу лінію окопів, спинилася й пропустила вперед кавалерію, підтримувану легкими швидкохідними танкетками.

„13 липня. Авіаатака радянських бомбовозів не дала помітних наслідків. Нові зенітні гармати, автоматично сполучені з прожекторами, винищили більше як половину літаків. Ескадрильї пощастило лише висадити в повітря базисний склад снарядів. До речі, звідки в більшовиків такі точні відомості про розміщення наших центральних складів... Треба звернути на це увагу політичного управління армії.

„14 липня. Прорив нашого фронту на північній ділянці все ще не ліквідовано. Більшовики дуже добре закріпили флангові пости. Побоюються, що це місце небезпечне щодо дальшого розгортання кавалерійського наступу. Кавалерія більшовиків доводить, які хибні були розмови, що роль кінноти взагалі закінчена і що вона не може показати себе за умов танкової війни. Радянські кавалерійські частини ведуть перед в атаках. Щоправда, вони завжди наступають з підтримкою швидкохідних танків і танкеток...

„15 липня. З усіх ділянок надсилають рапорти про надзвичайно шкідливу діяльність радянських снайперів, що тримають під обстрілом цілі групи окопів і наших кулеметних гнізд, паралізуючи їх. Ще один доказ, що гвинтівка не втратила свого значення в сучасній війні. Перебуваючи у вмілих руках — гвинтівка ще багато чого може зробити...“

Ми подали тут кілька уривків із щоденника старого маршала Кортуа, щоб показати, як загальмувалися події на всьому фронті. Здавалося, що війна переходить у той стан, що дуже нагадував окопне сидіння підчас великої війни 1914—1918 років. Великі людські маси зійшлися одна проти одної, посіли добре захищені позиції й ніби не могли перейти до рішучих дій.

Проте було дещо таке, що рішуче відрізняло теперішній стан від стану минулої війни. Насамперед — величезне зростання технічних сил. Та й події наростали з двох боків фронту різними темпами й різними шляхами. Якщо першими днями боїв радянське військо подекуди відступало й звільняло де-не-де шлях для наступу Першої армії, якщо Перша армія тими днями нестримно посувалася вперед, демонструючи нові досягнення техніки знищення, — то тепер ролі змінилися.

Перша армія стояла нерухомо, навіть не пробуючи переходити до наступу. Здавалося, що вона встигла втратити частину своїх сил, що вона нездатна переходити до рішучих дій, що вона, зрештою, дедалі слабшає — головне за рахунок послаблення її тилу, де розгортаються революційні події. І, навпаки, Червона армія ніби черпала щодня нову силу й міць із свого безкрайого тилу. Вона міцнішала, вона переходила все частіше й частіше в наступ, вона атакувала, проривала фронт, ніби самі її частини рвалися до бою й їх доводилося тільки стримувати.

Зрозуміло, чому штаб щодня телеграфно підштовхував генерала Ренуара. Командування покладало всі надії на бактеріологічні аероторпеди, що мусли внести паніку до глибокого тилу Радянського Союзу й деморалізувати частини Червоної армії. І були ще причини, що примушували командування фронту поспішати з бактеріологічним наступом.

Рапорти командувачів ділянок суворо секретно сповіщали про непевність частин, присланих на поповнення фронтової армії. Такі частини прибували з тилу вже заражені революційною пропагандою. Ніякі засоби боротьби не допомагали, ніякі секретні агенти неспроможні були вказати підпільні гнізда революційної пропаганди. Кілька полків у

повному складі перейшли на сторону Червоної армії, за-
зда легідь умовившись з нею про час переходу.

Як виявилось потім, ті частини мали певний зв'язок з Червоною армією, надсилали до ворожих окопів своїх представників умовлятися про дальшу долю частини. І найстрашніше було те, що такі частини не перетворювалися за лінією фронту на полонених; їх не роззброювали, не надсилали до концентраційних таборів для військово-полонених. Навпаки! Частини, що перейшли до червоних, не склали зброї, а просто повертали її в інший бік і поруч з Червоною армією починали наступ проти колишніх своїх окопів. Це зовсім деморалізувало військо.

Даремні були всі намагання держати в тайні такі випадки. Радянське військо сповіщало про них частини Першої армії листівками, що їх хмарами скидали радянські літаки. Радянське радіо сповіщало про переходи частин Першої армії цілу Європу, подаючи виступи й самих колишніх солдатів, що, звертаючися до рідних, знайомих і товаришів, які залишилися по капіталістичних країнах, — розповідали про свій вчинок і закликали всіх наслідувати його й тим самим допомогти боротьбі з війною проти Радянського Союзу, допомогти революції.

Нема чого говорити, як впливали такі радіовиступи. Охранки всіх капіталістичних країн збивалися з ніг, без кінця арештовуючи робітників, спійманих підчас приймання радянського радіо. Проте вже не було вільних місць по тюрмах. Навіть по дрібнобуржуазних колах розповсюджувалися чутки про розвал у Першій армії, про безперечну перемогу більшовиків. Був лише один спосіб підняти дух армії й тилу — це рішучий удар по Радянському Союзу, рішуча блискача перемога хоча б місцевого значення. Але саме це не вдалося зробити командуванню...

Генерал Ренуар і сам добре розумів кончу потребу форсувати бактеріологічний наступ. Він особисто керував останніми заходами, він докладно розробив план повітряної атаки, що мала провадитися вночі. Генерал Ренуар вирішив цього разу надіслати до тилу Радянського Союзу самі аероторпеди, без будьякого супроводу літаків.

„Не треба ризикувати живими силами там, де ми дору-чаємо справу бактеріям“, — сказав він рішуче. І так само рішуче дотримувався такої програми дій.

Найсудовіша таємниця вкривала всі підготовні роботи. Генерал Ренуар став дуже підозрілим. Одного разу він скасав Альбертові Райволі:

— Я тепер не вірю нікому. Розумієте, Райвола, трап-ляється надто багато дивних речей. Оті вантажі для авіа-баз, що зникли й потім були знайдені в озері; оті таємничі вибухи в Еженському ангарі; зрештою, дивна поінформо-ваність радянських пілотів щодо розташування наших базис-них складів... Я не вірю у випадки, для цього я надто ба-гато бачив на своєму віку. Мені здається, що наша таємна поліція недосить добре працює. І взагалі, вражіння таке, ніби ми тепер живемо десь на вулкані, що ввесь час за-грожує вогнем...

Дещо подібне сказав він одного разу й Дікові Гордону. І мимоволі Гордон згадав про свою розмову на фронті з Джоні Волтерсом, розмову з приводу листа від Тома Даунлі, де той писав про так звані „хвости“ механізованої армії й непевність тих хвостів. Чи не цілком правий був той Том Даунлі з його теорією, що доводила хибність по-глядів і тверджень генерала Фулера і його прихильників?..

Одна лише людина коло генерала Ренуара не знала те-пер жодних сумнівів і непевних думок про якусь прихо-вану небезпеку: це був лейтенант Гагарін. Остання операція, нещасливий повітряний наступ, коли аероторпеди спинено загадковими радіопроменями, остаточно вилікував Гагаріна від усіх його думок і настроїв. Власноручно, не довіряючи механікам, Гагарін перевіряв мотори аероторпед, перенісши на них усю свою колишню любов до винищувачів. Генерал Ренуар мав усі підстави бути тепер цілком задоволеним бездоганною поведінкою лейтенанта Гагаріна. І це було по-мітно: саме з Гагаріним найохочіше розмовляв генерал Ре-нуар, частенько викликаючи його до себе.

А коли настав той час, що на нього так довго чекали, час вирядження першого загону бактеріологічних торпед, — генерал Ренуар доручив спостереження за їхнім маршрутом

са́ме лейтенантові Гагаріну, хоч усе це робилось в його власному кабінеті.

На велетенському столі лежала велика прозора рельєфна карта Західної частини СРСР. Червона лінія показувала повітряний шлях аероторпед від бази, де сидів біля карти генерал Ренуар і стояв лейтенант Гагарін, аж до самої Москви. Кругла світлова пляма сяяла на самому початку червоної лінії, світлова пляма, складена з сотні найдрібніших світлових точок. Пляма визначала загін бактеріологічних аероторпед.

Генерал Ренуар трохи хвилювався. Він вперше стежив за операцією з свого кабінету. Він уважно дивився на стрілку годинника, що повільно наближалася до одинадцятої години. Три хвилини ще лишалися до одинадцяти годин вечора... дві... одна...

— Увага, Гагарін, увага!

Хоч і дожидавши цього, і генерал і лейтенант здригнулися від мелодичного звука маленького дзвінка: сигнал відльоту торпед! Світлова пляма на карті мигнула і ледве помітно поворухнулася. Вона трохи розтяглася, набула форми правильного овала.

— Єсть, пане генерале, — доповів гучномовець на столі голосом улюбленого механіка Мієті.

Моріс Ренуар не зводив погляду з світлової плями, гарячково чекаючи її руху. Годинник поволеньки відбивав секунди: раз-два, раз-два...

— Пане генерале, посувається! — не витримав Гагарін.

Так, пляма повільно посувалася на схід. Шалена хуткість загону аероторпед, що робили за годину принаймні триста кілометрів, здавалася в зменшенні — на карті — ходою черепахи. Світлова пляма посувалася на схід, до СРСР, суворо виконуючи напрямок, указаний червоною лінією.

Надзвичайно дотепне й складне обладнання сигнального приладу передавало кожен рух кожної аероторпеди сюди, на цю прозору рельєфну карту. Торпеди рухалися десь у повітрі. Вони щохвилини віддалялися від бази, від аеродрому, звідки вони щойно вирушили. Але на карті зберігався їхній слід у вигляді світлових найдрібніших точок,

... Світлова пляма, ознака загону бактеріологічних аероторпед, — посувалася на схід, до СРСР, точно додержуючи напрямк. указаний червоною лінією...

що зливалися для спостерігача в одну суцільну світлову пляму, яка весь час ледве помітно посувалася на схід, позначаючи пересування аероторпед у повітрі напрямком на Москву.

Це був останній винахід професора Ренуара, пророблений у деталях його улюбленим помічником Гагаріним. Через цей винахід можна було весь час стежити за рухом торпед, не виходячи з кабінету, ба й більше того: зупинка першої-ліпшої торпеди негайно відзначалася на карті. Спина торпеда падала на землю — і її світлова точка перетворювалася тоді на більшу червону, відокремившись від усіх інших точок, що продовжували свій рух.

Минав час — але Ренуар і Гагарін нічого не помічали, схилившись над картою й стежачи за летом аероторпед. Загін наближався до кордону: найнебезпечніше місце! Хоч навряд у шумі артилерійських пострілів, у шаленому гуркоті фронтової лінії хтось почує стриманий шум моторів аероторпед, що пролітають над фронтом на височині понад дві тисячі метрів. А проте...

І знову перший порушив напружену мовчанку Гагарін: — Пройшли! Пройшли!

Дійсно, світлова пляма просунулася східніше лінії фронту, жодна точка не спинилася, не пофарбувалася в червоний колір; значить, жодна торпеда не вибула із строю. Це було вже щось подібне до справжнього успіху, що на нього навіть не чекав генерал Ренуар, готовий втратити на цій ділянці шляху принаймні половину торпед..

І ще проходив час. Так само залишалися схилені голови над картою. Тільки цигарковий дим дедалі більше виснув у повітрі кімнати: генерал Ренуар запалював цигарку за цигаркою, жадібно втягуючи грудьми пахущий дим.

У районі Смоленська шість точок відокремилися від загальної плями й лишилися нерухомі, пофарбувавшись в червоний колір. Трохи далі відокремилися ще з десяток точок. лейтенант Гагарін, озброєний збільшувальним склом, уважно підраховував торпеди, що вибували з строю. З якої причини вибували вони, — цього ніхто сказати не міг. Чи впливали на них загадкові радіоколивання, що спиняли

мотори, чи руйнували їх блакитні промені електропрожекторів, чи просто влучили в них набой зенітних гармат?.. Відповіді на це не було. Проте генерал Ренуар акуратно відзначив на карті місця, де спалахували тривожні червоні точки: то були центри інфекції, центри, звідки за кілька днів в усі боки почне поширюватися зараза, хвороба...

Далі й далі посувалися торпеди. Темна липнева ніч покривала їх темрявою, вони летіли над Радянським Союзом невидимі, як таємничі нічні птахи. Ще в двох місцях, уже зовсім недалеко Москви, відокремилися від загальної плями десятки два червоних точок. Знову генерал Ренуар відзначив місця заражених центрів. І, зрештою...

Світлова пляма, наблизившись до Москви, вкрила її чорне коло. Півхвилини, хвилина... І враз уся пляма спинилася. Центр її пофарбувався в червоний колір, потім почервоніли краї... Все! Червона загрозлива пляма з найдрібніших точок залишилась на карті, а крізь пляму знизу просвічувало умовне коло радянської столиці.

Генерал Ренуар устав, з грохотом відштовхнувши стілець. І тієї ж секунди репродуктор доповів:

— Операцію закінчено, пане генерале.

Очі генералові блищали. Він гордо випростався. Гагаріну хотілося співати; він забув, що ледве тримається на ногах від втоми. Генерал Ренуар зробив до нього крок:

— Гагарін,—вимовив він,—ви перший, хто знає, крім мене й Мієті, про сьогоднішню перемогу. Вітаю вас, мого помічника! Ми поклали сьогодні на терези вирішальну гирю. І ось, я бачу: тарілка терезів схиляється, вона приносить нам велику, таку потрібну нам перемогу... Гагарін, вітаю вас!

І генерал Ренуар міцно потис руку свого помічника.

Я чекаю на тебе, Джоні!..

ЕПІДЕМІЇ в СРСР! Центр Радянського Союзу охоплений епідемією грипу! Через масове захворювання робітників у Москві спиняються заводи! Перебої в роботі залізничного радянського транспорту! Епідемія поширюється, охоплюючи весь центральний район! Епідемії в СРСР, купуйте газети, кулуйте газети!“

Не було жодної людини, що негайно не придбала б газети, вражена такими викриками газетярів. Новини дійсно приголомшували: епідемії в СРСР?.. Центр країни більшовиків охоплений інфекційними хворобами?..

А по вулицях уже бігли нові газетярі, з новими випусками, екстренними виданнями газет:

„Епідемія в СРСР поширюється! Виникають нові центри інфекції! Грипом охоплений, крім Москви, ще й Смоленськ! Купуйте вечірні екстренні випуски газети, купуйте!..“

Підозріла людина в жовтій шляпі з довгими вусами, що справляли вражіння причеплених, зібрала круг себе юрбу людей і держала промову таку палку, що нагадувала вона виступ дешевого адвоката, який щойно дістав за нього авансом певну суму грошей.

„Сам господь бог карає більшовиків. Їм не допоможе тепер ніщо. Громадяни, помолімося господу, хай надішле він благословення нашій хоробрій армії, що знищить варварів-більшовиків разом з їхнім корінням. Святе провидіння надіслало на комуністів хворобу, щоб допомогти нам винищити більшовицьку заразу. Громадяни, ми повинні всіма силами допомогти нашій армії! Громадяни!..“

Дік Гордон, що проходив вулицею, прислухався до цієї промови, не спиняючися — і ще швидше пішов далі. Йому було огидно. Сама згадка про засоби бактеріологічної війни

викликала в нього неприємне почуття. Коли він думав за це — йому варто було лише заплющити очі й одразу ввижалася огидна постать людини в білому халаті, що, посміхаючися, вливала отруту в рот зв'язаній, оплутаній мотузками жінці. Чому в Гордона виникала перед очима така картина — він не знав і сам. Проте вона переслідувала його, як настирливий кошмар.

Купивши газету й похапцем продивившись її, Гордон піднявся до своєї квартири. Тут він скинув кепі й сів у крісло, втомлено простягаючи ноги. Джоні Волтерс мав прийти з хвилини на хвилину. Він дзвонив Дікові телефоном і попередив його:

— Маю надзвичайні відомості про Тома Даунлі.

— То скажи,—відповів Гордон.

— Ні, не можу. Ти йдеш додому? Гаразд, я зайду до тебе. Зачекай.

Покищо Дік Гордон лїниво ще раз переглядав вечірню газету. Вона цілком, від першої сторінки до останньої, кричала про наступну перемогу над Радянським Союзом. Спритні репортери вираховували, скільки днів потрібно, щоб епідемія охопила всю центральну частину СРСР і спинила все виробництво. За їхніми твердженнями 'виходило, що варто лише зачекати днів чотири-п'ять — і радянські позиції можна буде захопити голими руками.

Газети жодним словом не згадували про причину виникнення епідемії грипу в СРСР. Це було зрозуміло: навіщо писати про бактеріологічну війну? Хіба не красивіше, не вдячніше приписувати все це провидінню або руці самого господа бога?..

Дік Гордон роздратовано жбурнув газету на підлогу. І тієї ж миті йому майнула думка: що це діється з ним? Власне, чому він не радіє? Адже епідемія в СРСР дійсно обіцяє великі можливості для військових операцій.

Дік підняв очі до стелі—і замислився. Щось творилося з ним. Повільно в його мисленні відбувався якийсь перелом. Який саме—того він не розумів. Цього разу Дік Гордон не міг спокійно й холонокровно аналізувати свою поведінку і настрої, як це робив він завжди.

Ці думки спинив Джоні Волтерс, що раптом вбіг до кімнати. Він був украй схвильований:

— Ти не здогадався, Дікі? Га?

— Ні. А що трапилось?

— Я дістав листа від Тома Даунлі. Ти знаєш, що він пише?

— Звідки ж мені знати? Адже листа читав ти, а не я.

— Так от, слухай. Перша армія більше не має офіцера Тома Даунлі!

— Ти хочеш сказати, що Тома вбито?..

— Навпаки, він живий і навіть веселий. От, ніколи б ти не здогадався. Слухай: Том Даунлі разом із цілою частиною, з батальйоном зв'язку штабу ділянки...

Джоні зробив урочисту паузу—і закінчив:

— Перейшов на бік Радянського Союзу, перейшов до Червоної армії! Ти можеш собі уявити?..

Дік дивився на Джоні широко розкритими очима.

— Такого не може бути, Джоні, це якась помилка...

— Ніякої помилки! Слухай, от лист:

Джоні розгорнув аркушик паперу:

— Ну, початок не цікавий, він має особистий характер.

А ось:

„... і хай тебе не дивує все те, що ти зараз прочитаєш. Спочатку кілька засновків. Сподіваюся, ти мене добре знаєш. Так? Знаєш, що я ніколи не був не тільки комуністом, а навіть і соціал-демократом. Хоч, правда, ці останні завжди здавалися мені чимсь не вартим уваги серйозної людини. Так от! Моя кар'єра, як офіцера, нашої „доблесної Першої армії“ і таке інше—закінчена. Сьогодні вночі ми всі, увесь батальйон зв'язку штабу нашої ділянки переходимо до більшовиків. Ти не віриш своїм очам? Розумію. Але читай далі—і ти зрозумієш“.

Джоні підняв очі на Діка:

-- Це він добре сказав: „зрозумієш“.

— Читай далі,—глухо промовив Дік.

„... Ти напевне пам'ятаєш мого листа, де я писав про різні теорії війни. Про так звані „хвости“ генерала Фу-

лера і таке інше. Так от, справа значно глибша, ніж здається. Справа в тому, за ким майбутнє. За нами, за Першою армією, генералом Фулером, Ренуаром, Древором і іншими, за капіталізмом, що напосідає на молодий Радянський Союз, чи, навпаки, майбутнє за комуністами? Я довго обмірковував—і остаточно вирішив: майбутнє за комуністами, молодим класом пролетарів, а не за старезним капіталізмом, що його останні дні ми спостерігаємо. І, знаєш, що саме остаточно допомогло мені вирішити цю важливу для мене проблему?.. Полонений радянський снайпер, якого я недавно допитував. Коли б ти побачив, почув цю людину, ти б переконався й сам. Уяви собі чоловіка, що хоробро дивиться вперед, нічого не боїться, не жаліє свого життя й певен, що, незалежно від його долі, переможе його справа. Ти думаєш він був комуністом? У тому то й справа, що ні. Звичайний червоноармієць. І ось тоді я вирішив: перемога за ними. Ніякими машинами, ніякими аероторпедами й стрибаючими танками ми не переможемо Радянського Союзу, бо в нього є така сила, про яку ми навіть мріяти не можемо. Ця сила—велика свідомість молодого класу, певного своєї моці, певного, що майбутнє належить саме йому“.

Джоні спинився, немов обмірковуючи щось.
— Читай далі,—знов глухо відгукнувся Гордон.

.... Візьмімо дрібницю ніби: наслідки успіхів чи неуспіхів на фронті. Як реагує на це наш тил і тил радянський? У нас негайно починається розклад—як тільки з фронту приходять погані відомості. У них—відомості про неуспіх викликають нову хвилю запалу боротьби, з'єднують армію і тил одною волею до перемоги. Про це можна було б багато говорити, але—й часу немає та й без того я непевен, чи дійде до тебе цей лист. Отже ми переходимо на сторону Червоної армії. Ми йдемо не в полон, про це остаточно домовилися наші уповноважені, що провадили секретні переговори. Ми йдемо для того, щоб стати в ряди Червоної армії, проти старого світу,

проти війни. Так, так, Джоні, проти війни! Не проти тебе, не проти солдатів Першої армії, а проти війни, проти тих, хто її вигадав, хто нею керує. І я навіть скажу тобі більше: я певен, що таким самим шляхом підеш і ти. Бо це шлях кожної чесної людини, що вміє дивитися в майбутнє. Я чекаю на тебе, Джоні. Шкодную, що не можу далі писати—немає часу. Ми йдемо. Бувай здоров, думай, Джоні, обмірковуй і пам'ятай: я чекаю на тебе!

Твій Том Даунлі“.

Джоні склав аркушки па перу, сховав їх у кишеню й запитливо поглянув на Діка:

— Ну, що ти скажеш?

Дік мовчав, його обличчя похмарніло.

— Ну, Дікі?

З великим трудом Дік Гордон повільно відповів:

— Це — зрада, Джоні... Зрада честі військової людини...

Джоні махнув рукою:

— Та мені байдуже, зрада чи ні. Кого він зрадив? Народ? Ні, бо ми воюємо не за народ; я взагалі не знаю, завіщо ми воюємо. Державу? Я не знаю, за яку державу ми воюємо. Військову честь? Е, Дікі, останні шматки старої, так званої, військової честі ми викинули як непотрібне дрантя разом із першим виступом тих мерзотних бактеріологічних торпед. Кого ж, зрештою, зрадив Том Даунлі? Того, хто фінансує всю цю справу? Тих, хто чекає від неї користі? То я особисто не маю нічого проти такої зради. Ось що. Я знаю, я нездатний до активних дій. Ти кажеш, що я — пацифіст. Але... мене вистачить на те, що я задумав.

У кімнаті стало тихо. Дік мовчав. Він не знаходив відповіді. Нарешті він сказав:

— Ти підеш слідом за ним?..

— Не знаю. Я цього ще остаточно не вирішив. Проте...

Різкий стукіт у двері не дав закінчити. Голос зза дверей вигукнув:

— Телеграма лейтенантові Гордону!

Дік відкрив двері, вагаючись: звідки, від кого? Проте

замість листівноші — до кімнати ввійшов високий чоловік у поліцейській формі. За ним біля дверей стояло ще кілька полісменів. Чоловік спинився посеред кімнати й запитав:

— Хто з вас сублейтенант Джон Волтерс?

— Це я, — відповів Джоні, нічого не розуміючи.

Чоловік зробив знак полісменам. Вони підійшли до Джоні й стали обабіч нього.

— Вас заарештовано, Джоні Волтерс, — сповістив високий чоловік. — Заарештовано, як державного злочинця. Обшукати його!

Спритні руки полісменів полізли до кишень Джоні.

— Я не розумію, — почав був Гордон, — у моїй квартирі...

— Пробачте, лейтенанте, — ввічливо й спокійно перебив його поліцейський агент. — Ось наказ арештувати Джона Волтерса. Даруйте, що мені довелося спочатку сказати про телеграму. Це — звичайний засіб, щоб не турбувати нікого заздалегідь.

Полісмени поклали на стіл все, що знайшли в Джоні. Поліцейський агент швидко все переглянув і радісно схопив аркушки паперу, що з них Джоні читав Дікові:

— Ось! Як ви дістали цей лист?

Джоні мовчав з виразом огиди на обличчі.

— Не хочете відповідати? Гаразд. Прошу йти за мною. Сподіваюся, нам не доведеться вживати силу?..

Полісмени повели Джоні. На порозі він обернувся й сказав:

— Бувай, Дікі! Справу не кінчено — і нашу розмову так само...

Поліцейський агент ввічливо козирнув Дікові — очевидно щодо Гордона він мав інші інструкції, — і вийшов слідом за Джоні. Дік залишився сам. Він нічого не розумів. Все це трапилося так несподівано, що видавалося сном. Джоні заарештовано?.. Зашо?..

І раптом Дік згадав фразу з листа Тома Даунлі:

„... Я не певен, чи дійде до тебе цей лист...“

Виходить, — цього листа хтось читав? Хтось знав про нього, адже агент одразу схопив його?.. Дік глибоко

... Джоні склав аркушки паперу і запитливо поглянув на Діка:
— Ну, що ти скажеш?..
Дік мовчав, його обличчя похмарніло...

зідхнув: справа оберталася зовсім неприємно. Джоні загрожувала серйозна небезпека. Треба рятувати. До кого піти, чиєї допомоги шукати? І враз Гордон вирішив: йому допоможе генерал Ренуар. Так, саме генерал Ренуар. До нього, скоріше!..

Моріс Ренуар сидів у вигідній фотелі й уважно слухав радіо. Це був час його пообіднього перепочинку. Щоправда, останнім часом генерал Ренуар трохи змінив свої звички, він перестав слухати після обіду свою улюблену музику. Щодня він, пообідавши, ставив показник хвили, що на неї був настроєний приймач, на Москву і слухав радянське пересилання. Генерал Ренуар бажав мати вичерпні й різносторонні відомості про стан військових дій. Його, очевидно, не задовольняли офіційні зведення штабу, Першої армії.

Генерал слухав радіо, коли ад'ютант, нечутно ввійшовши до кабінету, доповів, що лейтенант Гордон просить дозволу його бачити. Моріс Ренуар зробив рукою знак що визначав „прошу“ — і слухав далі.

Увійшов Гордон. Генерал Ренуар мовчки показав рукою на крісло і жестом запропонував слухати. Дік почув:

... імперіалісти, шукаючи засобів урятувати становище й деморалізувати радянський тил, пішли на новий великий злочин. Вони, порушуючи всі постанови міжнародних конференцій, перейшли до бактеріологічної війни. Вони таємно надіслали до Москви загін аероторпед з культурами інфекційних хвороб. Нема чого говорити про дикість таких засобів боротьби. Нічого дивуватися, що імперіалісти порушили свої власні урочисті заборони бактеріологічної війни. Адже відомо, що такі заборони й обіцянки вони дають лише для того, щоб краще сховати справжні наміри. Але про цей новий злочин мусять знати пролетарі цілого світу. Хай знають імперіалісти, що це їм не допоможе, так само, як не допомогли всі попередні спроби. Радянський Союз змушений оборонятися — і новий злочин імперіалістів викличе нову хвилю ентузіазму трудящих СРСР, що розіб'є

зграю міжнародних шакалів з допомогою пролетарів капіталістичних країн...”

Генерал Ренуар посміхнувся — й запалив нову цигарку.

... Червона армія примушена перейти до рішучих дій. Імперіалісти мають пересвідчитися, що вони будуть побиті їхньою ж таки зброєю, технікою, що нею керуватиме рука пролетаря. Трудящі капіталістичних країн! Беріть зброю, вставайте проти влади культурних дикунів, справа вашого визволення — справа ваших власних рук...”

Рух руки генерала Ренуара обірвав звуки з репродуктора.

— Далі нецікаво, — сказав Ренуар. — Що скажете, Гордон?

— Поліція заарештувала мого помічника Джона Волтерса, генерале.

— Зашо?

— Я не знаю. Він одержав листа від нашого шкільного товариша Тома Даунлі, де той написав, що переходить на сторону радянського війська. Проте — при чім тут Волтерс? Я прийшов, пане генерале, просити вас вжити заходів, щоб Волтерса звільнили.

— Звільнити?.. Хм, кажете — лист?..

Генерал Ренуар дістав із ящика стола невеличкий папір і проглянув його.

— Так, — зрештою сказав він, — так. Тепер розумію. Я лише мимохідь проглянув цього листа, мені було ніколи. Так. Поліція сповістила мене. Так, Волтерса заарештовано. Ви кажете — він не винний? Ви можете взяти на себе особисту відповідальність за нього й його поведінку?

— Так.

— Добре.

Генерал натиснув кнопку дзвоника. Проте не встиг він іще зняти пальця, як до кімнати хутко ввійшов ад'ютант:

— Пробачте, пане генерале, депеша від штабу.

Моріс Ренуар узяв вузький клаптик паперу й голосно прочитав:

„Вночі зроблено повітряний рейсовий напад на центри Швабії тчк радянські літаки зруйнували бомбами найважливіші промислові пункти тчк ознаки показують що літаки типу ракетних через їхню надзвичайну хуткість не можна вжити заходів оборони тчк негайно організуйте захист центрів ескадрильями винищувачів автожирів мобілізувавши все можливе тчк рейс радянських літаків триває“.

Генерал помітно зблід. На скронях йому заворушилися м'язи — постійна ознака його хвилювання. Він кинув депешу на стіл і крикнув адьютантові:

— Негайно прямий провід до штабу!

— Уже готово, пане генерале. Штаб щойно викликав вас до прямого проводу. Апаратна чекає вашого сигналу, — відповів адьютант.

— Включіть мікрофон і репродуктор.

Генерал підійшов до стола й важко опустився у крісло. Репродуктор проговорив:

— Алло, генерале Ренуар! Ви одержали нашу депешу?

— Так. Прошу докладніше інформувати мене.

— За нашими спостереженнями радянські літаки роблять понад тисячу кілометрів на годину. Вони за всіма ознаками мають маршрут широким півколом вздовж східно-південних районів Швабії. Це безумовно літаки з ракетними двигунами — ніщо інше не може дати такої швидкості. Крім того — вони мають, очевидно, й нормальні мотори, бо підчас бомбардування вони значно зменшують швидкість — до норми сучасних бомбовозів. Зруйновано військові заводи в Дрезнау, Ойсбурзі й Файбурзі. Щойно прийшла депеша про появу літаків над Шпільгартом. Це означає поворот назад на схід. Є підстави чекати на дальше розгортання цього рейсу.

Гордон бачив, як генерал Ренуар стискував кулаки. Він ледве стримував себе. Зрештою він відповів:

— Невже ж ніде не організовано контратаки?

— Неможливо було. Радянські літаки з'явилися несподівано. Наші спеціалісти вважають, що вони ввесь свій

шлях роблять у стратосфері й знижуються лише в районі об'єктів нападу. Це така блискавична хуткість, що ІІ досі ніде не спостерігалося. Ось чому штаб звертається до вас. Маю сповістити ще й про те, що в наслідок цього рейсу радянських літаків—у південній Швабії почалися соціальні революційні заворушення. Інформаційні пункти повідомляють, що по вулицях Дрезнау, Ойсбурга, Файбурга й Герліна посуваються великі робітничі демонстрації з гаслами проти війни з Радянським Союзом і вимогами негайно вжити заходів проти війни, яка насамперед чинить шкоду Швабії...

— Гарзд. Досить. Усе ясно. Прошу інформувати мене систематично про дальший рейс тих літаків. Вживаю заходів.

Генерал Ренуар опанував себе. Він швидко записував щось у блокнот. Гордон, глядячи на нього, згадав останні фрази радянського радіоповідомлення про те, що Червона армія примушена перейти до рішучих дій. Так, ніби ці слова стверджуються... Ракетні літаки, що летять у стратосфері, на височині понад п'ятнадцять кілометрів... Це було таки жахливою загрозою. Літак летить недосяжно високо, не можна навіть помітити його на тій височині. І лише в районі об'єктів нападу він знижується, блискавично бомбардує свою мету, так само скоро підноситься вгору, зникає в небі—й мчить далі, до дальшої мети...

Моріс Ренуар закінчив записувати. Він натиснув кнопку на дошці комутатора гучномовного телефона, що лежала на його столі. Відразу гучномовець відповів знайомим голосом механіка Міеті:

— Апаратна слухає, пане генерале.

— Слухайте, Міеті. Всі наявні аероторпеди з бактеріологічною начинкою негайно мають стартувати по трьох напрямках: Ленінград, Москва, Харків. На вашу відповідальність, ви маєте зробити все, щоб цей старт провести не пізніше, як за годину.

— Єсть, пане генерале.

Палець генерала Ренуара натиснув дальшу кнопку. Репродуктор відповів глухуватим голосом Гагаріна:

— Слухаю, пане генерале.

— Гагарін, на чолі об'єднаних шостої, сьомої, дев'ятої і одинадцятої ескадриль винищувачів ви вилітаєте негайно в район Бресвіца й Глейсау. За всіма ознаками там має закінчитися рейс радянських ракетних літаків — бомбардуванням цих двох міст. Будьщо — ви мусите спинити той рейс і збити радянські літаки. Але майте на увазі — вони ракетні. Пам'ятаєте нашу вчорашню розмову про тактику стратосферного літака? Вона вам допоможе. Не пускайте їх угору — там вони недосяжні, відріжьте їх від неба, тоді ви їх легко розіб'єте, бо близько від землі вони досить неповороткі. Зрозуміло?

— Єсть, пане генерале.

Дальша кнопка включила Альберта Райвола. Ще спокійніше, звичайним майже, розміреним голосом генерал Ренуар наказав:

— Я доручаю вам, Райвола, нову операцію. Всіма автожирами ви маєте разом з винищувачами Гагаріна вилетіти негайно до району Бресвіца й Глейсау й зайняти ними позицію на висоті до чотирьох тисяч метрів. Ви чекатимете на появу радянських ракетних літаків. Вони мають бомбардувати ці два міста. Отже Гагарін зробить контратаку на радянські літаки своїми об'єднаними силами винищувачів, а ви маєте відрізати автожирами шлях радянським літакам угору. Розумієте? Гагарін їх зустрічає, а ви вдаряєте їх з тилу, згори. Будьщо — операція має знищити той ракетний загін. Він опиниться поміж двох вогнів. Проте не забувайте, що головний удар роблять винищувачі. Ви мусите блокувати, відрізати шлях угору.

— Єсть, пане генерале.

Тепер генерал Ренуар закурив цигарку. Він ще раз переірив свої записи — і тільки тоді згадав про Діка Гордона.

— Я дуже шкодую, Гордон, що для вас особисто під час цієї операції немає підходящої роботи. Адже ви на великий жаль суто земна істота з вашими танками...

Гордон посміхнувся:

— Ні, генерале, я все ж таки роблю певні спроби відірватися від землі. Адже мої танки стрибують.

Ренуар засміявся. Йому сподобався жарт Гордона. Він швидко написав щось на клаптику паперу, приклав свою особисту печатку й простяг написане Гордонові:

— Огже пам'ятайте. Волтерс на вашій відповідальності. Поліція віддасть вам його, проте, я не певен, що вона так таки й випустить його спід свого догляду. Не забувайте цього. Другого разу я буду безсилий допомогти. Ви вільні, Гордон.

Вийшовши з кабінету, Дік зацікавлено поглянув у записку, яку дав йому генерал. Там стояло:

„До управління політичної поліції.

Прошу звільнити заарештованого Джона Волтерса, що потрібний мені для роботи за моїми завданнями. Ввечері надішліть до мене начальника восьмого відділу.

Генерал *Ренуар*“.

Весільній людині досить було написати записку, щоб поліція звільнила заарештованого. За півгодини Дік їхав разом із Джоні автом з поліції. Джоні радісно дивився у вікно й говорив:

— Дікі, Дікі, поганий час настав! Я ще нічого не знаю, але... але де в чому Том мав рацію... Ех, цікаво було б з ним поговорити!..

Дійсно, Джоні Волтерс був своєрідною людиною, що її не міг виправити навіть арешт...

Іменем Ради матроських депутатів

І того ж самого вечора телеграф приніс дивні й страшні відомості з Північного моря, відомості, що засмутили все центральне командування — і зокрема — командування непереможним Великосакським флотом. Ми користуємося тут не з коротеньких телеграфних повідомлень, а з докладної доповіді адмірала Лайка Велзона, командувача об'єднаного великосакського флоту Атлантичного океану, що мав провадити великі блокувальні операції в Північному морі, запираючи всі виходи з Балтійського моря проміж 63 і 65° північної широти. Адмірал Лайк Велзон подав цю докладну доповідь морському міністрові — і вона залишилася в архівах міністерства, де її тепер легко можна знайти, щоб доповнити наше оповідання ще докладнішими відомостями про ці події, відомостями, прикладеними до основної доповіді.

Ескадра адмірала Велзона, як ми вже сказали, блокувала виходи з Балтійського моря. З часу нещасливої операції адмірала Шекльсбері — великосакська ескадра не заходила більше до Балтійського моря, несучи, головне, блокувальну службу і відрізаючи морські шляхи Радянського Союзу. Як було всім відомо, СРСР не мав військового флоту такого розміру, що він міг наважитися вийти на відверту бійку з великосакськими велетнями під орудою адмірала Велзона. СРСР навіть не мав підводних човнів — цього страшного знаряддя морської війни. Щодо цього — служба інформації морського міністерства його величності сакського короля була поставлена досить добре.

Отже блокувальні операції ескадри в Північному морі мали характер скоріше учебний. Кораблі займали свої позиції, ліниво погойдуючися по хвилях. Єдина категорія

моряків мала деяке навантаження — це денні спостерігачі, що, вартуючи, уважно оглядали обрій, даремно намагаючися помітити щось підозріле. Проте все це робилося скоріше просто для того, щоб виконати накази. Кожному — від самого адмірала й до останнього матроса було ясно, що жоден радянський корабель не з'явиться тут, не піде сюди шукати своєї загибелі.

Після подій на дредноуті „Скотленд“, що його команда повстала й під червоним прапором повела свій корабель до портів Радянського Союзу, командування якнайважливіше стежило за настроями моряків. Проте дредноут „Скотленд“ був у складі Тихоокеанської ескадри, де, як відомо, дисципліна була не така міцна, як в Атлантичній ескадрі, уславленій залізним порядком. І все таки — адмірал Велзон покладав великі надії на свою політичну службу, що систематично подавала йому відомості про кожную команду.

Так чи інакше, ескадра чітко проробляла всі маневри, скеровані на те, щоб не пропустити без огляду жодного корабля, що йшов з заходу на схід і зі сходу на захід. Того ранку крейсер „Плімут“ затримав підозріле еспанське судно; але капітан того судна довів своїми документами, що він пливе в Дамбург з торговельною метою. На тому мали, за всіма ознаками, й закінчитися події цілого дня.

Ескадра витяглася довгою лінією з півдня на північ, лінією 8° східної довжини від Грінвіча. Адмірал Велзон тільки що мав розмову з Ньюгаррісом, де забирала вугілля частина його ескадри, що мала замінити чотири кораблі з непевною, за відомостями політичної служби, командою. Адмірал Велзон з'ясував усе, що його цікавило, і задоволено повернувся до своєї каюти на флагманському дредноуті „Лондондері“.

В той самий час вартовий на крейсері „Лінкольн“, втомлений довгою вартою, що вже підходила до кінця, вилаявся крізь зуби й покинув дивитися на обрій.

— Чорти його знають, на кого ми тут чекаємо, — промурмотів він і, порушуючи суворі накази, злісно плюнув униз. Свіжий вітерець переніс плювок із щогли, що з неї дивився на східний обрій вартовий, на західний бік корабля.

Вартовий ліниво простежив за його падінням, подивився, як біла плямка зникла за бортом і здригнув. Йому почудилося, нібито далеко в морі він побачив перископ підводного човна. Перископ ніби блиснув і зник під водою.

Вартовий протер очі: звідки тут міг узятися підводний човен? За статутом — він мав повідомити про це вартового офіцера; проте — він був певен, що з нього глузуватимуть. І вартовий промовчав, почавши знову придивлятися на схід і лише зрідка зацікавлено поглядаючи на захід: а може ще щонебудь примариться...

Цілком можливо, що саме з цієї причини дальші події розгорнулися так несподівано хутко. В цілковитій тиші раптово пролунав громовий вибух. Велетенський смерч вихватився з води, укривши собою місце, де перед тим стояв крейсер „Лінкольн“. Це було так несподівано, що все живе на крейсерах і дредноутах завмерло, остовпіле, приголомшене вибухом. Смерч кілька секунд простояв у повітрі і, повільно розширюючися в сторони, вправ. Крейсер „Лінкольн“ був ніби розламаний на дві половини; його корма й ніс піднялися високо над водою, щогли, нахилені одна до одної, зійшлися над високою хвилею, що зростала посередині. І зразу по тому обидві половини крейсера стали поринати так, ніби їх тягла вниз чиясь велетенська рука. Команда не встигла спустити жодного човна: обертаючися навколо своєї загальної осі — крейсер зник під зеленою поверхнею води, залишивши по собі великий вир, укритий сивим шумовинням.

Майнула чиясь голова, виплеснулися чийсь руки, але могутній вир поглинув усе...

І ще не встиг ніхто розкрити рота, щоб сказати щось, як новий вибух струсонув повітря: ще один смерч укрив крейсер „Девентрі“, що стояв на відстані півтора кілометри від загиблого „Лінкольна“. Повторювалося таке ж саме жахливе видовище з тією лише різницею, що „Девентрі“ не розламався на дві частини: вибухом йому відірвало корму. Крейсер похитнувся, глибоко копнув хвилі носом і повільно перекинувся спочатку набік, а потім і зовсім кілем угору. Немов ковзаючи по невидимій горці, він по косій лінії пішов під воду...

Все. Неймовірна, непереємна тиша лягла на кораблі ескадри адмірала Велзона. Тільки важко шуміли великі хвилі, що їх породив вир...

Адмірал Велзон розгубився. Він двічі набирав грудьми повітря, щоб віддати якийсь рішучий наказ, і спинявся: що наказати, що зробити?.. Зрештою, він почав:

— Радіом по ескадрі...

І не скінчив: до нього прожогом біг черговий радіотелеграфіст, тримаючи в руці вузький клаптик паперу. Порухуючи всі статті положення про службу на флагманському кораблі, радист кинувся просто до адмірала й подав йому папірець:

— Телеграма з підводного човна „Скаут“, — ледве переводячи дух, доповів він.

Адмірал підніс папірця до очей, прочитав кілька слів. Рука його здригнула: ні, не може бути, це якийсь кошмар!.. Але самозаписувальний прилад чітко вибив на папері слова, що склали дивну депешу:

„Флагманський дредноут „Лондондері“, адміралові Велзону. Пропонується вам негайно здатися, викинувши за цілу ескадру на вашій головній щоглі білий прапор. В іншому разі кораблі вашої ескадри будуть висаджені в повітря, як зроблено це з „Лінкольном“ і „Девентрі“. Мінні апарати наведено на кораблі вашої ескадри. Даємо на відповідь двадцять хвилин. Протягом цього часу ви не маєте права рушити — кожне судно, що сунеться з місця, буде негайно знищено. Рада матроських депутатів флотилії підводних човнів колишньої Атлантичної його величності короля Великосаксії ескадри“.

Це видалося б на дикий жарт божевільного, коли б зовсім недалеко не розходилися по воді сліди загблих кораблів. Адмірал опустив руку з папірцем униз. Він оглянувся навкруги. Погляди всіх офіцерів, усіх матросів були скеровані на нього, — запитливі, нерозумючі погляди. Радист застиг на місці, чекаючи на розпорядження. Зрештою адмірал Велзон гордо випростався: гоноровита кров багатьох поколінь сакських лордів підказала йому рішення.

— Радіом цілій ескадрі, — спокійно й холодно промовив він, — радіом цілій ескадрі: на нас робить напад зграя бандитів, що захопила кілька підводних човнів нашої ж таки ескадри. Вони загрожують зірвати кожен наш корабель, що зрушить з місця. Вони вимагають здатися протягом двадцяти хвилин їхній бандит ькій Раді депутатів. Матроси славного великосакського флоту! Сакські моряки! Кров Нельсона, кров старої великої Саксії кличе вас розтрощити бандитську зграю. Вогонь по підводних човнах! До перемоги! За короля, за Саксію!

Слова адмірала пролунали в цілковитій тиші. Радист, що стенографував наказ, кинувся до радіорубки. Адмірал гордо й повільно піднявся на капітанський місток „Лондондері“. Він чекав зрушення своєї ескадри, початку артилерійського обстрілу підводних човнів: виконуючи його наказ, до артилерійських панцерованих веж „Лондондері“ вже надіслано відповідне розпорядження. Минали довгі, затяжні секунди — вежі не поверталися, дула велетенських гармат лишалися застиглими...

Адмірал озирнувся: до нього швидко наближався капітан „Лондондері“ Майкл Джерард. Обличчя йому було бліде, ліва щока помітно сіпалася. Капітан приклав руку до фужражки й доповів, трудно вимовляючи слова:

— Команда відмовляється виконувати наказ. Артилеристи замкнулися по вежах.

Адмірал Велзон відчув, як гаряча кров ударила в мозок. Запально він відповів:

— Кулемети! Вогонь по бунтарях!

— Морська піхота захопила крьюйскамеру й вимагає, щоб офіцери здали зброю. Офіцерів замкнено в кают-компанії.

— Наказ моїм морякам! Вогонь по піхоті! — так само запально знов розпорядився адмірал.

Замість відповіді — капітан Майкл Джерард мовчки вказав адміралові рукою вниз, на палубу. На них знизу дивилися холодні стволи кулеметів і морських карабінів. Загін піхоти, змішаний з матросами, обложив капітанський місток, заганняючи нагору офіцерів дредноута. Адмірал схопив обома руками поручні містка. Він бачив, як з юрби матро-

сів вийшов високий чоловік з нашивками боцмана. Чоловік зробив кілька кроків до містка й чітко, голосно проговорив:

— Нічого думати, пане адмірале. Або ви зразу здаєтеся нам, або ми відкриваємо вогонь з кулеметів. Життя всіх ваших офіцерів у ваших руках. Хвилину на відповідь.

Його слова лунали в повітрі, коли адмірал схопився за кишеньку, де браунінг. Проте — тремтяча рука капітана затримала його. Капітан Джерард тихо проговорив:

— Адмірале, ми безсилі...

Ще раз озирнувся навкруги адмірал Велзон. Він побачив, як бліді офіцери, не чекаючи на його наказ, витягали зброю, готові покласти її на підлогу. Зіркі погляди знизу стежили за кожним їхнім рухом. Адмірал підійшов до поручнів ближче. Він драматичним жестом вихопив з ножен свій кортик й блиснув його сталлю в променях сонця. Рвучким рухом адмірал Велзон переламав його об поручні й кинув за борт. Потім він чітко сказав:

— Прошу забезпечити всьому офіцерському складові вільний поворот додому, — й хутким рухом підніс до скроні свій браунінг. Пролунав постріл, але куля полетіла вбік. Молоденький мічман Ленсінг штовхнув руку адмірала й вихопив браунінг, кинувши його вниз...

Знизу піднімалися матроси — з холодними ворожими обличчями. Вони, наказавши піднести руки вгору, обшукували офіцерів, відбираючи зброю й зводячи полонених униз, до кают-компанії. Голосні радісні вигуки залунали з палуби:

— Хай живе революція! Хай живе Рада матроських депутатів!

На височінь головної щогли хутко піднімався червоний прапор.

... Адмірал ішов по палубі, низько опустивши голову. Але перед східцями, що вели до кают-компанії він підвів її й з прихованою надією поглянув убік: звідкись доносилися постріли з рушниць, сухо зататакав кулемет. Недалеко, метрів за півтора, стояв крейсер „Айрленд“: постріли лунали звідти. І адмірал побачив, як по його щоглі так само піднімався червоний прапор, побачив, як з капітанського містка впали дві постаті офіцерів, розмахуючи ру-

ками. Низенький матрос з карабіном, що йшов поруч адмірала, весело сказав:

— Ач, як полетіли! Хай не пробують опиратися нашій владі...

Адмірал знову схилив голову — і вже не підводив її.

... За п'ятнадцять хвилин з води з'явилися щогли підводних човнів. Мокрі, як дельфіни, загойдалися по хвилях їхні спини, розкрилися люки: звідти вистрибнули постаті матросів і привітливо замахали руками. Їх зустріли радісні вітальні вигуки з дредноутів і крейсерів, зустріли червоні прапори на щоглах. Високий матрос з нашивками боцмана, той самий, що говорив з адміралом Велзоном, крикнув у мегафон:

— Гей ви, бандити чортові! Чи вистачить вам наших нових прапорів? Чи не вимагатимете ви обов'язково білого прапора, га?.. Щось нам дуже до вподоби червоний колір, тільки боїмося чи не втопите ви нас за те, що ми не здаємося вам?..

Дружний регіт украв його слова. Щогли підводних човнів оздобилися червоними прапорами. Радіо з „Лондондері“ пересилало:

„По всіх кораблях ескадри. Негайно надсилайте по десять делегатів до „Лондондері“ на засідання Ради ескадри, що обиратиме Виконавчий комітет. Негайно надсилайте делегатів“.

Увечері від ескадри відійшов невеличкий міноносець „Трафальгар“ і хутко відплив на захід. Ним керував капітан Джерард. У кочегарці, коло машин, біля керма стояли самі офіцери; на міноносі не було жодного матроса. На міноносі не було жодного мінного апарата, з гармат були зняті замки, з складів винесено всі снаряди. В капітанській каюті лежав адмірал Велзон, нерухомо вдивляючися в стелю.

Міноносець „Трафальгар“ простував до берегів старої Саксії, везучи туди те, що залишилося від Атлантичної, його величності короля Великосаксії, ескадри. Рада матроських депутатів ескадри вирішила зважити на прохання адмірала й надіслати до Саксії всіх офіцерів, віддавши їм обеззброєного міноносця.

У синіх вечірніх присмерках на схід посувалися важкі силуети дредноутів і крейсерів. Ескадра під червоними прапорами посувалася до далеких ще берегів Радянського Союзу — створювати великий військовий флот СРСР. Черговий член Виконавчого комітету Ради матроських депутатів ескадри сидів у каюті адмірала Велзона й перевіряв востаннє відозву ескадри до всіх матросів, до всіх солдатів. І за півгодини радіоприймачі всіх кораблів в океані, приймачі всіх міст Європи, приймальні станції телеграфних агентств здивовано приймали нечувану депешу, не вірячи своїм очам, тремтячими руками записуючи слова, що їх пересилав потужний радіовідрядник дредноута „Лондондері“.

„Всім, всім, всім! Усім матросам кораблів, що пливуть і стоять, усім солдатам, що перебувають по фронтах або чекають на відправлення, всім пролетарям, усім трудящим! Пролетарі всіх країн, єднайтеся! Слухайте відозву Виконавчого комітету Ради матроських депутатів Атлантичного революційного флоту. Сьогодні о 2 годині дня влада й командування ескадри перейшло до рук Ради матроських депутатів. Ескадра обговорила програму своїх дій і вирішила пливати до Радянського Союзу, до своєї соціалістичної батьківщини. Всіх офіцерів ескадри обеззброєно й надіслано до Саксії, де вони зможуть розповісти подробиці революції у флоті. Революційна ескадра ухвалила надалі називатися ім'ям „III Інтернаціоналу“. Від імени всіх матросів — Виконавчий комітет закликає всіх моряків, всіх солдатів негайно повернути свою зброю проти офіцерів, брати владу в свої руки, обирати Ради матроських і солдатських депутатів. До революції, товариші! За владу Рад по всіх країнах Європи! Хай живе великий Радянський Союз, що до нього приєднуються всі національні радянські республіки Європи й світу! Хай живе всесвітня революція!

Виконавчий комітет ради матроських депутатів Атлантичного революційного флоту ім. III Інтернаціоналу“.

По телеграфних агентствах бігали стривожені люди, не знаючи, що робити. Газетні приймальні станції передали зміст відозви до редакцій, але спритні до цього часу й рішучі редактори боялися взяти на свою відповідальність вміщення в газеті нечуваної відозви. у Лондрі з'їжджалися на термінову нараду міністри. Сам сакський король, його величність сакський король, — лежав у себе в палаці на ліжку з компресами на голові: його величність мучила жорстока мігрень. У центральному штабі командування військових дій проти Радянського Союзу панувало вагання, що межувало з панікою.

А електричні коливання в ефірі байдуже несли нові й нові відомості:

„Радянські ракетні літаки, закінчивши бомбардування Дрезнау, Ойсбурга, Файбурга й Шпільгарта, — на великій висоті повернулися до Радянського Союзу. Всі спроби перестрінути їх не дали результатів, бо літаки поверталися на височині стратосфери, не знижуючися. Військові заводи в зазначених містах зруйновано*.

„Соціальна революція у Швабії. Вже сповіщалося про великі робітничі демонстрації, що проходили сьогодні вдень вулицями найбільших міст Швабії. Робітничі збройні загони приймали на себе напади поліції, що намагалася розігнати демонстрації. На допомогу поліції виступили ударні фашистські загони націонал-соціалістів. Але вийшли нові загони робітників, що до них приєдналися військові частини. Сутички перетворилися на справжні вуличні бої. Вулиці й майдани Герліна, Дрезнау й Шпільгарта вкриті барикадами. Оголошено стан облоги по цілій Швабії. Фашисти організують мобілізацію націонал-соціалістських загонів. Робітники захопили аеробазу й утворили перший загін бомбовозів, що мають завдання вилетіти до Берліна — штурмувати урядові будинки. Фашистський уряд оголосив, що Швабія виходить із стану війни, бо не може приймати на себе головні удари військових і повітряних сил Радянського Союзу. Це є замаскованою поступкою робітни-

чим вимогам, що висунули гасло „Геть війну з Радянським Союзом“. Проте соціальні бої не вщухають. Робітники незадоволені ухвалою фашистського уряду й вимагають його демісії й передачі влади Радам робітничих, солдатських і селянських депутатів“.

В ефірі летіли телеграми, по Європі проносилися блискавки соціальної революції, Швабія жила в боях на вуличних барикадах. Чия надходила черга після Швабії?..

... Далеко на Сході, за лінією фронту поставала велетенська постать загадкового і непереможного комунізму, що готувалася зробити рішучий і непереборний крок до охопленої панікою капіталістичної Європи, яка гарячково вслухалася в загрозливий стукіт автоматичних радіоприймальних приладів, з жахом читала страшні депеші з півночі, сходу і півдня...

ГЕНЕРАЛ Ренуар аж не тямив себе.

Він несподівано втратив усю свою стриманість, кричав, лаявся й стукав кулаком по столу:

— Ви не мої помічники, ви нездатні до роботи люди! Ви мали перестрінути радянські літаки будьщо. Я давав вам категоричний наказ. Ганьба! Ми досі не зробили нічого такого, що виправдало б наше існування. Що? Бактеріологічні торпеди? Під три чорти! Це було побічне завдання, ми за нього навіть не відповідали. За цю операцію відповідає професор Віртус. Я відмовляюся далі працювати з вами...

Помічники похмуро мовчали. Адже кожному було зрозуміло, що обвинувачувати їх не було за що. Кожен розумів, що звичайні винищувачі й автожири, розраховані на нормальне літання, неспроможні перехопити ракетні літаки, що мчать з небувалою швидкістю в стратосфері до п'ятнадцяти кілометрів угорі над землею. Чудово знав це й сам генерал Ренуар. А що він кричав — то, очевидно, в нього були інші на те причини. Звісно, ніхто й не пробував указати генералові, що поразка аероторпед підчас першої й другої операцій була справою, незалежною від уміння його помічників, бо обома операціями керував сам генерал Ренуар.

Трохи заспокоївшись, генерал узявся за рапорти й інформаційні зведення. І майже зразу він збагнув, що навіть операція з бактеріологічними торпедами дала не цілком позитивні наслідки. Зведення сповіщали, що значна частина аероторпед, випущених останнім разом, була знищена радянською артилерією, просто розстріляна в повітрі. Аероторпеди навіть не перелетіли лінію фронту. А тому,

що їх розбито в повітрі над позиціями Першої армії, — культура бактерій вогким туманом спустилася на територію, на якій перебувала Перша армія. Трапилося те, що бувало підчас газової атаки, коли вітер раптово повертав і дув назад, на позиції тих, хто провадив газову атаку. Газ, що його ніс вітер, вертався назад і труїв власні позиції.

Тривожні зведення говорили про початок серйозної епідемії по частинах Першої армії. Лікарі констатували не лише самий грип, а ще багато випадків інших інфекційних хвороб.

— Ну, це мене не цікає, — промурмотів генерал Ренуар, прочитавши телеграму, — я можу відповідати лише за грип, Адже в аероторпедах була тільки грипова культура...

Але він раптом спинився. Генерал згадав, як він оглядав процес зарядки торпед скляними кубиками з культурою бактерій і як уповноважений інституту професора Віртуса розповів йому про можливість того, що разом із грипозними бактеріями культура може принести ворогові ще й інші хвороби. Як він сказав, той уповноважений...

„При масовому виготовленні культури немає гарантії, що вона буде чиста й до неї не потраплять інші бактерії“.

Отже цілком можливо, що інші хвороби по частинах Першої армії є наслідком такої не чистої культури... Генерал Ренуар люто вилаявся: все, рішуче все було проти!

Сьогоднішні газети приносили загрозливі звістки про новий рейд радянських ракетних літаків. То були ті самі літаки чи інші — лишалося невідомим. Ранком ракетні радянські літаки з'явилися над Жовтоімперськими островами. Повторювалося те, що вже було відомо Європі на досвіді швабських військових заводів.

Радянські літаки з'являлися буквально з прозорого блакитного неба, невідомо — звідки, невідомо — скільки. Очевидно вони мали дуже точні карти, які дозволяли їм не гаяти часу навіть на розшукування об'єктів.

За оповіданнями очевидців, пересланими телеграфом і видрукowanими по газетах, все це траплялося з жахливою хуткістю.

Чисте, прозоре небо. Жодної думки про можливу небезпеку або навіть загрозу. Та й звідки може взятися та небезпека?.. У морі вартують дозорні кораблі, що негайно мають повідомити острів про наближення морських чи повітряних сил, повідомити радіом. Берегова охорона має зустріти такого ворога вогнем найудосконаленіших зенітних гармат, що наводяться на ціль автоматично, за звуком літака, спеціальними приладами. По літаку водночас стріляють дванадцять гармат, що беруть його в вогневе коло й знищують його одним залпом. Адже Жовта Імперія досить добре використала всі позитивні властивості острівного свого становища й добре захищена проти нападу.

Загибель жовтоімперського флоту, щоправда, дуже похитнула міць острівної імперії. Проте — не весь же флот вираджено до радянського узбережжя, ще багато кораблів лишилося в складі жовтоімперського флоту. Тільки що ці кораблі тепер уже не вирушають у небезпечні експедиції — от і все.

Отже чисте, прозоре блакитне небо — таке, яке буває лише в Жовтій Імперії та ще, можливо, в Італії. Але в Італії немає огих сніжних мережаних гірських вершин, ніби вирізаних з паперу. По гаванях спокійно стоять військові кораблі, працюють заводи, йде звичайне життя — може лише трохи швидше, ніж звичайно, бо жовтоімперські військові заводи посиленими темпами виробляють усе потрібне для розгортання військових дій, скерованих на остаточне захоплення Камчатки. Про це говорилося навіть в офіційному повідомленні уряду:

„Приєднання Камчатського півострова є життєвою потребою Жовтої Імперії, що без її задоволення неможливий дальший розвиток добробуту імперії. Відомо, що Камчатка здавна була цілком окремою країною, з якою її офіційний господар СРСР мав дуже проблематичні стосунки. Навпаки, Жовта Імперія здавна має на Камчатці свої життєві інтереси. Тепер камчатський нарід вимагає самостійності, він страждає під ярмом більшовиків. Представники камчатського народу звернулися до жовто-

імперського уряду, захисника всіх пригноблених націй, з проханням допомогти їм визволитися спід більшовицької неволі й утворити самостійну державу — Камчатау-Го. Камчатський братній народ знайомий з розвитком і підвищенням добробуту новоутвореної самостійної держави Хунхузоу - Го. Жовта імперія не може відмовити на таке прохання. Отже найближчою метою військової експедиції Жовтої Імперії є допомога камчатському народові в утворенні його самостійної держави Камчатау - Го й призначення до нового уряду Камчатау-Го жовтоімперських військових і економічних радників“.

Отже чисте й прозоре небо. Ласкаве сонце, ласкаві плани доброго жовтоімперського уряду про утворення Камчатау-Го. Розгорнена робота заводів, що виготовляють зброю й військове знаряддя для якнайскоршого утворення Камчатау-Го. Суцільна приемність — як на лакованій жовтоімперській коробочці.

І ось — дика, незрозуміла несподіванка, що руйнує всі плани. Десь у глибині блакитного прозорого неба виникають чорні точки. Ці точки зростають, вони падають униз із швидкістю метеорів. Вони падають нижче й нижче. Їх багато, більше, ніж можна було б налічити при такій божевільній швидкості падіння.

Але зовсім близько над землею чорні силуети, вирівнюються. Вже немає падіння — над островом, над узбережжям, над гаванями летять жахливі сталеві птахи, розшукуючи свою ціль. Ні, вони навіть не розшукують її. Вони, оминаючи мирні села й міста, з загрозливим рокотінням мчать, розсипаючися в різні боки до військових заводів цієї частини острова, до військових гаваней, до секретних військових складів і баз. Вони мчать з такою певністю, ніби літаками керують досвідчені жовтоімперські пілоти, що добре знають розміщення кожного військового підприємства.

Ніхто не встигає опам'ятатися, зенітні батареї не встигають почати обстріл, коли вже в гуркоті вибухів починають палати корпуси військових заводів і водяні смерчі

здіймаються на тихій поверхні портів. Ще кілька секунд — і літаки круто підносяться вгору, зникають у блакитному небі, лишивши по собі хмари диму й червоне полум'я пожеж. Земля немов салютує літакам, що зникають у прозорій небесній глибині: їм салютують вибухи снарядів у військових складах, охоплених пожежею, їм салютують запізними пострілами гармати зенітних батарей... та ба, вже запізно, жоден постріл не наздожене літаків, бо їх уже немає, вони зникли, розчинилися в прозорій блакиті неба...

Узбережжя палає, воно загортається в димову ковдру — і все ще тривають громові вибухи: пожежа охоплює склади глибше й ширше, вогонь доходить найглибших підвалів, уламки на кілометри летять у повітрі, викинуті вгору силою вибухів.

І тут починається найнеймовірніше, таке, що перетворює все на жахливий кошмар, що подібного й не знає світова історія. Роздратована, стривожена вибухами земля відповідає на це короткими конвульсійними струсами, немов зідхає, ображена людськими вчинками. Струси поширюються далі й далі, вони хвилями пробігають по острову — і від цих підземних ударів руйнуються високі будинки, падають фабричні труби, велетенська хвиля піднімається з океану й мчить на берег, підіймаючи на собі кораблі, несучи їх на скелі й розбиваючи вщент, а потім викидаючи уламки на узбережжя. Хвиля викочується на берег, вона посувається узбережжям у глиб острова — велетенська водяна стіна, що змиває все на своєму шляху, руйнує, топить, щоб за кілька хвилин відійти назад і тягти за собою в океан усе, що схопила на суходолі...

Звісно, це просто неймовірний збіг обставин. Звісно, ніякі вибухи не могли б стати причиною землетрусу, операція загадкових літаків просто збіглася з початком землетрусу, явища досить звичного для Жовтої Імперії, розташованої по вулканічних островах. Проте — ніякі пояснення, ніякі розмови не можуть зменшити катастрофічних наслідків цього збігу.

Екстренні випуски газет, випереджаючи один одного, залинаючися, кричали про катастрофу в Жовтій Імперії,

підрозумували збитки, констатували, що Жовта Імперія втратила всю свою військову міць, принаймні, на кілька років. Головний же висновок був такий:

— Радянський Союз позбавився потреби думати про захист свого східного кордону й відтепер може концентрувати всі свої сили на західному фронті. Європа має всі підстави чекати форсованого наступу Червоної армії. Привід комунізму насувається на Європу, більшовики готуються проковтнути її...

А грип, посіяний в тілу Радянського Союзу бактеріологічними аероторпедами?.. А неминучі наслідки поширення епідемії в глибокому тилу — розкладання армії, втрата армією боєздатності?.. Невже все це не допоможе, не загальмує активних дій Червоної армії?..

Газети ставили всі ці запитання — і відповідали на них дуже туманно, невиразно. Так, епідемії поширюються, у Москві і в центральному районі СРСР стало кілька великих заводів, але... але Радянський Союз надто великий, він має необмежену кількість резервів живої сили, він, як казковий герой, черпає свою міць просто з землі. Всі спостереження на фронті не дають підстав думати, що Червона армія втрачає свою боєздатність. Навпаки...

Навпаки, доводилося негайно надсилати на фронт нові сили, щоб посилити Першу армію, де цілі частини вже були охоплені грипом. Військова цензура нещадно викреслювала з листів солдатів усі небезпечні місця; проте — тил уже багато чого знав. Було відомо, що частини Першої армії відступили, що Червона армія провадить загальний наступ, що радянська кавалерія зробила новий великий прорив фронту і тепер робить блискавичний рейд близьким тилом, руйнуючи шляхи сполучення, підтримана загонами панцерних автомобілів і ескадрильями літаків. Чутки ширилися, зростали, як буває завжди, коли офіційна інформація чогось не договорює, лишаючи ґрунт для розмов пошепки.

Найчутливіше реагувала на все це біржа. Акції жовтоімперських підприємств, жовтоімперських цінних паперів ніхто не купував; продавці покинули й сподіватися, що їх хтось придбає. Швабські цінні папери йшли за десяту

частину своєї нормальної ціни. Біржа в Герліні закрилася; біржі по інших європейських столицях працювали раз у три дні, механічно фіксуючи офіційні курси цінних паперів, одержані від міністерств фінансів. Зрештою біржа втрачала всю свою вагу й роль. Як пацюки тікають з корабля, що має загинути, так перші тікали з охопленої панікою Європи біржові королі, продавши всі свої цінні папери й придбавши або американські акції, або золото й діаманти.

Народився новий вид спекуляції, — корабельними квитками. В чергу на океанські кораблі, що вирушали з Європи до Америки, записувалися на десятки днів наперед. Спритні агенти торгували квитками, продаючи їх у п'ятдесят-шістдесят разів вище їхньої ціни. Якщо кілька днів тому це ще було дуже дорого, то тепер, коли Європа довідалася про повстання великосакської ескадри, що перейшла на сторону СРСР, довідалася про жахливі події в Жовтій Імперії, що розв'язувала руки Радянському Союзові для активних дій на західному фронті, — ціни на океанські квитки стрибнули ще вище. Європа, капіталістична Європа — тікала, захоплюючи з собою всі цінності, які можна було покласти в чемодани...

А навздогін їй летіли нові телеграми, нові страшні відомості:

„Епідемія грипу охоплює лімітрофні держави. Цілі райони перетворюються на пустині, нікому ходити коло хворих“.

„Епідемія грипу по частинах Першої армії повільно, але нестримно перетворюється на епідемію дизентерії з великою кількістю смертельних випадків. Лазарети переповнено, хворих везуть до тилу цілі поїзди. По великих містах мобілізуються палаци й будинки громадських установ під лазарети. Міністерство охорони здоров'я негайно провадить ряд заходів, скерованих на те, щоб затримати епідемію й не припустити її поширення в тилу...“

Професор Віртус, викликаний на екстренне засідання Ради „Зацікавлених Держав“, робив інформаційну доповідь про

наслідки дії бактеріологічних торпед. Сер Оунлі й маршал Кортуа знов помінялися місцями: тепер сер Оунлі похмуро дивився на стіл, а маршал Кортуа нападав. Генерал Ренуар сидів на своєму місці й бажав лише одного: щоб ніхто не запитував його ні про що... Професор Віртус говорив з запальністю наукового діяча, силоміць відірваного від своєї лабораторної роботи:

— Коли до мене звернулися представники Ради Зацікавлених Держав і запропонували негайно дати відомості про можливість бактеріологічного нападу на СРСР,— я зразу відверто відповів, що це надто небезпечна зброя. Сер Оунлі пропонував розгорнути напад гостро інфекційними культурами, що спричиняють жахливі хвороби, як от чума й тиф...

Професор Віртус зробив рішучий помах рукою:

— Проте я категорично відмовився. Бо, якщо б сер Оунлі здійснив свої наміри,— чума просувалася би тепер у глиб наших країн. Але я не міг нічого зробити: представники Ради в особі сера Оунлі рішуче вимагали плану бактеріологічного нападу. Тоді я запропонував культуру грипу, попередивши, що та культура за умов масового вироблення не може бути гарантовано чистою, до неї можуть завжди потрапити культури бактерій інших хвороб. Представник Ради відповів мені, що це ще краще, бо, за його словами, ми зробимо несподіваний подарунок СРСР у вигляді інших хвороб...

Генерал Ренуар поглянув на сера Оунлі: ось чий були ті слова, що про них йому говорили, як про жарт професора Віртуса!..

— Я зробив усе, щоб гарантувати безпеку підчас зарядки тих торпед. Мені відомо, що підчас тих робіт не було жодного випадку захворювання. Проте — все інше було поза моєю компетенцією. Всі оті випадки масових захворювань по частинах Першої армії, по лімітрофних державах тощо — наслідок, що йому не можна було запобігти. Більше того, епідемія дизентерії так само є наслідок надто форсованого виробництва культури бактерій, що його провадив мій інститут під натиском представників Ради Зацікавлених держав...

Більше я не маю нічого сказати. Я вчений, а не військова людина. Я завжди був проти того, щоб використовувати мою наукову роботу з військовою метою. Я скінчив.

Власне, до слів професора Віртуса не було чого додати. Маршал Кортуа знову виступив з промовою, де він вимагав розгортання військових дій позиційного характеру, сер Оунлі спробував довести, що він взагалі був проти бактеріологічної війни і його просто не так зрозуміли на тому засіданні Ради, що ухвалило почати бактеріологічний наступ. Дальші дебати були позбавлені інтересу — і генерал Ренуар був радий, коли засідання закрилося, ухваливши серйозну постанову про відрядження на фронт усіх керівників окремих галузей технічного озброєння армії — у тому числі й його самого.

Тієї самої ночі генерал Ренуар разом із своїми помічниками в спеціальному вагоні мчав на схід, до лінії фронту — взяти безпосереднє керівництво військовими операціями. Його помічники так само дістали докладні інструкції. У купе Альберта Райволи і Сергія Гагаріна було темно, як і в купе генерала Ренуара. У купе Діка Гордона й Джоні Волтерса світилась маленька лампочка. Джоні Волтерс сидів на канапі, що на ній лежав Дік, і пошепки гаряче говорив:

— Мій любий Дікі, я вирішив остаточно. Я не можу більше. Я хочу видертися з цього божевілля. Дікі, згадай той злочасний лист Тома Даунлі — хіба наш старий товариш не цілком правий?.. Ти кажеш — зрада? Але я вже запитував тебе: кого він зрадив, кого зраджу я?.. І ти не маєш відповіді на моє запитання. Дікі, ти знаєш, я не можу зробити цього без тебе. Я не можу кинути тебе. Я благаю тебе: досить непотрібної гри в шляхетність! Для кого вона, та гра?..

Джоні схопив Дікову руку:

— Я певен, що все це наближається до логічного кінця. Тут не врятує ніщо. Але, якщо ми будемо й далі допомагати здійсненню планів нашого генерала Ренуара й інших — ми тільки будемо причиною пролиття зайвої крові. Розумієш ти, чи ні? Що скоріше закінчиться все це, то краще.

Дікі, відповідай. Дікі, від твоєї відповіді залежить і моя доля, бо сам я не можу здійснити мої думки, адже ти знаєш мою вдачу...

Голос Джоні тремтів, він дуже хвилювався, вкладаючи в свої слова всю душу, намагаючися переконати Діка. Але Гордон мовчав, задумливо дивлячися на лампочку.

Потізд мчав на схід. Це був експрес. Він не спинявся на дрібних станціях; плавко похитуючися, він мчав стрілою, щохвилини наближаючися до ще далекої лінії фронту.

— Дікі, — благав Джоні, — Дікі!..

Дік Гордон уперто мовчав, похитуючися на м'якій канапі.

— Дікі!..

І зрештою — Гордон відповів, так само пошепки, піднявши голову й наблизившись до Волтерса:

— Зачекай трохи, Джоні. Я обіцяю відповісти тобі, але дай мені ще трохи часу. Мені треба ще дещо обдумати. Завтра я дам остаточну відповідь. Гарзд?

І дві міцні руки зустрілися у дружньому потиску.

Крижаний наступ

НА чотирнадцять кілометрів відступили частини Першої армії, на чотирнадцять кілометрів на захід. Тут Перша армія перейшла через річку Жлейку, закріпилася на її західному березі, знищивши за собою всі засоби переправи — мости, пароми тощо. Червона армія примушена була спинитися так само: її шлях перетяла річка Жлейка.

Окопи розташувалися з обох боків річки. Вона була неширока, але артилерійські батареї Першої армії добре пристрілялися до неї — і відповідали ураганним вогнем на найменшу спробу навести понтонні мости для переправи. Більше того, західний берег річки був вищий від східного. Ще перед початком військових дій — цей берег перетворено на міцну фортецю. Забетонований, з таємними ходами й кулеметними гніздами, — західний берег дивився на річку холодними дулами гармат і кулеметів, готовими щохвилини залити всю ширину річки свинцевим і сталъним дощем.

Червона армія зробила кілька спроб форсувати переправу через річку, але нічого не вийшло. Кулеметний і гарматний вогонь з того берега нищив людей, не даючи їм навіть підійти до води. Радянська артилерія пробувала обстрілювати забетонований берег, щоб знищити батареї й кулеметні гнізда. Проте — вони були досить добре замасковані й влучання снарядів могло бути лише випадковим. Так само не дала нічого й авіарозвідка: з літака й зовсім не можна було знайти замасковані об'єкти.

Ділянка фронту завмерла. Перша армія рада була, що її залишили поки на лінії, позбавленій небезпеки нападу. Червона армія не мала, очевидно, змоги розгорнути активні

ді. Стан фронту на цій ділянці можна було характеризувати, як цілком позиційний, без найменшої можливості перейти до рішучого наступу так з заходу, як і зі сходу.

Так минуло кілька днів. Радянські окопи були розташовані на відстані кілометра від берега: ближче підійти не дозволяв огонь ворожих батарей і кулеметів. Командування цієї ділянки Першої армії було задоволене: радянські частини не посувалися. Їх, зрештою, пощастило паралізувати. Останні дні радянські траншеї не подавали жодної ознаки життя. Лінива перестрілка точилася весь день, але жодна з сторін не вважала за доцільне витратити даремно снаряди й патрони.

Полковник Ніцберг, командувач ділянки, проте, був надто досвідченим командиром, щоб забути про кончу потребу бути напоготові. Він добре знав з досвіду минулої війни, що такі періоди тиші завжди перетворюються, зрештою, на найактивніші дії. Одна з сторін (якщо не обидві разом) обов'язково використовує такий період для підготовки, стягання сил і організації вдару.

Полковник зібрав командирів і проінструктував їх ще раз.

— Звісно, — сказав він, — наші позиції досить певні. Річка, що перебуває під нашим обстрілом, — надійний захист. Проте радянські траншеї надто тихі. Я категорично вимагаю від вас, панове, неослабної уваги. Ви маєте стежити за кожним кроком ворога. Наша ділянка вирішальна для цілого району. Якщо б нам довелося відступити — це потягло б за собою загальне відступання цілого фронту. Ми — ключ фронту, прошу пам'ятати за це. Маємо підстави гадати, що радянські частини найближчим часом спробують ще раз переправитися через річку. Отже жорстоким вогнем ми маємо відповідати на кожну їхню спробу наблизитися до річки.

Зіркі спостерігачі, змінюючи один одного, стежили за найменшими рухами радянських траншей. Але вони не могли нічого помітити. Траншеї провадили лише повільну перестрілку, що нагадувала стрілянину з обов'язку. Просторінь між радянськими траншеями й берегом річки лиша-

лася порожньою: низькі кущі, трава, пісок — от і все. Спостерігачі гарантували, що не тільки людину, навіть зайця помітили б вони на цій рівній площині.

Спостерігачі гарантували безпеку: протягом усього часу жодна людина з радянських траншей навіть не зробила спроби наблизитися до річки. Правда, стежити за тим берегом уночі було значно важче. Але прожектори, що освітлювали своїм тремтючим промінням берег, дозволяли так само бачити всю територію. Просторинь між радянськими траншеями й берегом була мертва. Останніми днями тут зникли навіть ховрахи, що за їхніми рухами любили стежити спостерігачі. Ховрахи зникли — мабуть перелякані стрільбою.

І ще одне щодня записували спостерігачі в своїх журналах: річка помітно міліла. Вона не ставала вужча, але вода трохи спадала й східний берег ставав трохи вищий. Трохи, всього, може, на півметра, але спостерігачі акуратно відзначали й це. Звісно, таке явище нічим не загрожувало, річка тут була досить глибока й переправлятися через неї в брід все одно було б божевіллям.

Ранком одного дня спостерігачі помітили цікаве явище: на східному березі річки утворилися два джерела. Вони були понад самою водою, і з них стікали в річку вузькі струмені чистої, прозорої пінястої води. Дивно — обидва джерела були безумовно гарячими: від них здіймалася пара, вода в річці під ними мутилася й ніби закипала сама. Спостерігачі записали це в журнал, черговий офіцер доповів полковникові Ніцбергу, як про дуже цікаве природне явище.

Полковник подивився в бінокль: дійсно, на тому березі було два джерела, що їх раніше ніхто не бачив.

— І пара здіймається, — зацікавлено проговорив полковник Ніцберг. — Мабуть — мінеральні джерела. Ніколи не чув, щоб у цій місцевості були мінеральні джерела, та ще й гарячі!..

Проте все це байдуже йому, як командувачеві ділянки. Джерело — хай буде джерело. І полковник Ніцберг узявся до інших справ.

Але за півгодини до нього прибиг стривожений черговий офіцер:

— Пане полковнику, — доповів він, — ті джерела не гарячі, а навпаки — дуже холодні...

Полковник уважно поглянув на нього:

— Друже мій, — сказав він саркастично, — скільки коньяку ви сьогодні випили? Яке мені діло до того, гарячі ті джерела, чи холодні.

Але офіцер не вгавав:

— Пане полковнику, вони надто холодні. Коло них утворюється лід.

Полковник широко посміхнувся:

— Подайте рапорт про хворобу. Мій друже, це іноді буває. Сьогодні така спека, а ви ще випили коньяку. Отже вам і маряться всякі дивні речі. В Африці це зветься — міраж чи як?..

— Пане полковнику, я не жартую, я не п'яний і спека тут не при чому. Я цілком відповідаю за свої слова. Від джерел здіймається пара, а навколо них на річці утворюється плівка льоду. Будь ласка, погляньте самі...

— Тільки для того, щоб посадити вас на гауптвахту за недоречні жарти?.. Гарзд, ходіте. Покажіть мені ваш лід у цю спеку!..

Полковник Ніцберг пройшов до спостережного лункту, поглянув у бінокль — і остовпів: офіцер говорив правду. Посмішка збігла з його обличчя, полковник здивовано протер очі. Так, траплялася найнеймовірніша історія...

На власні очі полковник Ніцберг бачив дві вузьенькі струминки джерел, що повільно стікали вниз до річки: Над струминками була легка пара, як буває з струменями гарячої води. Така сама пара, тільки гущіша й біліша, була над водою річки, в тому місці, де в неї впадали струминки. Все це було зрозуміло: гаряче мінеральне джерело — і все. Але...

Але навколо струменів, скільки дозволяла бачити густа пара, по воді річки простягалася блискуча тоненька плівка льоду. Плівка блищала під жагучими променями сонця, але не танула. А може й танула, але утворювалася знову. Головне — вона була тут, та льодова плівка, вона утворювалася з ніби гарячих струменів джерел, одягнених парою...

Дивно, безглуздо, неможливо, — але факт. Полковник ще раз, як колись у дитинстві, щипнув себе за руку: може це сон, може йому сниться і джерело, й пара, і лід у спеку... Ні, він не спав, він навіть трохи скрикнув від болю. Так, усе це дійсність. Але — що ж воно означає?

Може — це щось від більшовиків? Полковник тривожно поглянув на східний берег: ні, там усе було так само пусто, як і раніше. Ті самі кущі, трава, пісок... Жодної живої істоти; далеко, так — за кілометр, помітні радянські траншеї. Що ж це значить?...

Полковник не міг нічого рішити. Він поглянув ще раз на джерела: пара й лід, лід і пара...

— Ану, всипте по тих струменях із кулеметів, — сказав він.

Наказ передано телефоном до найближчого кулеметного гнізда. За півхвилини вода під джерелами завирувала, за-клекотіла. Кулі розбили тоненьку льодову плівку, розкидали її блискучими скалками в повітрі, підкинули вгору веселі фонтанчики води. Кулеметна лента закінчилася. Полковник поглянув знов у бінокль: струмені бігли знов так само спокійно, над ними здіймалася пара — і на воді знову утворювалася тонка льодова плівка...

— Ні-чорта не розумію...

Полковник злісно сплюнув і повернувся назад. Його наздогнав черговий офіцер і запитав:

— Може надіслати рапорт до штабу?

— Надсилайте рапорт до штабу, до чорта, до диявола, куди хочете, — розлютовано відповів полковник Ніцберг, — я ні-чорта тут не розумію. Я не звик бути учасником казкових подій!..

Черговий офіцер все таки рапорт надіслав. І лише через це ми маємо можливість так докладно розповісти про початок подій на річці Жлейці: рапорт чергового офіцера залишився в штабі і його знайдено потім, підчас розбирання архівів військових дій. Це — єдиний документ, написаний очевидцем першої появи таємничих струменів „холодного окропу“.

Є підстави думати, що такі самі випадки трапилися й

по деяких інших місцях тієї ділянки фронту. Загадкові струмені виникли в кількох місцях водночас — і всюди вони викликали здивовання і нічого більше. Ніхто не міг здогадатися про їхню справжню роль.

День кінчався — і все лишалося таким самим, як було зранку. Ще кілька разів кулеметники обстріляли загадкову льодову плівку, кілька разів бризкали блискучі скалки льоду і кілька разів знову затягалася вода навколо струменів такою самою тоненькою льодовою плівкою. Спостерегачі, що заступали чергувати на ніч, дістали суворий наказ — якнайпильніше стежити за радянським східним берегом.

Полковник Ніцберг міркував так:

— Що то за струмені — я не знаю. Проте зайва обережність ніколи не пошкодить. Може це якийсь більшовицький фокус?..

Близько дванадцятої години ночі полковник вирішив ще раз піти подивитися на загадкові джерела. На спостережному пункті його зустрів черговий:

— Щойно хотів телефонувати вам, пане полковнику. Діється щось надзвичайне. Струмені стали більші, вони просто бушують. А головне — річка навколо них укривається кригою...

З першого ж погляду було помітно, як за цей час змінилося становище. Тихі струминки перетворилися на міцні потоки ніби гарячої води, що безнастанно парувала. Хмара білої пари знімалась над річкою. І прозора крига ввесь час ширилася на воді, ніби її що витискувало з дна. Це не була вже тоненька плівка: грубий шар криги вкривав майже всю річку, освітлений блакитнуватими променями прожекторів. Крига в липні?.. Крига, що липневої ночі поступово заковує річку від берега до берега?..

Факт залишався фактом. Полковник Ніцберг дивився на це дивне видовище, нічого не розуміючи. Але раптом йому майнула думка:

— Адже такий шар криги може легко витримати людей... Більшовики можуть переправитися річкою!..

Він кинувся до телефона:

— Нещадний вогонь по кризі! Розбивати її ввесь час!

Але раніше, ніж він устиг закінчити наказ, зза річки вдарили важкі постріли радянських гармат. З шаленим ревінням гримнули вибухи снарядів, що розривалися над бетонованими траншеями Першої армії. Радянська важка артилерія почала обстріл. За ці кілька днів радянські артилеристи добре намацали позиції Першої армії і тепер снаряди влучали без промахів, руйнуючи окопи, траншеї, кулеметні гнізда й спостережні пункти.

— Вогонь!.. Вогонь!.. — ще раз вигукнув полковник, але вже забувши про таємничу кригу: він побачив далеко за берегом, там, де мали бути радянські окопи, важкі силуети танків, що поволі посувалися до річки.

— Вогонь по ворожих силах!..

— Єсть вогонь, — відповів глухий голос у трубці. Всі звуки потонули в ревінні артилерійської стрільби: батареї Першої армії почали й собі обстрілювати радянські позиції й танки, що невинно посувалися до берега. Проте полковник вже знову дивився не на танки: його увагу притягло дивне видовище.

Немов просто спід землі, на березі річки, недалеко загадкових струменів — з'явилися червоноармійці. З ручними кулеметами, гранатами, гвинтівками — вони кинулися просто на кригу, що встигла вже скувати всю річку. А на їх місці виростили нові й нові групи, що теж кидалися на кригу й швидко бігли через річку, простуючи до позицій Першої армії. Звідки вони бралися?.. Цього не можна було зрозуміти — але річка була вже вкрита незчислимю юрбою, що посувалася до ближчого берега.

Полковник дивився, забувши про все. Він забув навіть віддати якийсь наказ — так його приголомшило неймовірне народження червоноармійців просто спід землі. Зрештою він опанував себе:

— Вогонь по ворогу! — крикнув він у телефон.

Важкий снаряд розірвався на східному березі, піднявши велетенську чорну брилу землі й усяких уламків. За кілька секунд, коли дим розвіявся, — полковник побачив ще дивнішу картину. На тому березі було дві землі. Одна,

торішня, що на ній росли кущі, трава, виднів жовтий пісок. Але це був немов другий поверх землі, що лежав на великих щитах, укріплених на міцних підпорках над справжньою поверхнею землі. І друга земля, що розкрила тепер після вибуху снаряда свій дах, справжня земля, що по ній посувалися до річки загони червоноармійців. Друга поверхня була схована під штучним суцільним дахом, що на ньому художньо було відтворене все те, що було на справжній землі: кущі, трава, пісок, труп убитого коня...

Тепер полковник Ніцберг зрозумів; довгими ночами радянське військо непомітно, щит за щитом укривало поверхню землі на своєму березі, поміж річкою та окопами, другою штучною поверхнею. Друга поверхня була на висоті трьох метрів над першою, утворюючи над нею щось подібне до стелі, і проміж справжньою і штучною поверхнями землі радянське військо підійшло до самої річки, сконцентрувало сили, приготувало вирішальний наступ, що провадився тепер по загадковій кризі, без мостів, без понтонів, без човнів...

Полковник стиснув кулаки: його провели, як малу дитину! Адже він добре пам'ятав аналогічний випадок під час світової війни, коли німецьке військо під покриттям штучної поверхні землі, цілком таким самим способом підійшло до самих англійських окопів і блискавичним ударом вибило англійців із їхніх траншей...

Важкий гуркіт гармат з цього берега трохи вшух: мабуть радянська артилерія, пристрільавшись, примусила змовкнути батареї Першої армії. І полковник Ніцберг почув крики червоноармійців, що штурмували окопи Першої армії:

— Ура!.. Ура!.. Ура!..

Короткі вибухи ручних гранат, татакання кулеметів, оці довгі заливчасті вигуки „ура“ — все це спліталося в одну дику непереносну мелодію бою. Полковник скоріше побачив, ніж почув, дзвінок телефона, що дрижав під ударами молоточка: хтось викликав. Полковник узяв трубку. Схвилюваний глухий голос кричав у трубці;

— Пане полковнику, пане полковнику! Першу лінію

наших окопів захопили радянські солдати... Наступ триває, вони посуваються далі, до другої лінії... наші солдати втікають... у мене немає засобів захищатися. Артилерія змовкла...

Щось тріснуло в телефонній трубці — і все стихло. Полковник ще тримав трубку в руці, коли раптом двері спостережного пункту відкрилися: на порозі показалося кілька червоноармійців. Передній держав у витягненій угору руці ручну гранату, готовий кинути її. За ним видно було дуло ручного кулемета й кілька гвинтівок. Червоноармійці на секунду спинилися, але майже відразу перший голосно вигукнув:

— Ну, нехайно, руки вгору!..

Полковник зрозумів ці слова, сказані чужою мовою. Він побачив, як хутко підніс руки вгору черговий спостерігач, і тоді полковник, кинувши трубку на землю так, ніби вона пекла пальці, підніс і собі руки вгору, застигши в такому стані. Скляними очима він дивився на червоноармійця, який щось сказав своїм супутникам. Двоє червоноармійців вийшли наперед, наблизилися до полковника Ніцберга й взяли його револьвер. Ще один червоноармієць відібрав револьвер у спостерігача.

Мабуть на обличчі полковника надто яскраво був виявлений страх, бо старший червоноармієць махнув рукою й сказав:

— От, перелякався!.. А це ж їхній офіцер, га?..

І знов полковник зрозумів. Він закивав головою, повторюючи:

— Офіцір!.. офіцір!..

— Гаразд, гаразд, бачимо, — відповів червоноармієць. Він знову щось сказав товаришам. Двоє з них сіли на стільці навпроти полковника й спостерігача, тримаючи гвинтівки наготові. А старший вийшов з пункту, щоб за хвилину повернутися ще з одним червоноармійцем, що звернувся до полковника чистою німецькою мовою:

— Ви командир?

— Так. Командувач цієї ділянки, — відповів полковник Ніцберг.

— Гарзд. Ходіте за мною до штабу. Тільки — попереджаю, не пробуйте навіть тікати. Мої товариші стріляють, як справжні снайпери.

І вже виходячи з пункту, полковник насмілився запитати в свого супутника, запитати про річ, що мучила його свідомість, що її розгадати він був безсилий:

— Що то, дозвольте спитати, що то за гаряча вода лилася в річку й утворювала кригу... Я не розумію... пара—і крига...

Червоноармієць поглянув на нього з посмішкою:

— Можу сказати. Рідка вуглекислота. Вона, бачите, зовсім не гаряча, а навпаки, дуже холодна, з того й пара... а крига — бо вона заморожувала річку, створюючи для нас крижаний міст...

— Рідка вуглекислота... — розгублено повторив полковник Ніцберг.

— Так, рідка вуглекислота. Її виливали в річку по захованих трубках, і не тільки тут, а ще в багатьох інших місцях. Саме вона й дозволила нам захопити вас...

Полковник більше не запитував нічого. Він ішов, дивлячися собі під ноги. Перестрілка вже затихла, тільки десь здалека доносилися окремі постріли й короткі вибухи ручних гранат: червоноармійці переслідували частини Першої армії, що в паніці тікали геть, відкриваючи широким проривом найвідповідальнішу ділянку фронту...

Комрідс! Товариші!

ТОВАРИШІ-солдати! За що нас уби-вають... Заради чого нас примушують підставляти свої груди під кулі й перетворюватися на гарматне м'ясо?.. Подивімося навколо: скільки наших товаришів загинуло, скільки їх розірвано на шматки вибухами, скільки їх умерло від хвороб?.. Нам кажуть, що ми захищаємо культуру й цивілізацію проти більшовиків. Але ж це брехня! Тепер на нас наживаються капіталісти, що їхні фабрики вироблюють військове знаряддя, дістаючи від урядів велику плату; якщо нашими грудьми їм пощастило б перемогти Радянський Союз, вони почали б діставати знову великі прибутки, використовуючи природні багатства СРСР і нові ринки. Ось для чого нас женуть на війну, ось для чого нас розривають снарядами на шматки, ось для чого нас ставлять під кулі радянського війська, що захищає свою країну від нашого нападу... Геть війну, ми не хочемо бути гарматним м'ясом! Хай живе революція!..“

Прокламації й листівки такого змісту переходили з рук у руки. Підпільна агітаційна робота серед солдатів Першої армії набула такої форми, що з нею не можна вже було успішно боротися. Маршал Кортуа, що презирливо говорив свого часу: — „У нас є для цього різні засоби — від поліції до військових судів“, — очевидно, помилився. Правда, таємна поліція працювала, не покладаючи рук; військові суди ухвалювали смертні вироки всім, запідозреним у революційній розкладницькій роботі. Але... випадки втеч з тюрем стали масовим явищем, ба й більше того: військовим судам іноді доводилося встановлювати, що вони судять

людей, уже раз присуджених до смертної кари й навіть за офіційними відомостями, розстріляних.

Ось уривок з офіційного протоколу засідання військового суду 129 стрілецького полку. Ми скоротили всі другорядні місця, залишивши тільки найважливіше.

Прокурор. Ваше ім'я — Стефан Фіхтнер?

Підсудний. Так.

Прокурор. Але, мені здається, що ми вже мали з вами розмову. Ви були вже під судом?

Підсудний. Так. Мене присуджено вашим судом місяць тому.

Прокурор. Зашо?

Підсудний. За розповсюдження революційних листівок.

Прокурор. Так. Я пам'ятаю. Стефана Фіхтнера присуджено до смертної кари. Вас помилювали?

Підсудний. Так.

Прокурор. Хто?

Підсудний (мовчить).

Прокурор. Неправда, вас ніхто не милував. Ви втекли спід розстрілу. Хто допоміг вам утекти?

Підсудний (мовчить).

Прокурор. Справа цілком ясна. Підсудний Стефан Фіхтнер утік після присудження його до смертної кари. Я вимагаю від суду нового смертного вироку.

Голова суду. Підсудний, що ви можете сказати во-станнє?

Підсудний. Те, що я не боюся вас. Сьогодні ви судите мене, але я певен, що завтра мої товариші судитимуть вас. Ви можете мене розстріляти, але на моє місце стануть сотні інших. Я не визнаю вашого суду — от і все.

До цього слід додати лише, що за офіційними звітами — на загін, який вів підсудного Стефана Фіхтнера для виконання смертного вироку, зроблено напад: велика група озброєних солдатів оточила загін і, після перестрелки, видерла Фіхтнера з рук конвоїрів, убивши багатьох з них. Стефан Фіхтнер знов утік і його не пощастило знову спіймати.

Ця справа наробила багато шуму. Невідомо якими шля-

хами вона потрапила до американських газет, що зробили з неї сенсацію. Проте за Фіхтнера скоро забули. Телеграф щодня приносив нові й нові відомості — з армії до тилу і з тилу до армії. Зрештою не можна було вже сказати, де становище краще.

Цілі частини переходили до радянського війська — із зброєю, з кулеметами, танками й гарматами. Військове командування мусіло мовчки відмітити факт, коли на радянську сторону перелетіла ціла ескадрилья військових літаків — і за день та сама ескадрилья брала участь в операціях проти Першої армії... Front нестримно пересувався на захід, відкочуючися під невпинними ударами Червоної армії. Цей відхід назад подекуди стримували лише фашистські вдарні загони, що склали ядро Першої армії, яке існувало ще до оголошення загальної мобілізації. Проте таких загонів було досить мало.

Командуванню доводилося розподіляти такі загони вздовж усього фронту, щоб мати хоч би невеличкі опірні пункти, які впливали б на сусідні загальні частини. Але не допомагало й це, бо вже кілька разів повторювалися випадки, що перший із них трапився між 119 і 167 полками та 18 спеціальним загonom, який стояв поміж згаданими двома полками.

18 спеціальний загін, що ввійшов до основного ядра Першої армії, переведено сюди, щоб розділити два полки й закріпити відповідальну ділянку фронту. Солдати 119 і 167 полків зустріли фашистський загін похмурою мовчанкою. Озброєні до зубів солдати спеціального загону так само дивилися на своїх сусідів зовсім не дружно.

Два дні на позиціях було спокійно. Полки виконували свою службу, залігши по окопах. На горбку між ними в окопах були солдати спеціального загону. Крім того, як запевняли солдати другої лінії, фашисти зайняли третю лінію позаду окопів двох полків. Навіщо?..

— Для того, щоб своїми кулеметами відкрити по нас вогонь, якщо нам довелось б відступати, — впевнено говорили в окопах.

Ранок третього дня довів, що такі розмови мали під

собою певний ґрунт. Ранком цього дня радянські частини почали наступ. Після артилерійської підготовки на окопи Першої армії посунули важкі танки, за якими слідом йшла радянська піхота. Танки теж відкрили вогонь по окопах 119 і 167 полків. Вимучені, деморалізовані, втомлені солдати не витримали цього натиску й почали відступати. Але тієї ж хвилини по них ударили кулемети з тилу, назустріч.

Солдати опинилися між двох вогнів. З радянських позицій плазували танки, що обстрілювали позиції першої лінії з гармат і кулеметів. З третьої лінії своїх власних позицій солдатів обстрілювали кулемети спеціального загону.

Таке дике становище тривало всього з хвилину. Правда, протягом цієї хвилини майже половину всього складу полків знищено — переважно вогнем своїх кулеметів. Але ті, хто лишився, опинилися в безпеці — принаймні, від кулеметів спеціального загону, бо їх тепер відокремлювали від кулеметів гори трупів.

Від радянських позицій наближалися танки. Це загрожувало знов таки знищенням. Саме тут солдатам, що залишилися, допомогло вражіння від агітаційних листівок на зразок тих, що про них ми вже тут говорили. Кілька груп кулеметників повернули свої кулемети вбік і почали обстрілювати окопи спеціального загону, вважаючи його за найлютішого ворога. Водночас друга частина солдатів, піднісши руки вгору, подавала ознаки здачі танкам, що наближалися. І ще раз солдати Першої армії мали змогу пересвідчитися, що Червона армія не воює проти окремих солдатів, не вважає їх за своїх ворогів.

Танки припинили свій вогонь по окопах, де стояли солдати з руками, піднятими вгору; танки перенесли свій вогонь вище — через їхні голови, до третьої лінії, до позицій спеціального загону. Піхота, що йшла слідом за танками, так само, не звертаючи уваги на солдатів, що здалися, закріплюлася в окопах і розгортала наступ, залишаючи полонених просто позаду, іноді навіть не відбираючи в них зброї.

Але до полонених підходили знайомі їм люди, їхні товариші, що кілька днів перейшли на сторону Червоної армії. Їх спочатку не пізнавали:

- Та невже це ти, Йоган?
- Я. Здоров, Джозеф!
- Ти воюєш у лавах радянської армії?
- І дуже щасливий. Бери гвинтівку, ходімо разом зі мною, разом з Червоною армією... Ходім проти тих, що розстрілювали вас!..

Первісне здивовання змінялося на приступ гніву, люті проти тих, що лишалися ще по добре укріплених окопах, проти фашистів, надісланих сюди на роль катів. Солдати, забувши, що вони лише півгодини тому були офіційними ворогами радянського війська, ішли тепер поруч з червоноармійцями розгортати наступ і вибивати фашистів з їхніх позицій. І червоноармійці ставилися до них, як до товаришів; очевидно вони звикли вже до таких сцен...

Але і всередині фашистських спеціальних загонів було не все гаразд. До певного часу командуванню щастило зберігати дисципліну й держати в твердих руках своїх бійців. Проте лише до певного часу. Адже і ті люди, що носили на своїх руках хрест свастики з його загненими кінцями, не були однакові. Дехто з них лишався твердокаменним фашистом до кінця, фанатично ненавидячи все, що стосувалося комунізму й робітників. Але була й інша частина людей.

Це були ті, що втяглися до фашизму під впливом випадкових обставин. Ті, що дедалі ясніше уявляли собі загальну картину великої сутички, яка бурхливо переходила в громадянську, класову війну.

І з цього погляду дуже типовою можна вважати подію, що трапилася в 114 фашистському загоні. Цей загін, як і інші, підтримував позиції Першої армії з третьої лінії, тримаючи піхотні полки під загрозою своїх кулеметів і не даючи тим полкам відступити.

Саме тоді, коли стримувані загоном полки все таки повернули свої багнети проти фашистів і крізь зливу куль ринулися штурмом на третю лінію, яку посідав ненависний фашистський загін, — у самому загоні почалося несподіване заворушення. Немов по команді три кулеметники повернули свої кулемети назад. Коло них немов слід землі вирости групи солдатів.

З похмурими обличчями вони дивилися на командування.
— Що трапилося? Що з вами? — здивовано запитав офіцер.

— Вони збожеволіли, — промурмотів його помічник.

Але замість відповіді з гвинтівок вилетіли кулі, скеровані на офіцерів. І вже по тому пролунав вигук:

— Досить. Під три чорти свастику! Досить обману.

То кричали повсталі бійці фашистського загону. Це було сигналом. За кілька хвилин увесь загін перетворився на поле бійки поміж окремими групами його колишніх бійців. На ходу зриваючи свастики з своїх рукавів, — повсталі кинулися на тих, що підтримували фашистське командування. І, якщо попередні сутички були жорстокими, то ця бійка була в цілковитому розумінні цього слова, бійкою не на життя, а на смерть. Тут не було місця розмовам і агітації. Кулями й багнетами, кулаками й зубами доводили обидві сторони свою правоту. Тут не брали в полон, тут убивали — безжалісно, люто й непримиренно...

І коли солдати з повсталих полків 'дійшли до позицій, що їх лише півгодини тому посідав спеціальний 114 фашистський загін, — вони не зустріли тут того опору, який мав їх зустріти. Прапор загону лежав на землі, подертий і розшматований. Навкруги нього в передсмертних конвульсіях корчилися люди з свастиками на рукавах.

І кулемети колишнього фашистського загону відвернули свої стволи від своєї звичайної мети — піхотних полків Першої армії. Вони піднесли свої стволи вгору. І з одного з них стирчала невеличка паличка з червоною хустинкою: то був перший революційний прапор у цьому колишньому фашистському загоні...

Люди, що на їхніх рукавах ще видніли нитки й сліди здертих свастик, зустріли повсталих солдатів Першої армії вигуками радості, а не зброєю. Бо це були їхні брати, що так само, як і вони, повернули зброю проти класових ворогів, проти офіцерів, проти командування...

Отже цілком зрозуміло, що за таких умов командуванню не могли допомогти навіть спеціальні фашистські загони. Зрештою ставало незрозумілим, хто веде наступ з ра-

дянського боку: Червона армія чи підтримані нею частини колишньої Першої армії. І це остаточно розклало всі інші частини, що бачили перед собою не просто ворогів, а колишніх своїх товаришів, які закликали їх наслідувати їхній приклад і повертати багнети проти командирів...

Фронт нестримно посувався на захід, командування не встигало закріплюватися на нових позиціях, як Червона армія знову й знову насаждала й примушувала відступати далі.

А з тилу до командування доходили зовсім невтішні відомості. Щоправда, командування ввесь час намагалося затримати ті відомості, не дати їм дійти до солдатів, але — це було безнадійною справою. Листівки й прокламації робили своє діло, сповіщаючи солдатів про всі новини:

„У Швабії палає пожежа соціальної революції. По великих центрах влада перейшла до рук Рад робітничих і солдатських депутатів. Національний центральний уряд фашистів примушений був утекти на південь. Виконавчий комітет Рад робітничих і солдатських депутатів Швабії закликає всіх солдатів — і насамперед громадян Швабії — спинити військові дії проти Радянського Союзу й узяти участь у громадянській війні проти решток фашистських і офіцерських, юнкерських загонів, що намагаються чинити опір радянській владі в Швабії“.

„По вулицях великих міст Остерії йдуть вуличні бої між робітниками й загонами фашистів. Соціал-демократи закликають робітників спинити бої й згадати про ворога, що посувається до країни — про більшовиків. У відповідь на це робітничі загони оголосили за ворогів соціал-демократів і викинули гасло — „На допомогу СРСР, за громадянську війну, за владу Рад в Остерії“.

Велетенська хвиля паніки котилася над Європою. Газети вимагали від урядів рішучих заходів боротьби з революцією, що піднімала голову по багатьох містах. Газети вимагали отолошення стану облоги по європейських столицях і зведення до столиць військових частин для „заспокоєння“ робітництва. Такий стан облоги було вже оголо-

шено по багатьох містах. Але це нічому не допомагало, крім дальшого бурхливого розвитку революційних подій, бо по деяких містах уведені в міську межу військові частини відмовлялися виступати проти робітників і браталися з робітничими загонами.

Біржі закрилися остаточно. По великих містах почалися перебої постачання: в Лютеції, в Брабанті, у Венбурзі—не вистачало хліба й продуктів. Сільськогосподарські робітники страйкували вже другий тиждень. Проти них було висунуто військові загони. Страйкарі і собі перейшли до активних дій. Вони, об'єднуючися навколо страйкових комітетів, керованих комуністичною партією,—билися з військовими загонами. Вже лунали гасла:

„Хай живуть Ради робітничих та селянських депутатів!“

„Геть поміщиків! Земля належить трудящим!“

Отже фермери не хотіли везти продукти до міста, а великі фірми, що досі тримали в своїх руках монопольну справу постачання міст продуктами, втратили змогу це робити через загальний страйк робітників. Загальний страйк робітників охопив кілька країн у наслідок дикої розправи з робітниками військового заводу у Лютеції; страйк цей проходив під гаслами:

— Геть війну з Радянським Союзом!

— Помстимося за мучеників Лютеції!

— Хай живе соціальна революція!

Але найважче становище утворювалося з Швабією, що ставала плацдармом соціальних боїв. Те, що Швабія вже нічого не важила у справі війни з Радянським Союзом, було ясно. Рада Зацікавлених Держав з жалем примушена була зняти Швабію з тих розрахунків. Проте виникала нова небезпека—утворення радянської влади у Швабії й її об'єднання з Радянським Союзом проти Ради Зацікавлених Держав. Ця можливість поставала такою великою загрозою, що ламала всі плани Ради, які не було досі повністю зламано широким наступом Червоної армії. Утворення Радянської влади в Швабії визначало початок переходу центральної Європи до складу нового Радянського Союзу, визначало

підступ комунізму, як грізної реальної сили, до західної Європи.

Швабія палала. У ній не лишилося сторонніх, нейтральних сил; все, що було в країні, розділилося на два табори — революційний і контрреволюційний.

І яскравіше всього саме у Швабії помітний був розвал найстарішої й найміцнішої колись швабської соціал-демократичної партії.

Ще з самого початку загальної мобілізації багато робітників, старих членів соціал-демократичної партії—відійшло від партії, повернувши свої партійні квитки. Адже ганебна роль соціал-демократичних „вождів“, що відверто стали на допомогу і підтримку уряду,—наочно доводила всю брехливість їхньої політики.

А тепер, коли події розгорнулися так грізно, коли майже вся Швабія, ціла країна, палала в пожежі громадянської війни,—соціал-демократична партія остаточно розвалилася. Їй бо вже не довіряли навіть найнесвідоміші робітники. Як могли вони вірити людям, що в полум'ї класової кривавої війни знов і знов намагалися розписатися в своїй вірності фашистському урядові?..

На початку революційних подій базою контрреволюції певний час лишалася південна частина країни. Проте це було лише спочатку, бо жорстокі вуличні бої, кривава партизанська війна перекинулася й на південь. Фашистський уряд покладав великі надії на рейхсвер, постійне платне військо, що мало разом із фашистськими штурмовими загонами роздушити перші революційні проблиски.

Але багато солдатів рейхсверу не пішли проти робітників, проти озброєних робітничих загонів. Рейхсвер розкладався й собі, розділюючися на революційні полки й на такі, що корилися наказам генералів, виступали проти робітників. І поміж такими полками виникали найкривавіші бої, які зводили на нівець ту роль, яку готував для рейхсверу взагалі фашистський уряд. Рейхсвер був зайнятий своїми справами, громадянською війною в своїх лавах.

Все це знала вся Європа, бо ховати такі події вже не можна було.

Для командування лишався тільки один шлях: відступаючи, збирати сили й впливати на військо й населення відозвами, що галасували про наближення „дикої сили більшовиків“. Але й це не допомагало, бо потужні радянські відрядники пересилали радіом виступи солдатів і офіцерів, що перейшли до Червоної армії й тепер разом із нею наступали на стару капіталістичну Європу.

Сакські частини Першої армії, наприклад, з великим зацікавленням вислухали виступ Тома Даунлі. Це трапилось дуже несподівано для командування цілої ділянки фронту та й для самих солдатів. Командування твердо знало, що солдати не можуть почути радіопересилання радянських радіовідрядників, бо по частинах не було приймачів, крім тих, що приймали по офіційних радіостанціях. Та й хто з солдатів став би пробувати возитися з приймачем, сидячи в окопах під артилерійським і кулеметним обстрілом, під загрозою атаки радянського війська?..

На цій ділянці окопи обох сторін були ближчі між собою, ніж будьде. Мертва зона була тут усього метрів на п'ятдесят, цілком забрана колючим дротом. І от, удень, коло третьої години — стрілянина з радянської сторони вшухла майже зовсім. У відповідь на це спинили вогонь і частини Першої армії. Трапилася невеличка передишка, що частенько змінює період жорстокого обстрілу й служить підготовкою до нових операцій.

Солдати в окопах частин Першої армії відпочивали, полягавши на землю, в тінь, розмовляючи, сперечаючися зза черги на спання. Лише вартові стежили за радянськими траншеями. Отже було тихо — так тихо, як може бути на фронті, коли доноситься лише далеке ревіння стрілянини та поодинокі постріли людей, що аж ніяк не хочуть перепочити.

Раптом над окопами Першої армії пролунав голос якогось велетня — інакше не можна сказати, бо кожен звук цього голоса було чути по всіх кутках траншей:

— Комрідс! Товариші!..

Солдати здивовано переглянулися: що це таке?.. Хто це кричить? Дехто виглянув з окопів — зовні було цілком порожньо. А голос продовжував чистою англійською мовою:

— Слухайте, товариші, сакські солдати! Вислухайте мене, вашого товариша, що перейшов на сторону Червоної армії й розмовляє з вами з її окопів. Думаю, що дехто з вас ще пам'ятає мене. Я—Том Даунлі, колишній ваш офіцер, а тепер—червоноармієць, солдат армії пролетаріату, що захищає нашу загальну батьківщину—Радянський Союз.

По окопах стало зовсім тихо. Жодного пострілу, жодного слова...

— У мене в руках гвинтівка, що з нею я піду в атаку. Проти кого? Проти вас, солдати? Ні, я не хочу з вами воювати, так само, як не хочете цього й ви. Ми—брати. Ми—пролетарі. У вас нічого немає, немає нічого й у мене. Але я держу свою гвинтівку, щоб захищати нове життя без експлуататорів. Завіщо женуть на бій вас? Хто відповідь мені? Ви мовчите, солдати. Гаразд, я відповім сам. Дехто з вас ще й досі вірить, що війну, цей злочинний напад на Радянський Союз, було розпочато через смерть отих п'ятьох туристів, що загинули у Чорному морі. Мовляв, треба примусити Радянський Союз сплатити компенсацію за загибель отих „безневинних туристів“. Але—хіба це так насправді?..

Голос зробив паузу.

— Зовсім не так. Тепер з'ясовано, чому ті туристи отак поспішили втекти з Радянського Союзу. Вони були шпигуни, вони везли з собою заховані фотографії радянських підприємств і залізниць. Ось чому вони не спинилися навіть тоді, коли прикордонники зробили застережні постріли: їм все одно загрожувала загибель. Отже—ви воюєте за тих підлих шпигунів, солдатів?.. Ні. Цього було б замало. Це лише привід для війни. Вас женуть у бій, щоб далі наживалися капіталісти й фабриканти, до яких ви знову прийдете просити роботи, якщо залишитеся живими. А я буду битися, щоб знищити владу цих фабрикантів і капіталістів, щоб утворити пролетарську владу—таку саму, яка переможно існує в Радянському Союзі...”

Тепер дехто зрозумів: це лунали звуки велетенського гучномовця, встановленого з радянського боку. На артилерійській батареї задзвонив телефон. Зв'язковий спочатку не звертав на нього уваги, по тому неохоче взяв трубку:

— Батарея слухає.

Негайно вогонь по радянських траншеях! Негайно!

— Гарзд,— відповів зв'язковий --- і продовжував слухати голос радіовелетня.

— Товариші солдати, виходьте з ваших окопів, ідіть до нас, приєднуйтеся до наших інтернаціональних червоних загонів,— гримів далі Том Даунлі,— хай командування рятується само, якщо воно хоче й далі битися з нами. Виходьте з окопів, ми чекаємо вас, ми приймаємо вас до себе!.

Дехто з солдатів знову виглянув з окопів: з радянської сторони не стріляла жодна гвинтівка. Навпаки: ось над найближчою радянською траншеєю повільно піднявся великий плакат, що на ньому було написано:

— Welcome! — Будьте дорогими гостями!

Під гаслом-плакатом показалися веселі обличчя червоноармійців: вони посміхалися і, не боячися небезпеки, не боячися пострілів, що могли пролунати, привітно махали руками:

— До нас! До нас!

Ще за хвилину — з окопів Першої армії вистрибнула юрба солдатів. Вона бігла до радянських траншей, схвилювано вигукуючи:

— Ура! Свої!.. Свої!.. Хай живе радянський солдат!..

І разом з юрбою біг і той зв'язковий, що забув про наказ командування відкрити вогонь по радянських траншеях. Коло покинутої гармати тривожно й настирливо дзвонив телефон: хтось викликав батарею, вимагаючи обстрілу не тільки радянських окопів, а й перебіжчиків. Хтось у штабі командування скажено стукав кулаком по столу й лаявся, слухаючи телефонний рапорт про несподівані події. Хтось посилав накази кулеметним вогнем спинити перехід солдатів на радянську сторону. Та було вже пізно: перша лінія окопів Першої армії спустила, траншеї стояли безлюдні — і в них було хороше чути радісні вигуки, веселий сміх і пісні, що доносилися за п'ятдесят метрів, з радянських позицій:

— Комрідс!..

— Товариші!..

І знову нитки командування центральної частини фронту стяглися до генерала Моріса Ренуара. Ще в дорозі генерал дістав від Ради Зацікавлених Держав новий наказ, що надавав йому збільшених повноважень і робив його фактичним командувачем центрального району.

Прочитавши наказ, генерал Ренуар скептично посмінувся: Рада знову зверталася до нього, знову висловлювала йому довір'я. Проте причини цього були ясні: Рада розгублено хапалася за всі засоби, що могли б поліпшити становище на фронті. Чи можна було тепер це зробити?.. Адже Перша армія безнадійно відступала, спинити наступ радянського війська живими силами навряд чи пощастило б навіть Наполеонові, якщо б він тут раптово з'явився. Механічні сили... але тепер генерал Ренуар не був певен і щодо них. Але — все таки треба було щось робити.

Новий план генерала Ренуара був досить простий — і він його коротенько виклав на нараді командувачів ділянок. Генерал Ренуар сказав:

— Ми базуватимемо наші операції на таких елементах: танки — звичайні і стрибачі, літаки — насамперед винищувачі, що з допомогою бомбовозів мають спинити наступ радянського війська; зрештою — нова атака аероторпед, скерована на знищення основних тилових баз СРСР. Ми маємо спинити наступ будьщо, ціною яких завгодно жертв. Я вимагаю зміцнення дисципліни фронтових частин найсуворішими засобами — аж до розстрілів на місці злочинців, що ведуть розкладницьку роботу. Факт братання й переходу великосакського полку до радянського війська — найганебніший випадок, що міг трапитися лише в атмосфері пога-

ного керівництва командування. За це слід розстріляти командувача ділянки, що допустив таке ганебне явище. Прошу прийняти до відому, що зміцнення дисципліни я провадитиму не тільки по частинах, а й серед командування, що особисто відповідатиме мені за стан своїх частин.

Командири частин, командири ділянок вислухали цей наказ мовчки. Що вони могли відповісти? Кожен з них був певен, що генерал Ренуар не гірше від них знає стан фронту; отже він знав, що жодними засобами не можна підняти дух армії, не можна дисциплінувати частини, що нестримно розкладаються. А якщо генерал Ренуар говорив так, значить він щось мав на увазі таке, що не було відомо командирам.

Проте генерал більше не пояснював своїх планів. Він тільки попередив, що завтра його штаб починає дії механічних сил. Після наради його помічники дістали докладні накази — кожен у його галузі. Атака аероторпед — негайно; Мієті мав випустити торпеди відразу ж маршрутами, переданими йому ще вдень. Операції літаків і танків мали початися зранку вздовж цілого фронту.

Генерал Ренуар був похмурий і суворий більше, ніж будьколи. Його брови, зійшовшись на переніссі, не розходилися; слова він цідив крізь стиснені, зціплені зуби. І весь час під чисто виголеною шкірою його вилиць рухалися жовна м'язів — ознака роздратованості й нервового піднесення генерала Ренуара... Становище було досить серйозне — і невідомо, чи вірив сам генерал Ренуар в успішне здійснення своїх планів...

Не знав цього й Дік Гордон. Після розмови з Ренуаром він принаймні з годину невпинно міряв свою кімнату в штабі з кутка в кутку. Він ходив так, заклавши руки за спину й наспівуючи собі під ніс якусь сумну пісеньку; а це теж означало напружену роботу мозку Дікі Гордона. Джоні Волтерс, що не хотів заважати своєму приятелю, спочатку читав газети; проте, Джоні не міг довго стримувати себе. Він підняв голову, довго уважно стежив очима за стрункою постаттю Діка — і зрештою обережно запитав:
— Дікі, ти, мабуть, думаєш про ранок, га?

Гордон подивився кудись крізь Джоні; його очі ніби нічого не бачили, не помічали. Але ось він спинився, поглянув на Джоні по-справжньому:

— Ти щось сказав?

— Я спитав, що ти думаєш про завтрішній ранок?

— Погано думаю,— відповів Дік і знову почав вимірювати кроками кімнату.

— Але... але що саме? — не вгавав Джоні.

— Думаю, що може повторитися історія із старим генералом Древором, що його нам довелося вивозити...

Джоні скочив з стільця:

— Дікі, це ж надзвичайно! Ти знаєш, я сам щойно за це думав. Мені здається, що той... що все це спроби воскресити мертвого. Звісно, ми маємо завтра почати велику операцію з нашими танками, бій усіма нашими силами. Проте — я не можу знов таки знайти відповідь — навіщо все це? Ти пам'ятаєш нашу розмову в вагоні? Ти обіцяв дати мені відповідь, коли ми приїдемо. Дікі, ми приїхали. Час минає. Я чекаю, Дікі!

— Відповідь? На яке запитання?

— Ти вдаєш, що забув? Неправда! Ти пам'ятаєш, я певен. Дікі, досить гратися в піжмурки. Я вирішив твердо — і я хочу знати, як ти ставишся до цього. Нагадую тобі, що своєю мовчанкою ти затримуєш мене й ставиш під загрозу щасливе виконання моєї ухвали. Розумієш?

Голос Джоні набув надзвичайної для нього твердості. Здавалося, що це говорить не розсіяний і експансивний Джоні Волтерс, а якась інша, вдумлива й серйозно-напосідлива людина. Дік Гордон звернув на це увагу — і здивовано спинився перед Джоні:

— Джоні, щось ти надто серйозно говориш. На мою думку, зарано вирішувати такі питання. Є ще час.

Він навіть і думки не мав, що у відповідь на це Джоні вибухне, як вулкан, гарячою промовою:

— А, так ти вважаєш, що я говорю надто серйозно? Що зарано це рішати? Є ще час? Гаразд! Ось моя відповідь! Ти говориш дурницю, Річард Гордон; — і мені соромно тебе слухати. Так, так, не дивися на мене так загрозово, не зля-

каєш! Ти говориш, як боягуз, що ховається в свою власну тінь — і думає, що він зник із чужих очей. Ні, не зник, я бачу тебе, бачу тепер наскрізь. Ти боїшся того, про що я тобі говорив тоді, в поїзді. Ага, боїшся! І тому, що боїшся,—ти ховаєшся в куші розмов про честь, про те, що, мовляв, зарано, тощо...

— Але, Джоні...

— І ніяких „але“! Ти кажеш — „зарано“? А ти не подумав про те, що коли б ми зробили це раніше,—по цих фронтах полилося б значно менше крові? Що кожен полк, який робить так, як зробив Том Даунлі, своїм учинком наближає справу до кінця? Га? Чи може ти віриш, що ми розіб'ємо більшовиків?..

— Джоні, я не дозволю...

— А мені, зрештою, наплювать на те, дозволиш ти чи ні! Я мушу сказати, що думаю. Мені боляче за тебе, Річард Гордон. Ти, людина, що її я завжди поважав, ти — боягуз! Я знаю, що ти не можеш думати інакше, що мої думки — це й твої думки. Але я одверто говорю тобі про них, а ти ховаєшся. Навіщо?..

Раптом голос Джоні змінився. Він забув про своє роздратовання, він знову звернувся до Діка, як до улюбленого приятеля:

— Дікі, навіщо ти мучиш мене? Навіщо ця гра? Я не можу більше, мені тяжко. Треба кінчати! Скільки тисяч людей сидить в окопах? Скільки вбито досі — і скільки ще буде вбито? Навіщо? Заради чого? Скажімо, ми матимемо завтра успіх. Добре. Але — це буде тимчасова зміна, що аж ніяк не вплине на остаточні наслідки. Хіба не так?.. Значить, ми невідомо з якої причини служитимемо дальшому знищенню людей. Адже після того будуть бої ще кривавіші. Ну, Дікі, скажи, що ж ти, зрештою, думаєш?

Дік Гордон вагався. Його обличчя то світлішало, то темнішало. Руки нервово стискалися за спиною в кулаки. Зрештою він близько підійшов до Джоні, дивлячися йому просто у вічі:

— Так ти кажеш, що я боягуз? Що я ховаюсь?

Щось тріпотіло й іскрилося в його зіницях. Зеленовато-

сірі, вони несподівано для Джоні потемнішали; повіки напівзакрили його очі, голос звучав глухо й загрозливо. Мишоволі Джоні зробив крок назад:

— Так, я кажу, що...

— Ні, тепер стрівай. Говоритиму я. Проте я дійсно помилився. В нас справді небагато часу. Зачекай!

Хуткими кроками він підійшов до телефона й зняв трубку:

— Алло! Чергового по гаражу. Так. Це говорить лейтенант Гордон. Так. Подайте авто до штабу. Так, для мене. Ні, шофера не треба, я керуватиму сам. Так. Негайно. Все.

Гордон знову повернувся до Волтерса:

— Ходімо, Джоні! Там поговоримо.

— Але куди ми поїдемо?

— Там побачиш. А втім, щоб ти не турбувався, — ми поїдемо на позиції, до нашої бази. Треба готуватися до ранкової операції, треба ж?

Джоні знизав плечима: Дік Гордон тримав себе якось дивно. Проте він разом з Діком накинув шинель і вийшов.

Перед дверима вже стояв автомобіль. Шофер вийшов з машини, козирнув Дікові і, не кажучи жодного слова, відійшов убік. Дік Гордон сів за колесо стерна, Джоні легко вскочив поруч із ним. Машина м'яко рушила, похитуючися на повороті. Автомобільні фари кидали вперед яскраві промені білого світла, вихоплюючи з темряви то шматки дороги, то закраїну шосе, то, на повороті, телеграфні стовпи. Джоні з насолодою потягався під ударами свіжого нічного вітру, що назустріч йому, на схід мчав автомобіль.

Дік мовчав, упевнено керуючи машиною, що розвивала вже велику швидкість: спідометр показував 120 кілометрів на годину. І, коли вдари вітру перетворилися на гостре виття стурбованого, роздратованого швидкістю повітря, — Дік, не повертаючи голови до Джоні, почав говорити, спляючися на поворотах і зірко вглядаючися вперед:

— Ні, Джоні, я не боягуз. Зовсім ні. Правда, мені важко опанувати думку, що... що я прийду до табору радянського

війська. Я не знаю, як мене там зустрінуть. Але ти вірно сказав, що... що твої думки це мої думки. Це так! Тільки я значно стриманіший від тебе — і ти сам це добре знаєш. Тоді, коли... коли ти вже говориш, я ще обмірковую. Ось, ми мчимо до нашої бази, до моїх танків. І я все ще обмірковую. Я не знаю...

Промінь фари вихопив з темряви постать вартового, що стояв посередині дороги, далеко за поворотом. Дік натиснув на тормозну педаль. Машина пішла тихше й спинилася біля вартового, що стояв, піднісши руку. Дік виглянув з машини. Він показав вартовому синій папірець — перепустку, піднісши її до променя фари. Вартовий кивнув головою й відійшов. Машина рушила далі.

Але Дік знову замовк. Дорога крутилася праворуч і ліворуч, вона вигиналася, як гадюка. Ще кілька хвилин — і Дік загальмував автомобіль коло приземистого будинка з великими воротами. Машина стихла. І одразу обидва почули далеке ревіння артилерійських пострілів: гуділи позиції.

Дік увійшов до будинку. Його зустрів офіцер з утомленим молодим обличчям:

— Дозвольте доповісти, пане командире, на базі все гаразд.

— Так, — відповів Дік. — Віддайте наказ, щоб мені вивели танк С — 613. Так, так, мій танк. Я зроблю невеличку розвідку разом з сублейтенантом Волтерсом.

— Єсть!

Дік знову вийшов з будинка. Джоні тихо запитав:

— Яка розвідка, Дікі? Що ти кажеш?

— Тобі не все одно? Мовчи! — так само тихо відповів Дік.

З заглушеним гуркотінням, важко повертаючи на своїх гумових гусенях, зза рогу низенького будинка з'явився присадкуватий танк. Його чудний силует можна було лише вгадувати в цій темряві. Дік Гордон віддав останній наказ офіцерові:

— Я маю повернутися за годину-півтори. Сигнал починати операцію подам особисто. Майте на увазі.

— Єсть!

Дік сидів на місці водія, Джоні став на місце командира танка, до вежі. Але Дік рішуче сказав:

— Злізай, Джоні. Сідай поруч зі мною, тут веселіше.

Він відкрив панцер, що захищав водія від куль — і рушив уперед.

Танк С — 613, найудосконаленіша модель стрибаючого танка конструкції Діка Гордона, розвивав швидкість, що мало чим різнилася від швидкості авта. Його гумові гусені м'яко проскакували шляхом, підкидаючи танк на вибоїнах, вирваних снарядами. І Дік і Джоні мовчали. Вони наближались до позицій. Щось дзенькнуло об панцер: сліпа куля. Ще раз... іще...

Дік подав знак Джоні. Той натиснув важіль — і перед ними спустився панцер з вузькими прорізами. І відразу Дік зменшив швидкість, вглядаючися у прорізи: вони наблизилися до третьої лінії окопів. Дороги вже не було. Танк, важко хитаючися, плазував з горбка, вибираючи собі дорогу між глибокими слідами розірваних снарядів. Дзенькання куль стало частіше; проте це не могло пошкодити танкові з його грубим панцером.

Третя лінія окопів... друга лінія... Дік упевнено вів танк у майже цілковитій темряві, по кошачому вглядаючися вперед.

Перша лінія окопів позначилася тим, що дзенькання куль перетворилося на суцільний дзвін. Здавалося, цілий полк обрав собі танк ціллю й уперто садив у нього з гвинтівок. Танк поволі плазував уперед.

І ось — танк опинився в мертвій зоні, між двома лініями окопів. З хрустінням він ламав своїм важким тілом дротяну загороджу, просуваючися далі й далі. Різкий удар примусив Джоні здригнутися: то в танк улучив невеличкий снаряд. Він ударив під кутом — і тому сковзнув убік, лише подряпавши панцер.

Раптом в очі Дікові вдарило сліпуче світло. Він відхитнувся назад, заплющивши очі:

— Прожектор! — вигукнув він. — Нас захопив прожектор!

З напруженням він знову примусив себе поглянути вперед. Крізь вузьенькі прорізи було видно, що танк набли-

жався до радянських окопів. І тоді Джоні почув, як крізь вату, новий вигук Діка, що його дивність він зрозумів лише пізніше. Але він відразу кинувся виконувати його: звична дисципліна не дозволяла гаяти жодної хвилини. Дік вигукнув:

— Підняти гармати дулами вгору!

Джоні натиснув на важелі. Із скрипінням, що про нього Джоні лише догадувався, бо його не було чути через грім пострілів, гармати піднялися к небу й застигли в такому стані. Зовні це було дивним видовищем: важкий танк повільно плазував уперед, безсило піднісши гармати вгору й нагадуючи людину, що підняла руки...

— Дікі, ми здаємося? — прокричав Джоні.

Замість відповіді — Дік Гордон лівою рукою вихопив з кишені білу носову хустку й простяг її Джоні, помахом руки показуючи вгору, на панцерну вежу. Це Джоні зрозумів без пояснень. Із спритністю мавпи він проліз у вежу, відкрив її верхній люк, причепив хустку до дротяного кулеметного шомпола й висунув його з хусткою вгору, з вежі. По тому він прикрив люк: шомпол лишився стирчати. Серце Джоні колотилося з шаленою силою: вони викинули білий прапор... чи повірять радянські окопи цій ознаці миру...

Промені прожекторів освітлювали танк, його піднесені до неба гармати, білу хустку на вежі. Але, очевидно, в радянських окопах не вірили цьому, бо обстріл тривав. Це, зрештою, було зрозуміло: вже кілька разів танки спеціальних загонів Першої армії підходили до радянських окопів під захистом білого прапора і в останню хвилину, коли довірливі червоноармійці спиняли вогонь, танки поверталися й кулеметним вогнем підкошували цілі частини, руйнували пострілами з гармат окопи. Тепер, як видно, червоноармійці вже не вірили білому прапорові...

Ще один важкий удар струснув танк: снаряд влучив у вежу. Він не пробив її, вибух виник зовні. Але танк кинуло вбік, і Гордон ледве спромігся виправити його.

Саме в цю мить Джоні, що припав до вузького орієнтирного прорізу у вежі, побачив, як з радянського окопа повільно підіймається коротке й грубе дуло міномета. Дуло

повільно вилізало з окопа, скеровуючися просто на танк. Міномет готувався до пострілу — і це загрожувало танкові загибеллю: важка фугасна міна, влучивши в танк, розбила б його панцер, розрахований на кулі й дрібні снаряди. Вона розбила б панцер і розстрошила б самий танк...

Все це майнуло в голові Джоні протягом якоїсь частини секунди. Він одчайдушно крикнув у переговорну трубу, що з'єднувала вежу з водієм танка:

— Дікі! Спереду міномет! Міномет!..

Але Гордон і сам помітив грізну небезпеку. До міномета, що вже спиняв свій рух, лишалось метрів із десять. Ще секунда — і пролунає постріл, кінець...

З усієї сили Дік натиснув на важелі. Танк завив, різко кинувся вперед і майже зразу відокремився від землі, стрибнувши в повітря. Дік натискав на важелі, Джоні, вчепившись руками за поручні, дивився вперед. Танк описував велике плавне півколо, проносячися понад мінометом, що вже одягся білою хмаркою диму. Джоні бачив, як унизу, під танком, пронеслася чорна сигара міни, скерована саме в те місце, що на ньому секунду назад був танк...

Важкий удар об землю — і знову знайоме хитання по горбках. Танк знизився й знову плазував по землі вже по той бік радянських окопів. Дік повернув важіль донизу. Танк спинився. Стало дивно тихо, так тихо, що Джоні почув чийсь голоси. Вони говорили ніби англійською мовою, — а може це ввижалося Джоні?..

Дік сидів нерухомо, чекаючи. Джоні не витримав: адже вони йшли під білим прапором.

Він відкинув горішній люк. Щось різко вдарило його по голові, різкий біль пронизав тіло. Все даліше Джоні тільки чув. Він не бачив нічого, приголомшений уламком снаряда, що влучив у стінку вежі й контузив його. Але свідомість залишалася. Джоні чув, як до танка наблизилися якісь люди, як вони обережно покликали тих, що були в танку — його й Діка:

— Гей, ви, хто там? Виліжай! Бо якщо будуть якісь штучки, край вам прийде...

Заскреготало залізо. Це Дік, очевидно, відкривав перед-

ній панцер. Чийсь голось чистою англійською мовою проговорив:

— Та чого ти сидиш там, усередині... Ну, вилізай, покажися... Товаришу, ану, посвіти на нього..

Кілька секунд тривала мовчанка—і раптом Джоні почув знайомий радісний голос. Хто це?.. Дік? Ні, хтось інший... Але хто саме—Джоні не міг згадати.

— Річард Гордон? Дік? От так несподіванка! Та вилізай скоріше, я хочу тебе розцілувати! Товариші, це ж Дік Гордон власною персоною, знаменитий винахідник. Дікі, здрастуй! Ах, як же добре, що ти прийшов сюди і що ми тебе не вибили міною... А Джоні де ж? Невже лишився там?..

Джоні дуже хотілося вигукнути, що він не лишився „там“, навпаки, він тут, він чує, він хоче сказати це... Але говорити він не міг. Голос Діка Гордона, схвильований, уриваний, відповів:

— Здрастуй, Том... здрастуй!..

Так це ж Том Даунлі зустрів їх тут?.. Ось хто розмовляє з Діком!

Голос Діка продовжував:

— Джоні тут... він у вежі... з ним, мабуть, щось трапилось...

Хтось ліз до вежі. Чийсь міцні руки підхопили Джоні й витягли його з танка через бокові двері. Холодне повітря поворушило волосся Джоні. Свідомість кудись провалювалася—і разом із нею провалювалися голоси, що дедалі тихшали; принаймні—так здавалося Джоні, що встиг іще почути стурбований голос Тома Даунлі:

— Джоні, голубчику мій, що з тобою?..

Другий голос, заспокоюючи, відповів:

— Ні, все гаразд. У нього легка контузія. За півгодини отямиться, тоді й поговорите.

Але цього Джоні вже не чув. Все вкрилося м'якою ватою, що в ній потонули голоси. Проте Джоні відчув, як радісна посмішка піднімає край його губ—радісна, щаслива посмішка людини, що досягла, добилася здійснення свого задуму і тепер може бездумно й спокійно відпочити...

ГЕНЕРАЛ Моріс Ренуар не знав нічого про вчинок Діка Гордона й Джоні Волтерса, та й не до того йому було взагалі. З середини ночі генерала Ренуара захопили інші несподівані події, що розгорталися з неймовірною хуткістю.

Штаб цієї ночі не лягав спати, всі його відділи готувалися до складних ранкових операцій. Дзвонив безнастанно телефон, військова штабна радіостанція невтомно пересилала й приймала радіодепеші, накази й рапорти. Простий провід, що сполучав штаб з центральним командуванням Ради, був перевантажений донесеннями й інформаційними зведеннями.

Зрештою генерал Ренуар віддав наказ виключити телефон, щоб позбавитися настирливих дзвінків, які не давали йому зосередитись на роботі. З цієї хвилини всі телефонні виклики паредано до кімнати ад'ютанта, що викликав генерала лише в разі крайньої потреби.

Стінний годинник гучно відбив три удари — ніч наближалася до ранку. Але за великими вікнами кабінету генерала Ренуара було ще зовсім темно. Моріс Ренуар дописав останнє слово великого донесення до Ради Зацікавлених Держав, яке вимагало негайного замовлення нової партії важких танків і літаків для посилення вже існуючих загонів.

„Єдине знаряддя, що на нього за теперішніх умов можна покластися — це машина, — писав генерал Ренуар, — вона може діяти й проти ворога, й проти розкладених внутрішньою агітацією частин, силоміць поновлюючи в них сувору дисципліну...“

Він поклав перо: можна було перепочити кілька хвилин. Вгомленими очима генерал Ренуар ще раз поглянув на

годинника, — так, наближався ранок. Він простяг угору руки й устав за стола, повільно потягаючися: все тіло нило, вкрай стомлене роботою. Але тієї ж хвилини різко задеренчав дзвінок телефону. Генерал нахмурився: знов те саме!..

Роздратовано взяв трубку:

— Слухаю. Що треба?

Стривожений голос прокричав з трубки:

— Генерале Ренуар! Мені потрібен генерал Ренуар!..

— Це я. Що треба?

— Пане генерале, я — начальник центральної радіостанції. Негайно потрібна ваша допомога! Ми не можемо працювати. Навкруги...

Голос зник. У трубці щось тріснуло, прошаруділо — й змовкло. Генерал злісно нагиснув на важіль апарата:

— Ч-чорт! Що трапилось? Центральна? Хто це? Алло, центральна! Алло!

Телефон мовчав. Генерал натиснув кнопку дзвінка і не відпускав її, доки не вбіг ад'ютант, що застиг на порозі живим утіленням знака запитання.

— Що трапилось з центральною радіостанцією. В мене чомусь зіпсувався телефон.

Ад'ютант безпорадно розвів руками:

— Я знаю тільки, що начальник станції наполегливо вимагав від мене, щоб я дав йому можливість переговорити особисто з вами, пане генерале... Отже мені довелося, зрештою, включити ваш телефон...

— Негайно розпорядіться, щоб мені полагодили апарат. А поки надішліть ординарця на станцію — дізнатися, що сталося. Подзвоніть туди й ви. Що там таке „навкруги“?..

Ад'ютант вийшов з кабінету, але повернувся за хвилину:

— Дозвольте доповісти, пане генерале, телефонні апарати цілого штабу не працюють...

— Що? Ви марите?

Ад'ютант розвів руками:

— Щось, мабуть, трапилось на телефонній станції..

Генерал Ренуар стукнув кулаком по столу:

— На вашу відповідальність: щоб негайно все полагодили! Вжити всіх заходів! Пришліть до мене начальника зв'язку...

Генерал не закінчив: він побачив, як остовпіло адъютант дивився у вікно за його спиною. Моріс Ренуар хутко озирнувся: в блідому сірому світлі світланку було видно, як по майдану, що на нього виходили вікна кабінету, бігли солдати. Звідкись донеслися ще далекі звуки пострілів з гвинтівок. І раптом дзенькнуло скло у вікні: сліпа куля пробила скло й ударилася об стіну...

Генерал Ренуар завмер від несподіванки: що це таке? Що відбувається? Невже напад? Але — звідки?..

Він не встиг вимовити жодного слова. До кабінету вбіг начальник зв'язку. Він кинувся до генерала й несамовито вигукнув:

— Зрада! Військові частини, що оточують район штабу, охоплені повстанням! Повстанці під проводом комуністів захопили радіостанцію й телефон. Штаб відрізано від усіх інших установ...

Услід за ним до кімнати вбіг блідий лейтенант Гагарін. Він спинився біля дверей і відрапортував:

— Ординарець з авіабази, що встиг прорватися до штабу, сповіщає, що базу захоплено повстанцями. Міцні загони посуваються до штабу...

Постріли з гвинтівок пролунали ближче. У відповідь на них — близько самого штабу зататакав кулемет. Начальник зв'язку кинувся до вікна:

— Це за моїм наказом спеціальний загін оборони заняв позиції перед штабом...

У вікні світлішало. Генерал Ренуар бачив, як з вулиць, що сходилися до майдану, перебігали озброєні солдати, весь час лишаючися під захистом будинків. Вони перебігали, спинялися, припадали до землі, цілилися з гвинтівок, стріляли — і бігли далі. Постріли перетворились на невпинне гриміння. Кулемети різко тріщали — і після кожної ленти куль було видно, як падали солдати, що вибігали з вулиць.

— Кулемети поставлено коло дверей штабу і по вікнах першого поверху будинка, — доповідав начальник зв'язку, — крім того, вікна першого поверху зайнято снайперами з панцерними щитами.

Кілька куль ущент розбили скло вікна. Генерал хутко відійшов до бокової стіни:

— Так, — повільно сказав він. — Виходить, починається останній акт цієї комедії... гаразд, братимемо участь і тут!..

Знов розкрилися двері: шість солдатів з значками снайперів на грудях увійшли до кімнати. Разом із ними увійшов Райвола. Він так само тримав гвинтівку.

— Дозвольте використати ваші вікна, — звернувся він до генерала Ренуара і, не чекаючи на відповідь, зробив знак солдатам, що відразу підбігли до вікон, поставили на них панцерні щити з прорізами для дула й спостережень — і почали встановлювати гвинтівки. Райвола робив те ж саме. Його завжди спокійне обличчя цього разу втратило трохи впевненості, очі неспокійно озиралися навкруги. Генерал простежив за його поглядом: у кімнаті було всього кілька чоловіка, що з них троє — він сам, Гагарін і начальник зв'язку — не брали участі в обороні.

Підкреслено спокійним рухом генерал Ренуар витяг з кобури свого маузера, перевірів патрони й звернувся трохи іронічним голосом до начальника зв'язку й Гагаріна:

— Дозвольте нагадати вам, панове, що зараз кожен має брати участь в обороні. До зброї, панове, до зброї!..

У кімнаті пролунали перші постріли: снайпери почали свою роботу. Вони спокійно відшукували мету, вціляли й стріляли; і кожен їхній постріл приводив до того, що хтось із солдатів, які вже обложили великий будинок штабу, падав мертвий. Генерал Ренуар уважно стежив за їхньою роботою, вдоволено киваючи головою. Проте повстанці вже звернули увагу на небезпечні, загрозливі для них вікна. Дощ куль ударив до кімнати, з стелі й стін крупними шматками посипалася штукатурка. Ще за півхвилини кулі вдарили віялом, залишаючи на стіні проти вікон сірі плями збитого вапна: то повстанці обстрілювали вікна другого поверху з кулеметів...

Болісний крик пролунав у кімнаті: один із снайперів відкинувся назад, хапаючися рукою за голову. Між пальцями показалася кров. Він упав на спину — і більше не рухався. Проте на це не звернув уваги ніхто, крім гене-

рала Ренуара, що мовчки відтяг нерухоме тіло вбік і проплазував на місце вбитого, до його щита. Генерал спокійно вставив дуло свого маузера в проріз панцерованого щита й прицілився.

Але він відчув на плечі дотик чиеїсь руки. Генерал озирнувся: то був Райвола.

— Пане генерале, я не можу дозволити цього. Позиція біля вікна надто небезпечна. Ми не маємо права ризикувати вашим життям...

Генерал байдуже, навіть надто байдуже, махнув рукою:

— Киньте ці розмови, друже мій! Тепер тут немає генерала, є один з таких самих солдатів, що поруч із ним обороняються проти цих...

Він не закінчив. Але його думка була зрозуміла з презирливого жеста його руки, що вказувала на вікно. Кулі знову віялом ударили об стіну. Але у відповідь снайпери дали залп із своїх гвинтівок, узявши метою кулемет повстанців. П'ять куль водночас ударили по кулеметниках, що мали необережність не сховатися за панцеровані щити. Три кулеметники впали. Кулемет замовк. Ніхто з повстанців не насмівлювався наближатися до нього, знаючи, що на такого сміливого чекає куля в гвинтівці снайпера.

Лейтенант Райвола, використовуючи передишку, обережно проплазував до боквої стіни, що біля неї стояв ящик з патронами. Він, стоячи на колінах, відкрив ящик і почав вибирати звідти бляшанки патронів. Перша бляшанка, друга, третя... І знову вдарили кулемети: повстанці встановили їх десь іще кілька й почали обстріл усіх вікон. У кімнаті повиснув сірий порох штукатурки; змішуючися з гвинтівочним димом, він не давав дихати, заважав вільно щось бачити, хоч надворі вже зовсім розвиднілося. На дахах будинків грали перші промені ранкового сонця.

Ще й ще вдарили кулі, руйнуючи стіни й речі. Кулі відскакували від стін, рикошетували й проносилися по кімнаті в різних напрямках. Раптово цей дощ куль спинився— і генерал Ренуар почув позаду важкий удар людського тіла об підлогу. Він озирнувся— і відчув, як кров відхлинула від обличчя й затремтіли руки...

Лейтенант Альберт Райвола лежав на боку біля ящика з патронами. Його очі немов дивилися кудись повз генерала, а на завжди спокійному обличчі застигла конвульсійна гримаса — нерухома гримаса маски. З його скроні повільно стікав униз тоненький струмінь крові...

— Вбито... вбито Райволу... — прошепотів генерал Ренуар побілілими губами. І знов він здригнув: щось пронизливо дзвеніло в кімнаті. Генерал ледве зрозумів, що то дзвонить телефон. Плазуючи на руках і колінах, він доліз до стола й зняв трубку. Полусидячи на підлозі, генерал почув з трубки:

— Алло, алло, це кабінет генерала Ренуара? Мені треба самого генерала...

— Це я... — проговорив Моріс Ренуар. Божевільна думка майнула йому: може — це допомога?.. Може — в останню хвилину підійшли якісь загони, що зв'язуються з штабом, щоб ударити в тил повстанцям і примусити їх відступити?.. Проте перші ж слова з трубки примусили генерала знову схилити голову:

— Генерал Ренуар? Так. З вами говорить представник революційного комітету шостої бригади Першої армії, що обложила штаб і захопила вже всі бази й пункти штабного району. Ми пропонуємо вам здатися. Дальша боротьба для вас цілком недоцільна. На будинок штабу наведено гармати артилерійської батареї. Якщо ви не здастесь — будинок буде зруйнований першим же залпом. Ми чекаємо на відповідь.

Голос змовк на секунду — і заговорив знову:

— Генерале, зрозумійте що опір нічого вам не дасть. Якщо ви здастесь, ми можемо гарантувати вам життя. Вашу дальшу участь вирішить революційний суд, що йому ми маємо передати вас. Якщо будете боронитись, ми не можемо гарантувати ані вашого життя, ані життя будького з тих, що перебувають тепер з вами в штабному будинку...

І раптом генерал відчув, як приступ страшної люті охоплює його. Руки самі собою стиснулися в кулаки. Трубка, що він її продовжував тримати біля вуха, тріснула. Генерал люто вилаявся — голосно, так, що озирнулися солдати біля вікна, й відповів уриваним розлютованим голосом:

— Я не знаю... ніяких революційних комітетів... мені нема про що з вами говорити... сподіваюся, що сьогодні ж удень усіх зрадників... усіх комуністичних агітаторів... отаких, як ви... буде розстріляно!..

Він кинув трубку на підлогу. Знову, схопивши маузера, генерал кинувся до вікна й почав випускати кулю за кулею, в безсилій люті, додаючи по кожному пострілі:

— Так!.. так!.. так!..

Упав ще один снайпер, убитий сліпою кулею, що відскочила від одного щита й крутячися в повітрі, потрапила йому в око. Генерал побачив як на місце вбитого став Гагарін. Обличчя йому було біле, як крейда, губи щось шепотіли. По кожному пострілі його обличчя тіпалося немов від болю. Раптом генерал почув важкий гуркіт: на майдан плазували танки — важкі танки, озброєні гармати. І на кожному з них майорів червоний прапор. Це не були радянські танки: генерал пізнавав конструкції, що їх ще недавно він сам затверджував для виробництва...

Танки підходили, наближалися, розгортаючися широким півколом навкруги будинка й наводячи на нього свої гармати. Ще хвилина — і чорні дула виплюнуть вогонь...

Одчай охопив серце генерала Ренуара: він добре знав, що жодна гвинтівка, жоден кулемет неспроможен спинити рух цих важких танків, пошкодити їм, пробити їхній панцер. Тільки спеціальні протитанкові гармати з панцеробійними снарядами виводили з строю ці потвори...

Наближався кінець. Повільно підіймалися дула гармат, розшукуючи кожне свою окрему ціль. Гвинтівочна й кулеметна стрілянина вщухла. Стало тихо. Снайпери, спочатку озирнувшись на генерала Ренуара, повільно повернулися й поплазували від вікон. Один за одним — вони зникли за дверима кімнати. Моріс Ренуар байдуже дивився їм услід: нормальне, природне явище, жива істота не хоче стояти під наведеним гарматним дулом... Він знову, поглянув на Гагаріна: той сидів біля вікна на підлозі й, закривши обличчя руками, стогнав. Генерал Ренуар розібрав окремі слова:

— Кінець... це загибель... приходять кінець...

Нещасний помітно втрачав розум. Моріс Ренуар випро- стався, йому зрештою стало соромно за себе. Він поглянув у вікно: танки стояли з наведеними гарматами, але чомусь не стріляли.

— Та стріляйте ж, зрештою, стріляйте!.. — вирвалося у генерала.

Танки мовчали, спинивши наведені на будинок гармати.

Зненацька почулися голосні вигуки в коридорі, всередині самого будинка. Стукіт, шум важких кроків, вигуки — переплелися в дикий гамір. Здавалося, що по коридору посувається велика юрба людей. Пролунав одинокий пост- ріл, що здався неймовірно гучним, розкотившись під стелею коридора.

І знову божевільна думка пронеслася в голові Моріса Ренуара:

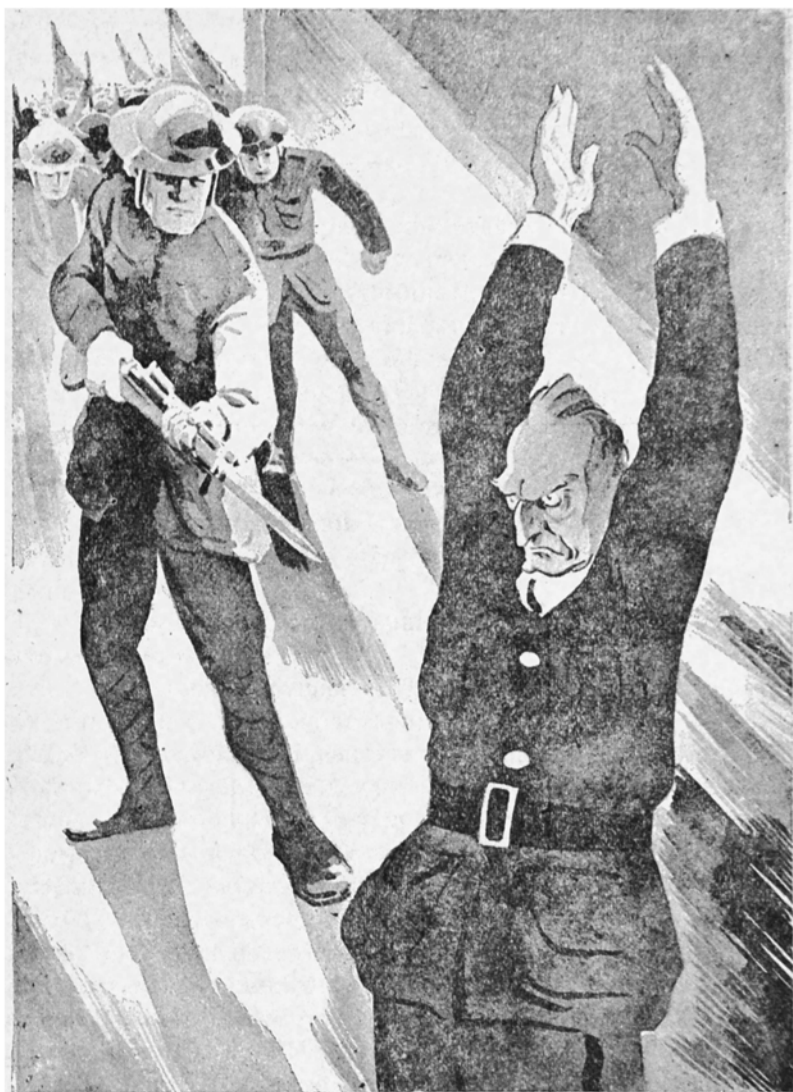
— Допомога!.. Під виглядом повстанців у танках прий- шла допомога. Вона з'єдналася з солдатами, що обороняли штаб — ось вони разом посуваються сюди! І він, генерал Ренуар, зараз вийде разом із ними з цієї пастки, вийде, щоб знову працювати, битися... розгромити повстанців, а головне — комуністів, що ними керують...

У широко розкритих дверях показалося кілька солдатів. Вони тримали перед собою гвинтівки. Але не це боляче вразило генерала Ренуара, не загрозливі гвинтівки, не ре- вольвери, що їх тримали в руках задні солдати. Генерал побачив на грудях солдатів червоні стрічки, на кепі й шо- ломах — червоні пов'язки... Це були повстанці!..

Дивно, але генерал Ренуар подумав не за себе, не за свою долю, а мимоволі згадав велику картину, що її до- велося йому колись бачити. Називалася та картина „Ву- личний бій у Петербурзі“. На ній було зображено так само солдатів — і ті солдати так само мали червоні стрічки на грудях і червоні пов'язки на фуражках...

— Історія повторюється!.. — прошепотів генерал.

— Гей, пане генерале, руки вгору! — вигукнув один із солдатів. Тільки тоді генерал Ренуар помітив, що він про- довжує стояти з маузером у руці. Пуста іграшка... ні до чого...

— У широко розкритих дверях показалися солдати.
Вони тримали перед собою гвинтівки.
— Гей, пане генерале, руки вгору!..

Генерал розжав пальці. Маузер з важким стуком упав на підлогу.

— Отак краще,— сказав солдат. Ззаду хтось проговорив:

— Та чого з ним панькатися? Убийть його— й кінець справі!.. Скільки людей загубив!..

Але перший, що, здавалося, був за головного, заспокоюючи відповів:

— Маємо наказ. Товариші, пам'ятайте про наказ — привести живим. Пане генерале, ану, виходьте! Прошу.

Дикий вигук пронісся по кімнаті. Генерал здригнув. Лейтенант Гагарін, як божевільний, кинувся до вікна, намагаючися скочити на лутку. Але він не встиг: чотири постріли разом пролунали в кабінеті— і Гагарін упав униз, неприродно розмахуючи руками. Тіло його тіпалося, ноги й руки ворушилися, немов у пораненого павука, огидно й бридко...

Генерал Ренуар мов неживими очима дивився на нього. Потім він повільно перевів погляд на нерухомий труп Альберта Райволи, що лежав біля стіни— там, де його спинила куля.

— Кінець... кінець... останній акт закінчується... — повторив він про себе.

— Ну, генерале, рушайте. Досить уже! — суворо повторив головний у групі повстанців.

Але він спинився. З майдану до кімнати донісся могутній гуркіт моторів, ніби летів велетенський літак. Головний підійшов до вікна. Генерал Ренуар дивився вслід йому, мимоволі намагаючися й собі побачити те, що діялося на майдані.

Велика тінь напливла на будинки на тому боці майдану. Потім гуркотіння моторів наблизилося— і на майдан повільно опустився велетенський автожир. Він спускався зовсім вертикально, дедалі притишуючи рух. На його корпусі генерал Ренуар ясно побачив велику червону п'ятикутну зірку й літери „СРСР“. Радянський автожир?..

Так, радянський автожир повільно спустився посеред майдану. Великі лопасті його горизонтального пропелера ще рухалися, трохи загуркотів мотор, що рухав ті лопасті. І червона зірка, символ військової моці Радянського Союзу,— дивилася просто в очі генералові Ренуару...

— Гості прилетіли! — весело сказав хтось позаду.

— Радянський літак — ух, яка машина!.. І з зіркою, бач?.. — додав другий.

Генерал Ренуар все ще дивився у вікно. Він побачив, як відкрилися двері в корпусі автожира, як у дверях показала висока постать у військовому одязі, в фуражці — і на фуражці сяла така сама червона зірка. Постать підняла руку вгору, немов вітаючи людей на майдані — і відразу весь майдан загудів вигуками:

— Ура!.. ура!.. ура!.. Хай... живе... революція!.. Хай живе... Радянський Союз!..

Звідкись виплеснулися червоні прапори. А гул вигуків підносився вище й вище, омиваючи знизу людину у військовому одязі, що стояла так само нерухомо з вітально піднесеною рукою...

Все це бачив генерал Ренуар. Мертвий одчай охопив його. І, коли знов пролунав наказ рушати, генерал Ренуар помертвілими губами сказав:

— Дозвольте взяти кепі... зі стола... — страшенно боячися, щоб хтось не подав її. Але ніхто не рушив з місця. Тоді генерал зробив крок до стола, взяв своє кепі, тремтячими пальцями намацав під сукном маленькі округлі боки кишенькового браунінга. Він був тут. І тоді генерал Ренуар хутким рухом вихопив спід кепі браунінг і, швидко піднісши його до скроні, натиснув на курок. Пролунав сухий короткий постріл. Постать генерала Моріса Ренуара похитнулася й важко впала на підлогу. Але ще раніше її впав маленький блискучий браунінг, що його випустили мертві пальці генерала.

... З майдана, наповнюючи кімнату, де нерухомо лежав мертвий генерал Ренуар і його помічники, неслися радісні, веселі вигуки велетенської юрби колишніх солдатів Першої армії. Високо здіймаючи червоні прапори, солдати вітали своїх друзів, братів, товаришів — представників Червоної армії великого Радянського Союзу, їхньої єдиної соціалістичної батьківщини...

Післямова І. ЩЕРБИНИ

Капіталістичний світ готує нову імперіалістичну війну.

Світова економічна криза за 5 років розхитала капіталістичну систему, нечувано загострила класову боротьбу всередині капіталістичних країн і суперечності між капіталістичними країнами.

„Надзвичайна напруженість і внутрішніх класових суперечностей у капіталістичних країнах і міжнародних антагонізмів показує таку зрілість об'єктивних передумов революційної кризи, що тепер світ уже щільно підходить до нового туру революцій і воєн“ (із постанов XII пленуму ВККІ).

Події останнього часу цілком підтвердили правдивість цього висновку Комінтерну. Боротьба пролетаріату Австрії, Франції, Англії та інших країн проти фашизму наочно показала, що „ідея штурму зріє в свідомості мас“, що класові суперечності всередині капіталістичних країн нечувано загострилися. І тому не дивно, що шукаючи виходу з нинішнього стану, капіталістичний світ посилено готує імперіалістичну війну. Питання про переділ світу, про втихомирення тилу жорстокими заходами воєнного часу стоїть перед імперіалістами, як першочергове питання.

„Посилення боротьби за зовнішні ринки, знищення останніх решток вільної торгівлі, заборонні мита, торговельна війна, війна валют, демпінг і багато інших аналогічних заходів, що демонструють крайній націоналізм в економічній політиці, загострили до краю відносини між країнами, створили ґрунт для воєнних сутичок і поставили на чергу війну, як засіб нового переділу світу і сфер впливу на користь сильних держав...

„Знову, як і 1914 року, на перший план висуваються партії войовничого імперіалізму, партії війни і реваншу. Справа ясно іде до нової війни“ (Сталін).

Фашизм і війна — ось шляхи, які, на думку буржуазії, дадуть змогу капіталістичному світові вийти з економічної кризи.

Шалений терор, нещадна боротьба з революційним рухом, грабування трудящих, нечуване зростання озброєнь, — такі практичні шляхи здійснення сучасної політики імперіалістів.

Але якщо буржуазія обирає шлях війни і фашизм, то пролетаріат стає на шлях пролетарської революції.

„Пролетаріат не хоче диктатури буржуазії ні в формі фашизму, ні в формі буржуазної демократії. Або диктатура пролетаріату, або диктатура буржуазії, — так поставила питання історія“ (із тез агітпропу ВККІ до 15-роквин Комінтерну).

Революційний рух у ряді країн, на ряді ділянок ще слабший, ніж об'єднані сили реакції. Але революційна свідомість мас зростає і, всупереч намаганням соціал-фашистів затримати революційний рух, він щодня дужчає.

Основний лозунг, яким керується пролетаріат цілого світу, це лозунг боротьби за радянську владу, за повалення капіталізму і встановлення пролетарської диктатури.

Велетенські успіхи соціалістичного будівництва СРСР за умов голоду, безробіття, зубожіння трудящих мас у капіталістичних країнах з особливою силою і переконливістю доводять перевагу соціалістичної системи над капіталістичною. Наша країна кожним своїм успіхом революціонізує трудящих цілого світу, показує шляхи, якими повинні йти вони, щоб назавжди визволитися від капіталістичного ярма.

1933 року промисловість основних капіталістичних країн стала трохи оправлятися і підійматися. Це наслідок посилення експлуатації робітників, наслідок пограбування селянства, колоній і економічно слабших країн, наслідок розгортання воєнної промисловості, на розвиток якої капіталістичні країни кидають величезні кошти. Це аж ніяк не означає можливості наступаючого піднесення промисловості в капіталістичних країнах.

„Очевидно, що ми маємо діло з переходом від точки найбільшого підупаду промисловості, від точки найбіль-

шої глибини промислової кризи—до депресії, але депресії не звичайної, а до депресії особливого роду, яка не веде до нового піднесення та розквіту промисловості, але і не повертає її до точки найбільшого підупаду“ (*Сталін*).

Отже сучасний стан капіталізму особливо яскраво доводить всю його розхитаність, гнилизну.

А тим часом нечуваними темпами зростає батьківщина трудящих цілого світу—СРСР.

Керована комуністичною партією та її лєнінським ЦК на чолі з найбільшою людиною сучасності, великим вождем партії і світового пролетаріату т. Сталіним, наша країна домоглася нечуваних успіхів на всіх ділянках соціалістичного будівництва. В нашій країні соціалістичний уклад є тепер неподільно-панівна і єдино-командна сила в усьому нашому народному господарстві. Наша країна з відсталої в технічному і економічному відношенні остаточно перетворилася на країну передової техніки, „наша країна стала міцно і остаточно індустріальною країною“ (*Сталін*).

СРСР—країна великої, технічно передової промисловості, що є матеріальною базою соціалізму, основою реконструкції цілого народного господарства.

Більшовицька партія організувала одну з найяскравіших перемог першої п'ятирічки—перемогу колгоспного ладу на селі. Багатомільйонні маси селянства, керовані пролетаріатом та його партією, міцно стали на шлях соціалізму. На основі суцільної колективізації розгромлено куркульство, що його рештки ми добиваємо остаточно.

Лише в Радянському Союзі „впевнено і радісно дивиться кожен робітник і колгоспник на своє майбутнє, ставлячи дедалі підвищеніші вимоги до знання і культури“ (із резолюції XVII з'їзду ВКП(б) на доповідь т.т. *Молотова* і *Куйбишева*).

Серед капіталістичних країн, „серед цих вируючих хвиль, економічних струсів та воєнно-політичних катастроф СРСР стоїть окремо, як скеля, продовжуючи свою справу соціалістичного будівництва і боротьби за збереження миру. Тим часом як там, у капіталістичних країнах, усе ще лютує

економічна криза, в СРСР триває піднесення і в промисловості, і в сільському господарстві. Тим часом, як там, у капіталістичних країнах, іде гарячкове готування до нової війни, до нового поділу світу та сфер впливу, СРСР продовжує систематичну наполегливу боротьбу проти загрози війни і за мир, при чому не можна сказати, щоб зусилля СРСР на цій ділянці не мали жодного успіху" (*Сталін*).

Наші успіхи соціалістичного будівництва, революціонізуюча роль СРСР для трудящих цілого світу не можуть не викликати дикої люті в капіталістичних хижаків. Готуючи нову імперіалістичну війну, світова буржуазія насамперед докладає всіх сил, щоб організувати контрреволюційний похід на Радянський Союз. Галасливі розмови Розенбертів, метушня російських і українських білогвардійців за кордоном, провокація японського імперіалізму — все це досить яскраво свідчить про потребу бути нам завжди наготові, про потребу зміцнювати і підвищувати обороноспроможність СРСР.

Величезну роль у справі готування нашої країни до оборони повинна відіграти художня література. Одне з найважливіших її завдань — розкрити таємницю війни, показати характер і особливості майбутньої війни, мобілізувати трудящих на більшовицьке опанування бойової техніки, якою оснастила Червону армію наша соціалістична індустрія.

На превеликий жаль, про майбутню війну в нашій радянській літературі майже нічого нема. „Війна“ Тіхонова — це лише початок опрацювання цієї величезної, надто серйозної і важливої теми. Тому треба особливо вітати новий твір тов. Владка „Аероторпеди повертають назад“. Письменникові пощастило глибоко й художньо переконливо показати особливість майбутньої війни, як війни техніки і разом з тим дати гостру відповідь теоріям Фулера та інших прибічників „війни машин“ без масової армії. Письменник цілком правдиво показав, що воюватимуть люди і не лише ті, що сидітимуть в танках чи літаках, але і ті, що робитимуть танки і літаки. Проблема взаємовідносин армії і тилу показана тов. Владко досить уміло і переконливо.

Письменник не залякує читача могутньою технікою імперіалістичних армій, а цілком тверезо і правдиво висвітлюючи гарячкове готування капіталістичного світу до війни, зростання озброєнь імперіалістів, разом з тим протиставляє їхній силі — революційні сили і могутність техніки нашої робітничо-селянської Червоної армії.

„Аероторпеди повертають назад“ — цікавий твір не лише тим, що в ньому ставляться дуже актуальні питання сучасності. Письменник розв'язує їх по новому, художньо оформивши багатющій публіцистичний матеріал про майбутню імперіалістичну війну і готування контрреволюційного нападу на СРСР.

„Аероторпеди повертають назад“ — твір, насичений нашою більшовицькою правдою про класову боротьбу, про те, що для трудящих капіталістичних країн є єдиний вихід з неволі — це шлях непримиренної боротьби, шлях перетворення імперіалістичної війни на війну громадянську.

Новий твір тов. Владка — серйозний і цінний вклад у радянську художню літературу, хоч він має і чимало хиб, про які треба так само, як і про позитивні риси, знати читачеві. Основна хиба — недосить глибоке відображення класового розшарування, що проходить і проходитиме в капіталістичних країнах в наслідок імперіалістичної війни, недостатньо яскравий показ зростання революційного руху, боротьби комуністичних партій за визрівання в свідомості мас ідеї штурму.

Письменник не знайшов також потрібних фарб для показу ідейної більшовицької озброєності Червоної армії, для показу її героїчних бійців і командирів, керованих комуністичною партією та її ленінським ЦК.

Є художні зриви в романі (суха, подекуди публіцистична мова, невдалий показ декого з персонажів роману й т. ін.).

Хиби роману серйозні. Але вони не знімають загальної оцінки твору тов. Владка, як потрібного й цінного твору.

Можна лише побажати, щоб, перевидаючи роман, письменник ще попрацював над ним.

І. Щербина.

З М І С Т

1. Несподіваний пакет _____	5
2. У повітрі пахне війною _____	15
3. Професор - генерал Моріс Ренуар _____	24
4. Торпеди ждуть наказу _____	33
5. Аероторпеди летять на Москву _____	46
6. Наступ стрибаючих танків _____	60
7. Помилка генерала Древова _____	71
8. Загибель ескадри _____	83
9. Так, потрібна мобілізація _____	97
10. Сумніви Джоні Волтерса _____	107
11. У темряві димової завіси _____	116
12. Війна охоплює світ _____	126
13. Кулемет і снайпер _____	135
14. Бомби й радіоколювання _____	150
15. Експедиція Жовтої Імперії _____	160
16. На кін виходять бактерії _____	174
17. Моріс Ренуар святкує перемогу _____	184
18. Я чекаю на тебе, Джоні! _____	197
19. Іменем Ради матроських депутатів _____	211
20. Жовта Імперія вийшла в тираж _____	221
21. Крижаний наступ _____	231
22. Комрідс! Товариші! _____	241
23. Шляхом чесною людини _____	253
24. Кінець Першої армії _____	263
Післямова І. Щербини _____	275

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, „Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Одбляліт № 732. Уповноваж. головліта № 2597. 16-V-34 р. Замовлення № 772. Здано до друку 1-VI-34 р. Піллісяно до друку 5-VIII-34 р. 17³/₄ друк. арк. Папір 62 × 94 ¹/₁₀. Тираж 10000. Чергове вид. № 75.

Друкарня ім. Леніна, Одеса, Пушкінська, 18.

Ціна з крб. 50 коп.

Валютури 85 коп.